

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja: a GYŐR-SOPRON MEGYEI LAPKIADÓ VÁLLALAT

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KAROLY

Szerkeszti: CSATKAI ENDRE

Ágoston Ernő rajzolta a fejléct a 45., 94., 135., 236., 279., 344. és 383. lapon, a többi fejléct és záródísz, valamint a címlapot Sterbenz Károly.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Hárs József: A soproni munkás turisták története

Hárs József: A soproni munkás turisták története

(Vázlatos tanulmány)

A turistaság a legújabb kor története során egyre rendszeresebb testedzéssé vált és a *minden kényszer nélküli*, egyéni *kedvtelésből* szinte szervezett sporttá alakult át. Eközben egyre nagyobb és nagyobb tömegeket sikerült mozgósítania.¹⁽¹⁾ Kedvtelésből eleinte mindössze néhány főpap vagy főnemes mászta a hegyeket; a kizsákmányolt osztályok tagjai legfeljebb mint csomaghordók gyalogolhattak mögöttük.²⁽²⁾ Később a nagyvárosok, elsősorban Bécs művészei, értelmisége³⁽³⁾, majd – a múlt század közepétől kezdve – a polgárság egyéb rétegei is részt vehettek benne.

Bár a közlekedés javulása, a térkép, útikalauzok elterjedése, a jelzett utak és menedékházak egész hálózata megkönnyítette és jelentősen olcsóbbította a kirándulásokat, munkás az erdőben így is inkább csak a kilátók építésén járt mint napszámos. Esetleg favágó volt. Vagy: gombát, rőzsét, piacra szánt virágot szedett. Ha néha-néha mint „vad” turista csodálhatta is a természetet, haszonnal és szervezeten, igazi természetjáróként csak azóta élvezheti, mióta az ehhez szükséges szabadidőt, pénzt és kedvezményeket a munkásosztály kiharcolta neki.

Ezért nem véletlen, hogy a munkás turista egyesületek megjelenése egybeesik a szociáldemokrácia múlt

század végi előretörésével, sőt a kapcsolat nem pusztán időrendi, hanem sokkal szorosabb annál.

Nem vállalkozhatunk a magyar munkás turisták országos történetének megírására, viszont megállapíthatjuk, hogy a téma Sopronra szűkítése nem jelenti egyúttal annak egyszerűsödését is. Hiszen sűrítve tartalmazza mindazt a problémát, amely másutt esetleg csak nyomokban fordul elő, így például a turistaság eredetéből következő osztrák befolyás⁴⁽⁴⁾, vagy a polgár és a munkás viszonya a kispolgári álmok tükrében⁵⁽⁵⁾, vagy a német nemzetiség két ellentétes erő – a szociáldemokrácia és a nagynémet nemzeti szocializmus – vonzásában⁶⁽⁶⁾.

2Ez a sorrend nem véletlen. A következőkben látni fogjuk, hogy kérdéseink tulajdonképpen történetünk korszakainak meghatározói.

Még mielőtt hozzánk térnénk témánk tárgyalásához, meg kell húznunk a kört, amelyen belül azok az ipari munkások helyezkednek el, akik tudnak és akarnak turista egyesületet alapítani. Ez a bázis meglehetősen szűk. Sopron iparosodásának üteme mindig elmaradt a szomszédos városokétól, ennek következtében a munkások száma is eléggé alacsony. Még akkor is, ha az egymástól elzártan, kisebb csoportokban dolgozó iparostanoncokat, szolgálkat, segédek is hozzászámítjuk. Munkások nagyobb tömegben – a textilipar kifejlődése előtt – csak a Vasárugyár Rt. telepein találhatók. A legöntudatosabbak pedig természetesen a nyomdákban. A brennbergi szénbányászokat ne számítsuk ide, mert nekik önálló üzemi sportegyesületük volt!

Ezeket figyelembe véve a következő adatokat kapjuk. Ipari munkás Sopronban még 1900-ban is csak 4322 van, ebből nagyipari 1721, a brennbergiek nélkül kerekén 1100, ez 1910-re közel 1300-ra emelkedik.⁷⁽⁷⁾ Többségük minden valószínűség szerint németajkú, hiszen az országos átlag is csak 50,6% a magyarság javára.⁸⁽⁸⁾

Az 1300-ból azonban le kell még vonnunk az országos átlagnak megfelelően 25% nőt, akik legfeljebb családtagok lehetnének egy egyesületben, s 13–16% gyermeket, fiatalokat. Körülbelül 7–800 marad. De még ez sem végleges szám. Az újabb csökkenés a munkások anyagi helyzetével függ össze. Különböző források alapján⁹⁽⁹⁾ még óvatos becsléssel is legfeljebb 400-ra tehetjük azoknak a számát, akik a többé-kevésbé szervezett és öntudatos munkások közül folyamatosan képesek tagdíjat fizetni.

Ezzel szemben az 1903-ban alapított polgári érdekeltségű Dunántúli Turista Egyesület létszáma 1910-ben 519¹⁰⁽¹⁰⁾, s támaszkodhat a kereskedelem és hitel, a közszolgálat és szabadfoglalkozásúak, valamint a nyugdíjasok, tőkepénzesek körére, a források szerint kerek négyezer keresőre, nem is számítva az ipar vezető rétegét.¹¹⁽¹¹⁾

Elképzelhető, hogy ebben az időben milyen nehézségekbe ütközhetett egy tisztán munkásokból álló turista társulat megszervezése. 1911-ben, első kísérletre nem is sikerült, csak 12 évvel később tudtak tartósabb formát adni neki.

Az előzményekről igen kevés az adatunk.

A bánfalvi kolostor és a Deák kút az a két hely a környéken, ahová régtől fogva jártak a soproniak. Feltételezhető, hogy az ott rendezett ünnepélyek, búcsúk alkalmával már az 1800-as években megfordultak itt az egyszerű emberek, sőt helyel-közzel többségben is voltak.¹²⁽¹²⁾

31839-ben „egy tanító s’ egy üveges” kalauzol szép kilátáshoz egy nemesi társaságot. Ezek már turisták, de hogy az üveges *mester* volt-e vagy *céhlegény*, nem tudjuk. [13\(13\)](#)

Diem Gusztáv levéltáros írja 1886-ban a Fertőről soproni kalauzában, hogy a Halászkunyhó környékén nyári vasárnap délutánonként rengetegen fürdenek, s a soproni családok számát a népviseletbe öltözött rákosiak és balfiak növelik. Ezek az emberek a városból és a falvakból azért rándultak ide, hogy felfrissüljenek. Kedvtelésből, csak nem elég rendszeresen. Akkor már sokkal rendszeresebbek az ún. „vad” turisták, akik csak abban különböznek a többitől, hogy nincsen pénzük szervezkedésre. De azért járják a hegyeket, egyenként vagy csoportosan. [14\(14\)](#)

A Károlymagaslat kilátója az 1930-as évek elején. (Adorján Attila felvétele)

Egyes munkások be-bejutnak a különböző kirándulató polgári társulásokba, a tűzoltók, tornászok vagy a futballisták közé, a két legnagyobb, az 1865 óta működő Városszépítők és különösen a már említett Dunántúli Turista Egyesület azonban elzárkózik az alacsonyról feltörekvők elől. A Sempronia kerékpárosai pedig inkább kisiparosok. [15\(15\)](#)

4Egyetlen munkásegyesület a Testvériség munkásdalárda (1905 óta működik), karnagya viszont polgári iskolai tanár, vezetősége pedig a nyomdák tulajdonosai vagy irányítói közül kerül ki.

Tisztán munkás egyesület alapítása amúgy is felettébb gyanús. A polgár nem érzi magával egyenrangúnak a kétkezi munkást, nem érti, miért akar egész heti fizikai megerőltetés után még kirándulni is. A hivataliak véleménye politikusabb ennél:

„Számos esetben tapasztalható – írja 1898-ban a belügyminiszter –, hogy szocialisták által létesített ún. szakegyletek ... nem az alapszabályaikban megjelölt közművelődési célok elérését tekintik feladatuknak, hanem ily törvényesen megengedett irányú egyet szervezésének örve alatt tulajdonképpen céljukat legtöbbször a jogrend megzavarása, jelesül az osztálygyűlölet felidézése, a tulajdon és törvényes rend ellen való izgatás képezi.”¹⁶⁽¹⁶⁾

Így a munkás turisták számára csak egy megoldás maradt: a szociáldemokraták segítségével és azok szervezetén belül (mondjuk így: védőszárnyai alatt) létesíteni valamiféle egyesületet.

És valóban. A magyarországi szociáldemokraták külön Sopron városi szervezete 1911. II. 26-án alakult meg¹⁷⁽¹⁷⁾, s ezt követte a Magyar Korona szálló ugyanazon termében március 12-én a *Természetbarátok Turista Egyesületének* csoportalakítása.

A város 350 szervezett munkása (330 férfi és 20 nő) közül¹⁸⁽¹⁸⁾ 22 férfi és egy nő van jelen. Kilenc nyomdász (egyikük lesz az elnök), egy gyári munkás, 5 tisztviselő a munkásbiztosító pénztárból (tulajdonképpen szervezett munkások, a nő is innen), egy napszámos és 5, ismeretlen foglalkozású egyén.

Az alapítók közt van *Ferenczy János*, a párt helyi szervezetének titkára, a Tanácsköztársaság egyik népbiztosa, s a többiek is jórészt funkcionáriusok a különböző szakszervezetekben. A szervezkedés mégsem – vagy éppen ezért – nem sikerült. Túlságosan sok a tennivaló a többi posztokon. Ide már nem jut az emberek véges energiájából, s míg a szakszervezetek legálisan működhetnek, nincs is szükség arra, hogy valami politikamentesség látszata mögé rejtőzzenek. Ennek majd akkor jön el az ideje, mikor a fehérterror minden egyéb lehetőséget megtagad tőlük.

Most már csak az a kérdés, hogy ha ez az alapítás ennyire rossz időben történt, és a csoportot néhány hónap múltán már meg is kellett szüntetni, miért alapították mégis?

Erre a kérdésre csak akkor tudunk válaszolni, ha legalább nagy vonásokban ismerjük a *Természetbarátok* történetét.

A *Naturfreunde*-t egy tanító és egy vasmunkás alapította Bécsben, 1895-ben.¹⁹⁽¹⁹⁾ Az első harminc tag között találjuk Karl Rennert, a későbbi osztrák kancellárt is. Ekkor még joghallgató és az említett vasmunkás albérlője. Nemcsak érdekesség ez, kancellársága feltétlenül hatással volt a soproni természetbarátok 5. évfolyamának működésére (ha nem is közvetlen személyes kapcsolat formájában).

A szociáldemokrata irányítás a bécsi Arbeiter Zeitungon és bizonyos személyi kapcsolatokon keresztül nyilvánvaló, mégis – kereskedő az első elnök, s az egyesület gazdálkodásában később is könnyen kimutatható a kalmár szellem. Ez talán a szociáldemokrácia felemás jellegéből is következik. Rohrauer, a vasmunkás sem volt valami felforgató elem. „Ki a szabadba! El a gonosz emberektől! Ismét egyszer beszélgetni a fákkal!” – vallotta. De azzal, hogy a munkásokat elvonta a kocsimáktól, elvonta a tőkés hatalmából is. Igaz, hogy ez menekülés, akad azért benne pozitívum is. Ez a menekülés idők folyamán sokak számára jelentett harcra készülést, kollektív emberré válást, iskolát a későbbi forradalmakra. Mert sok mindenre jó az, ha se közel, se távol nincsen idegen, nincsen rendőr, nincsen ellenség. Mikor egymás

közt szabadon beszélgethetnek azok, akiket a hét szürke napjaiban elnyom a tőkés hatalom.

Az István (később Ferenczy János) menedékház (Repr. Adorján Attila)

Az egyesület hamar megerősödött. Az 1900-as években már 13 csoportban 2122-en vannak. 1912-ben a csoportok száma 139, 13-ra 174, a tagoké 13 881-ről 16 658-ra emelkedik. Ugyanilyen iramban fejlődik a *Naturfreund* (Természetbarát) hivatalos lapjuk is. Nyomdász a szerkesztője hosszú éveken át.

Bécs a központ, de már Svájcban, Németországban, sőt Amerikában is vannak csoportok.

Telkeket vásárolnak, sok menedékházat építenek, kedvezményeket harcolnak ki a vasúton és más egyesületek menedékházaiban.

6 Természetes, hogy egy ilyen gyorsan fejlődő egyesület, amely átjutott már az óceánon is, nem maradhatott ismeretlen a Monarchia magyar felének munkásai körében sem.

Budapesten nem volt sok előzménye.

A rövid életű Typographia Club és a „Vorwärts” nevű, legálisan 1896-tól működő német nyelvű

munkásképző egyesület tornaszakosztályának tagjai kirándulgattak vasárnaponként. Később ugyanezeket a Munkás Testedző Egyesület turista szakosztályában találjuk meg. Innen egy részük kilépett, mert kevésnek találta a szakosztály részesedését az anyagiakból, megszervezte a Naturfreunde budapesti csoportját.

„Be kell vallanunk, ezen előkészítő iskolára szükségünk volt. Eltanultuk a nyugati államokban hatalmasan elterjedt népies turisztika alapelveit és szervezésének mikéntjét. Most már mi sem állt útjában mozgalmunk önállóvá és országossá tételére.” – írják²⁰⁽²⁰⁾, s 1910. márciusában betérjesztik a Bécsből kapott alapszabályokat jóváhagyásra. 1912. januárjában már megjelenik lapjuk, a Természetbarát is. Azért jelentetik meg, hogy „a mindennapi munkásélet egyhangúságába egy kis derűt, napsugarat, friss levegőt vigyenek. Hadba szálljanak a munkásság körében uralkodó, értelmet lenyűgöző, a testi szervezetet senyvesztő, alkoholos szórakozásokkal, hogy helyébe a turistáskodás egészséges és testedző szórakozását emeljék, miáltal a munkásmozgalomnak is hasznára kívánnak lenni.”²¹⁽²¹⁾

Egy csaknem kizárólag nyomdászokból álló szerény kis társaság kezdte a rendszeres kirándulásokat. Ezekről statisztikát 1910. január 1-től vezetnek. Az első évben 1208 férfi, 96 nő, 318 közelebből meg nem határozott vendég, a másodikban 835 férfi, 276 nő, 550 vendég vesz részt ezeken. Később még többen. Hatvanan mentek el a Magas Tátrába, néhányan pedig a Raxon, Schneebergen, a tiroli hegyekben jártak. 1912-ben a budapesti csoport taglétszáma már 254. Csak szervezett munkások és céljaikkal „rokonszervező progresszív gondolkodású egyének” lehetnek tagok.²²⁽²²⁾

Az 1911. februári közgyűlés a vidékről érkezett levelek hatására felhatalmazza a vezetőséget vidéki csoportok alakítására.

„Nagy dolog ilyesmi vidéken – írja a Természetbarát –, az előítélettől terhes kisvárosi ember kizárólag alkoholos szórakozása, egy minden ízében forradalmi változással, egy új szórakozással találta magát szemközt... a vidéken a népies turisztika terjesztésére a munkásmozgalom pionérai (nálunk Ferenczy Jánosék) vállalkoztak, mely biztos záloga azok helyesirányú továbbfejlődésének.”

Az első vidéki csoport Pozsonyban létesült. Mivel Pozsonynak – különösen munkásmozgalmi téren – szoros kapcsolata volt Sopronnal, érdemes közelebből is megismerkednünk velük.

Már 1907-ben alakítottak egy asztaltársaságot, s még előbb: a szervezett munkások a dalárda keretében kirándulgattak. A túlzott alkoholélvezet azonban lerontotta annak hatását – írják egy jelentésükben. A rövid életű *Tischgesellschaft der Arbeitertouristen* megszűnése után beléptek a *Touristenverein*, der *Naturfreunde*-ba, majd onnan, minden gúnyolódás és lekicsinylő megjegyzés ellenére, bízva ügyükben, csatlakoztak a budapestiek mozgalmához.

71911. június 3–4-re, a pünkösdi ünnepekre, közös kirándulást hirdettek a Népszavában a Kis-Kárpátokba. Erre a rendezésre a budapestiek és természetesen a pozsonyiakon kívül hivatalosak voltak a bécsiek és a soproniak is. A nemzetközi találkozó sikeresen zajlott le, sajnos azonban a soproniak nélkül.²³⁽²³⁾

Hiába volt az országos egyesületnek 1912 végére 15 jól működő vidéki csoportja, hiába volt Pozsony vagy Bécs, Bécsújhely, Nagymarton és a többi osztrák jellegű csoport-székhely közelsége, a soproni csoportnak nem sikerült meggyökeresednie, mert alulról jövő kezdeményezés, valamennyire széles tömegbázis híján *felülről* akarták megszervezni. Ezért van az, hogy a más területeken annyira tevékeny alapítók – mint turisták – egyetlen rendezvényt sem tudtak összehozni. Erre célzott a Népszava 1911. június 11-i számában, mikor a szervezés akadályaként a nagyipart és a vele járó intenzívebb szakszervezeti és politikai életet jelöli meg. Vagy ahogy Király Albert országos elnök 1913. április 3-án tartott közgyűlési

beszámolójában – számunkra már nem egészen világosan – meghatározta:

„Sajnálattal kell megemlékezni a soproni és kaposvári csoportokról, melyek személyi eltolódások miatt megszűntek.”²⁴⁽²⁴⁾

Fürész Gyula, Ferenczy János, Berczeller Adolf és társaik rövidesen bebizonyították, hogy ha a turisták nem is számíthattak rájuk, a munkásmozgalom annál inkább. Ezek a baloldali szociáldemokraták a Tanácsköztársaság kikiáltásakor már kommunistákká fejlődve részt vettek az első soproni munkás-, katonai- és paraszttanács munkájában, s mindvégig dolgoztak annak szűkebb bizottságaiban is.²⁵⁽²⁵⁾ A bukás után legtöbbjük Ausztriába emigrált. Itt aztán végre megtalálták a kapcsolatot a turistákkal is. Felveszik a kapcsolatot a bécsújhelyi természetbarátokkal, hogy később, mikor hazatérhetnek, okulva az első kísérlet kudarcán, olyanformán szervezzék újjá a soproni csoportot, hogy az az új helyzet munkásmozgalmi feladatainak megfelelően, hogy a politikamentesség hangoztatásával nehezebb időkben a harcos szociáldemokraták, köztük egy-két kommunista menedéke lehessen, és a kevésbé harcosak, az éppen csak eszmélők gyülekezőhelye, a lehetőségekhez mérten iskolája is. Ezt a gondolatot legjobban az a levél fejezi ki, melyet az országos központ alelnöke küldött a csoport címére 1923 áprilisában. Egy mondatát idézem:

„Testvéri kézszorításunkat küldjük bátorításunkkal egyetemben, hogy küldetéseket – mellyel munkástestvéreink lelkébe világot gyújtotok, mellyel megmutatjátok az utat, mely a felszabaduláshoz vezet – siker koronázza!”²⁶⁽²⁶⁾

Ez a szervezés most már sikerült, de hogyan vált egyáltalán lehetségessé a fehérterror idején? A válaszadás nem egyszerű. A turistaságtól egészen távolálló tárgykörrel kell kezdenem.

A soproni és Sopron környéki németiség helyzetével. Ezek a német nyelvterület szélén, attól meglehetősen elzárkózva éltek önálló életüket századokon át. A népszavazás eredménye kedvező volt. Sok német anyanyelvű inkább félt a magyar osztrák kommunizmustól, mint a magyar ellenforradalomtól.²⁷⁽²⁷⁾ Viszont azoknak jórésze, akik Ausztriára szavaztak, a szociáldemokrata Renner szociáldemokrata Ausztriájához szerettek volna tartozni. S hiába cirkáltak az utcákon a rendőrök, az Ikván túli házak falain nem volt ritka a sarló és kalapács.²⁸⁽²⁸⁾

Hogy mennyire így volt, azt különösen a nemzetgyűlési választások mutatták meg. 1922 késő tavaszán két fordulóban ütötték el az egymással marakodó kormánypártiakat és legitimistákat az országgyűlési mandátumtól. Pedig az egyik jelölt, gróf Klebelsberg Kunó akkor belügyminiszter volt (maga Bethlen is korteskedett mellette egy kaszinóbeli népgyűlésen), a másik pedig gróf Andrássy Gyula, a volt Monarchia ismert államférfia, akit Apponyi Albert gróf támogatott. Helyettük megválasztották azt a *dr. Hébelt Edér*²⁹⁽²⁹⁾, miskolci jogakadémiai tanárt, akit a rendőrség a választásig nem engedett a városba jönni, mert baloldali szociáldemokrata nézetei miatt rendőri felügyelet alatt állt. Kik választották meg? A munkások és a gazdapolgárok. Akik bemutatták a választóknak, többnyire németül beszéltek.

Az eredmény hideg zuhany volt a jobboldalra. S magyarázata annak, hogy miként lehetett nálunk 1923-ban szociáldemokrata ihletésű turista egyesületet alapítani.

1923. április 15-én vasárnap délelőtt az egyik gazdanegyedbeli kocsmában különtermében 10 nyomdász és

14–15 mindenféle foglalkozású munkásember újjáalakította a *Magyarországi Természetbarátok Turista Egyesületének soproni csoportját*.³⁰⁽³⁰⁾ S bár messze volt innen a párthelyiség, egy nyomozó és két rendőr figyelte őket. A résztvevők alighanem mind tagjai voltak ennek a pártnak, többen közülük tisztséget viseltek a Tanácsköztársaság idején, s most bécsi, Bécs környéki emigrációból tértek haza.

Délután családi kirándulás volt, ezen közel százan vettek részt. Feltehetően a Testvériség munkásdalárda tagjai is. A továbbiakban sokszor rendeznek közös kirándulást a Fáber-rétre (1924-ből fénykép van róla) vagy máshová, közös ünnepélyeket tartanak, s annyira keveredik a tagság, hogy sokszor nem lehet tudni, ki milyen minőségben van jelen.³¹⁽³¹⁾

A rendszeres kirándulásokat éppúgy hirdetik, mint a *Dunántúli Turista Egyesületét*. A Kaszinó kerítésén lévő táblájukat ugyan többször is összetörik „ismeretlen tettesek”, de közleményeik rendszeresen megjelenhetnek a soproni polgári sajtóban.

Egyébként nem sok gondot fordítanak az írásbeliségre. Jegyzőkönyv ebből az időszakból nem maradt, németül vezetett pénztárnaplójuk rendetlen, a mégis előforduló szépen letisztázott oldalak valamelyik fiatal dicsérik. Müllner Antal pénztárosnak (különben pékmester) nem volt sok kedve az ilyesmire. Nem is az volt a lényeg. Mentek a szabadba és egyre többen csatlakoztak hozzájuk. Az első év végén már 65 a fizető tagok száma (közülük 4 a nő). 47 túrát rendeztek, ebből négy magastúra volt, összesen 640 résztvevővel. Az Oedenburger ⁹Zeitungban közölt beszámolójuk első közgyűlésükről azzal a kíváncsággal zárul, hogy jó lenne, ha minél több természetet kedvelő csatlakozna hozzájuk, főleg munkás és kispolgár, és ahelyett hogy szabadidejét füstös helyiségekben töltené, a szabad természetben vándoroljon.

A szép indulást azonban hamarosan visszaesés követte.

Az egyesület bázisa 1911 óta lényegében nem sokat változott. Érdekes adat, hogy a Tanácsköztársaság idején munkászászlóaljat akartak felállítani igazi proletárokból, s a jelentkezett 1500 szervezett munkás közül kerek 350 vált be (Soproni Vörös Újság). A 3–400 fős bázis amennyivel csökkent az emigrálások, letartóztatások stb. miatt, annyival növekedett a textilipar fejlődése révén. Az egyesület 1924–25-ben mutatkozó visszafejlődésének inkább az volt az oka, hogy az elnök – Buczolic István – túlságosan szigorúan vette a tartózkodást az alkoholos szórakozásoktól. És talán nem elég diplomatikusan irányította a tagságot a rendszeres turistáskodás felé. Amint az újdonság varázsa elmúlt, a rendszeresség nyüggé kezdett válni, s jobban esett a sánta Souchomel szabót követve az első Fáber-réti bódéba betérni, vagy a vendéglők hűvös kerthelyiségeiben letelepedni, mint izzadva róni a kilométereket a rendszeresség, az eszme nevében.

Buczolic visszavonult. Nemsokára a Hubertus-lak gondnokaként látjuk viszont³²⁽³²⁾.

Utóda Kehl József nyomdász. Leveleit németül írja, s ízig-vérig szociáldemokrata, a nem túlságosan forradalmi fajtából. Középutas vezetése egyelőre csak a taglétszám lassú növekedésében mutatkozott meg. Ez pedig annak volt köszönhető, hogy egyre több kispolgár került az egyesület vonzási körébe. Ezért nem okozhattak nagyobb megrázkódtatást az 1927 szeptemberében tartott házkutatások és kihallgatások. Újságban sietett kijelenteni a vezetőség, hogy nem történt letartóztatás és nem érti az egészet. A rendőrség magatartása nemcsak nem akadályozta az egyesületet működésében, hanem inkább lendített rajta. Bizonyítani kellett politikamentességüket, s ezt úgy érték el, hogy nem válogatták meg, kiket vesznek be a tagok közé.

A szociáldemokrata párt amúgy is kezdte elveszíteni a népszerűségét. Városbeli szereplése nem hozott változást a munkástömegek életében, sőt a mindinkább növekvő infláció és munkanélküliség, az ezek elleni egyre hiábavalóbb harc felőrölte az erejét, így történhetett meg az a kínos eset, hogy az 1926. december 12-én megtartott országgyűlési nyílt választásokon Hébelt Edére mindössze 350-en szavaztak. Még azok se mind, akik az ajánlási ívet aláírták.³³⁽³³⁾ A szám érdekesen jelzi a törzsgárda évtizedes állandóságát, 1911-ben, 1919-ben és 1926-ban egyaránt 3–400 a szervezett és öntudatos munkások száma. 1922-t nem lehetett megismételni.

A népszavazás nimbuszával övezett Sopron uralkodó osztálya végre biztonságban érezte magát. Megtalálták a kapcsolatot a fővárosiakkal, az államvezetéssel, s megtalálták a kapcsolatot az osztrák polgársággal is. A kereskedelem összeszedte magát, a textilipar fellendült. Ekkor már megszűnt az infláció, ¹⁰bevezették a pengőt (1926), amerikai segílyt kaptak a városok. A polgármester többször hangoztatta, hogy lényegében felszámolták nálunk a munkanélküliséget. A polgári közvélemény szerint, aki mégis munka nélkül maradt, az vagy nem bírt dolgozni, vagy nem is akart.

Népkonyha, karácsonyi segíly, ínségmunka, a különböző egyesületek jótékonykodása, ezzel kapcsolatos érzélgős cikkek a lapokban s kitoloncolási határozatok a városházán: ez a soproni munkanélküliség. A szociáldemokrata párt, élén Ferenczy Jánossal és Linka Józseffel *beadványokkal* semmit sem segíthetett ezen.³⁴⁽³⁴⁾

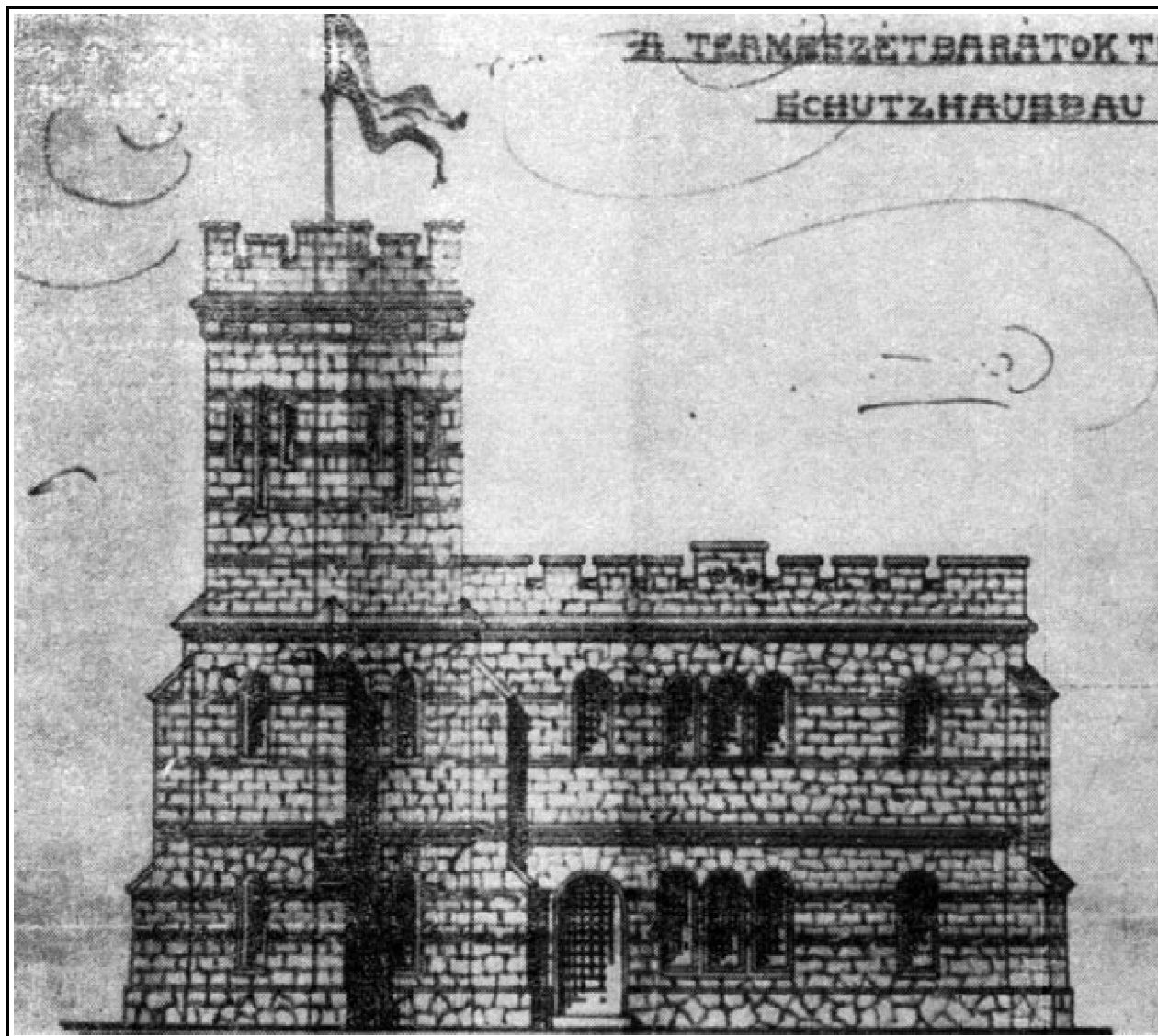
Ágfalván ugyan még alakul egy új munkásszervezet, a *Morgenrot* (Hajnalpír) elnevezésű dalárda 1927 tavaszán, Sopronbánfalván pedig még a harmincas évek elején is szociáldemokraták a hangadók, a távolabbi környéken azonban sorra oszlanak fel szervezeteik.³⁵⁽³⁵⁾

A Természetbarátok Egyesülete – világosan bizonyítva jobbra tolódását – hirtelen fejlődni kezd. 1926-ban még csak 66, 27-ben már 73 tag fizet tagdíjat, a következő két évben pedig felszökik a létszám 110-re, illetve 201-re. A munkások mellett feltűnnek a kereskedők és az ügyvédek, a fogtechnikusok és a tanárok is. Fel lehet-e tételni ezekről vagy a baptista lelkeszről – mert az is akad köztük –, hogy ha már nem munkások, legalább rokonszenveznek a munkásmozgalommal? Aligha felelnek meg az alapszabályoknak. Tagok mégis. Ennek két oka van. Valamiért érdekükben áll a belépés. Ez az egyik. Valamiért szükség van rájuk az egyesületben. Ez a másik.

Kihasználták mindazt a kedvezményt, amelyet a természetbarátok nemzetközisége Ausztriában vagy Svájcban, vonaton vagy menedékházban jelentett. De lefizették a tagdíjat, s az egyesületnek végtére is ez volt a fontos. A vezetőség ugyanis nagy fába vágta a fejszéjét. Elhatározták, hogy ha török, ha szakad, gyönyörű nagy menedékházat fognak építeni a Himmelstron-on. A magyarul Istenszékének nevezett domb a soproni erdők délkeleti csücskén, a harkai gazdák szőlei közt terült el, bozóttal borított teteje közvetlenül az osztrák határon. Szép kilátása és régészeti leletei miatt már évtizedek óta eléggé ismert, de mégis távol minden forgalomtól. Egy major a közelben, italt és némi élelmet is lehetett ott kapni. Hogy miért éppen erre a helyre esett a választásuk, nem egészen világos. Igaz, már 1923-ban vezettek ide túrát³⁶⁽³⁶⁾, viszont az is igaz, hogy nem többet és nem kevesebbet, mint évek során a Dunántúli Turista Egyesület.

Politikai magyarázata elfogadható, csak éppen bizonyíték nincs rá. A hely kedvező az illegális találkozókra, május elsejék megünneplésére nemcsak földrajzilag, hanem közigazgatási szempontból is. Ez már a megye területe, de még a város erdeje. A rendőrség hatáskörén túl, a csendőrségén talán még innen. Az ötlet születését nem lehet határozottan az 1927-ben lezajlott házkutatásokkal összefüggésbe hozni. Állítólag már 24-ben elhatározták, írásban viszont csak az 1929-es pénztárkönyvben jelentkezik (a telek megvétele). Az

esetleges politikai indokok amúgy is háttérbe szorultak. A kirakatban az akkori többség elképzelése áll: legyünk mi is olyanok mint a nagy egyesületek, mint a polgárok általában. Legyen nekünk is könyvtárunk (nagyobb része német és magyar ¹¹nyelvű divatos regény), minél nagyobb önállóságunk s legalább olyan menedékházunk mint amilyent az országos központ épített Kevélynyergen 1928-ban 120 férőhellyel, saját villanyteleppel. Vagy olyan, amilyenek tucatjával vannak a szomszédos Ausztriában, vagy amilyen a Hubertusz, a Hatvan-ház. Valami szépnek, gyönyörűnek kell lennie. Legyen hatalmas, romantikus, hirdesse a szegény turisták erejét.

A Természetbarátok menedékházának tervezete

Elkészült a terv. Kőből képzelt dómmal keresztezett várkastély. A giccs születésében az építőmester a főbűnös, de az egyszerű tagság még ma is sajnálja, hogy annak idején nem futotta a pénzükből.³⁷⁽³⁷⁾ Hogy ez az álompalota mennyire hamisítatlan kispolgári elképzelés, arra legjobb bizonyíték harminc évvel korábbi elődje: a Károly-vár ugyancsak pénzhíány miatt megbukott múlt század végi terve. (Szintén

dómmal keresztezett várkastély még a toronytetőn is műromokkal. Egy újság címlapján jelent meg 1896-ban. Az olvasók hetekig lelkesedve írtak róla.) S hogy ne higgyük: ez a polgári ízlés már a múlté, éppen történetünk idején folyik a vita arról, hogy műromokkal kellene betelepíteni az Erzsébet-kertet. Tanárok és cserkészek javasolják...

A nagy ábrándokat végül mégis csak el kellett vetni, de ebbe belebukott az egész vezetőség. A lényegesen egyszerűbb, dísztelen, emeletes kis ház kopár hálótermeivel és örökké füstölő tűzhelyével 1930-tól 1937-ig épült, s csak ennek az évnek szeptemberében vált alkalmassá arra, hogy harminc hálóvendéget befogadjon. De azon túl is elnyelt minden pénzt, amit a csoport össze tudott szedni, sőt majdnem elnyelte a csoportot is. A bécsiek, akiktől az építkezés [12](#) megkezdésekor tanácsokat kérlek, megjósolták, hogy a kirándulások helyett szervezett munkatúrák sok tagot elkedvetlenítenek. Valóban: a tagság létszáma 1937-re 34-re csökkent. Ennek azonban nem csak az istenszéki munka volt az oka, ott amúgy sem dolgoztak valami sokan, hanem az, hogy a jobboldali osztrák kormány egyre szigorúbb intézkedéseket hozott a munkásság és szervezetei ellen. Megszűntek a kedvezmények. A létszám apadásával egyre fogyott az anyagi alap. A városhoz hiába fordultak segítségért. A terület nem tartozott a hatáskörébe: könnyen mondhatott nemet. A turisták csúcsszervezete, a Magyar Turista Szövetség csak fanyalogva adott, s a Természetbarátok budapesti központjától is csak ritkán csurrant-cseppent a pénz. Ez érthető is: a nehéz körülmények közt működő nagy egyesület háromezres taglétszámahoz képest a soproni csoport bizony kicsi volt, aligha számíthatott komolyabb támogatásra. Ezt persze nehéz volt belátniuk a saját problémáiktól messzebb nem látó soproniaknak. Így aztán levelezésüket a bizalmatlan óvatosság, illetve a sértett büszkeség jellemezte. Nemegyszer szinte a szakításig kiélezve. Ebben különösen Kurz Antal járt elől, akit a rokonszenves Kirnbauer öngyilkossága után választottak elnökükké a soproniak. [38\(38\)](#)

A viták elsimultak, a berendezés úgy-ahogy elkészült, s végre 1937. szeptember 26-án megtarthatták az avatóünnepséget. Az építkezés, a környék rendezése, a felszerelés kiegészítése tulajdonképpen a ház létezésének utolsó pillanatáig tartott, de azért már most is volt mit látnia az ünneplő közönségnek. Persze nem mindenki a pozitívumot kereste. Egyes jobboldali elemek észrevették, hogy nincs zászló a házon, s megbotránkozva hallgatták az ünnepi szónokot, Mónus Illést, a szociáldemokrata párt egyik ideológusát, aki hosszú beszédében sem az istent, sem a hazát nem említette. [39\(39\)](#) Ekkor kap először sajtónyilvánosságot Sopronban a polgárok viszolygása a természetbarátokkal szemben. De hogy mitől félnek, azt már korábban tudták. 1930-ban felhívják a Dunántúli Turista Egyesület vezetőségének figyelmét arra, hogy a Természetbarátok célja „voltaképpen a szovjeterkölcsök ápolása és terjesztése és kommunista propaganda kifejtése.” [40\(40\)](#)

Ez azért kissé túlzás. A kisemberek jóideig nem is hitték el. A munkaadók – cipészek, szabók, iparosok – könnyebben engedték el alkalmazottaikat az egyesületbe, mint a szakszervezetbe. Így vált lehetségessé az, hogy ha valakit nagyon szorongattak meggyőződése miatt a munkahelyén, kilépett a szakszervezetből, belépett, vagy odasodródott a természetbarátokhoz, hiszen ugyanazokkal volt együtt továbbra is. [41\(41\)](#) Az pedig kétségtelen, hogy volt néhány kommunista közöttük, s ha a többség nem is akart politizálni, akadtak, akik kommunistákat bújattak, röplapokat terjesztettek, még Dimitrov Ausztriából csempészett kiáltványát is, és sztrájkokat szerveztek, hol itt, hol ott. Sajnos [13](#) azonban mindössze 25–30 emberről van szó, a létszám most már mindinkább csökken.

A szociáldemokrácia sorait azonban nemcsak a keresztény nemzeti irányzat gyengítette. A gazdasági válság okozta munkanélküliség számos munkáscsaládot juttatott a város szegénynegyedébe, a

Kurucdombra. Ezek javarésze németajkú volt. Ők meg az elégedetlen gazdapolgárok – a mindig szociáldemokrata sopronbánfalviak többségével együtt – különös változáson mentek át. A bizonytalan gazdasági helyzet, szembeállítva a hitleri Németország propagandájával, egyre jobban kiélezte a nemzetiségi ellentéteket. Bánfalvi suhancok kiránduló magyar iskolásokat dobálnak meg. Ugyanakkor egyre fokozódik a Turul és az Ébredő Magyarok tevékenysége. Csakhogy az Ausztriában bekövetkezett változások, Hitler bevonulása, a szocialista eszméket csak félig-meddig megemésztett emberekből nagyon hamar nagynémet vágyálmokat kergető nemzeti szocialistákat alakítanak ki. Ezt a folyamatot csak sietteti a nyári szünetekben egyre gátlástalanabbul agitáló német diákok feltűnése. Amikor a Jugoszlávia ellen induló német katonák átvonulnak a városon, rémült polgárok számolnak be a törvényhatósági bizottságban a városházán arról, hogy a kurucdombi „xindli” – ki tudja honnan szerzett – *gazdag* élelmiszer-ajándékokkal kedveskedik nekik.

Ez a változás tapasztalható a természetbarátok körein belül is. Az alig néhány évet élt sopronbánfalvi csoportot ezért kell felszámolni, s jegyzőkönyvileg kell megtagadniok mindennemű közösséget saját hajdani alelnökükkel, Knabel Nándorral, mikor az náci agitátorként bírósági ügybe keveredett.⁴²⁽⁴²⁾

A szerény és folyton válságokkal küzdő német népművelési egyesületből kinőtt csizmás Volksbund így söpörte el a szociáldemokrácia utolsó nagyobb csoportjait is, s velük az egyesület bázisának nagy részét. Most már hiába törekednek új tagok szerzésére, legfeljebb a Testvériség dalárda fogyó létszámából tudnak néhányat magukba olvasztani. Behívások, deportálások is gyengítik soraikat. Ugyanakkor a Dunántúli Turista Egyesület taglétszáma eléri és túlhaladja a nyolcszázat 1944-ben.⁴³⁽⁴³⁾

Most már csak az volt hátra, hogy a megmaradtak az egyesület vagyonával együtt valahogyan átvészeljék a háborút. Horváth Sándor szabómester (1939 óta elnöke a természetbarátoknak és a dalárdának is) lakásán rejtette el a menedékház pokrócait, lepedőit és az iratokat; néhány egyéb tárgyat a dalárda értékeivel együtt regényes körülmények közt helyeztek biztonságba az egyleti helyiségből a németek bevonulásakor. Mindkét egyesületet néhány nappal később, 1944. márciusában feloszlatták.

A menedékházat a Dunántúli Turista Egyesület kapta meg, bár a levonták is szemet vetettek rá.

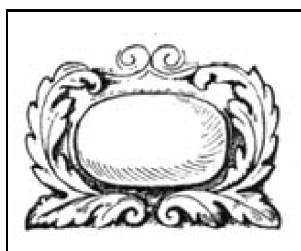
A felszabadulás utáni első hónapok még nem voltak alkalmasak a turistáskodás újramegzindására, de már 1946. január 15-én összeültek a szociáldemokrata párt székházában az Ógabona téren, hogy előkészítsék az újjáalakulást. Tizenketten a régiek közül, a többi hét különböző funkcionárius. 1948-ra már húszan vannak régiek, ekkor különben 74 az összlétszám, egy év múlva pedig 1488. A Dunántúli Turista Egyesület megszűnt, az üzemek sportegyesületeinek néhány turistaszakosztályán kívül csak a természetbarátokhoz léphettek be a szervezeten kirándulni akarók. Megindították az újjáépítést. Némi huzavona után átvették a Dunántúli Turista Egyesület létesítményeit, a Muck-kilátó melletti István-menedékházat – mivel kevés kárt szenvedett – rövidesen üzemeltethették, az Istenszéki menedékházat rendbehozták, a Hatvan-ház egy részét szintén. Kirándulásokat szerveztek, csoportokat fogadtak, igyekeztek mindenből kivenni a részüket, mégis: 1950-re már csak 26 a létszámuk, s még abban az évben beolvadnak a Vasas Sport Egyesület turista szakosztályába.⁴⁴⁽⁴⁴⁾

Az, hogy a felszabadulás nem jelentett virágkort a soproni természetbarátok mozgalmában, az számos okkal magyarázható. Nem lehetett ugyanis folytatni ott, ahol abbahagyták. Az ellenzékieknek semmi

értelme sem volt, az országos központ viszont tájékozatlan és bürokratikus intézkedéseivel gúzsba kötötte még a jogos önállóságot is. (A soproniak Ferenczy Jánosról nevezték el az István-menedékházat. A központ válasza: megkérdezték, ki volt az a Ferenczy János, ők még nem hallottak róla.)

A legnagyobb baj azonban a lassú előregedés volt. Már 1923-tól, de különösen 1930-tól kezdve megfigyelhető. 20 éven aluli 1932 óta mindössze kettő lépett be, s 1949-ben az átlagos életkor 40,9 év...⁴⁵⁽⁴⁵⁾ Ez nemcsak azért következett be, mert az egyesület bázisa a már tárgyalt politikai okokból évről évre szűkült, hanem azért is, mert a turistaság bizonyos formái felett – legalábbis nálunk – már eljárt az idő. Ez 1945 után vált nyilvánvalóvá. A fiatalok számára nem elég érdekes a szervezett vándorlás, amit pedig egy ilyen egyesület régen kedvezményként nyújtani tudott – folyóirat, könyv, utazás, fürdőzés –, ma már mindenki számára egyesületen kívül is elérhető. Sport lett a természetjárás, versenysport, s aki egyesületben van, annak a régi egésznapos túrák útvonalát másfél, két óra alatt kell végigrohanni.⁴⁶⁽⁴⁶⁾

Erről azonban nem kell ítéletet mondanunk, hiszen ez már nem a soproni munkás turisták *története*, hanem a jelen.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Jakus Lajos: Petőfi egyik tanárának soproni kapcsolatai

¹⁵Jakus Lajos: Petőfi egyik tanárának soproni kapcsolatai

Legnagyobb költőnk egykori tanára Sárszentlőrincen, *Lehr András*, köztudomás szerint később Sopronban tanított és ott is halt meg. Irodalomtörténet-írásunk Petőfinek más tanáráról nem tud Sopronnal kapcsolatosan. Legújabb kutatásunk derítette fel, hogy *Haag Péter* is tanította Lőrincen Petőfit az 1831–32. tanévben, s a tanárt szoros kapcsolat fűzte Sopronhoz. *Ott diákoskodott, nevelősködött, onnan nőszült, oda tért vissza, tragikus pályafutása után e város temetője fogadta be.*

Sehol egy szóval sem említi Petőfi vagy Lőrincen vele együtt tanuló osztálytársai Haag nevét. Sopronban 1839–40 között, amikor a költő ott katonáskodik, bőven kínálkozott volna alkalom az akkor már ott lakó egykori tanárral való kapcsolat felújítására, azonban ennek semmi nyomát nem találjuk. Olyan megrázó és szomorú emlékek fűződtek Petőfinek és Sopronban tanuló egykori osztálytársának, Sass Istvánnak Haag Péter személyéhez, melyek kerültették még a vele való találkozást is. A rendkívüli tehetségű tanár ugyanis időnként elmebajban szenvedett. Nevelői működése alatt ötször tört ki rajta. Végül botrányos körülmények között elhagyatta vele állását.

Petőfi félévig tanult Haag tanítványaként. Szem- és fültanúja volt a megháborodott elméjű tanár tetteinek és kijelentéseinek. Fegyelmi bírósága Petro-vics Sándort, Sass Istvánt és osztálytársait tanúknak akarja

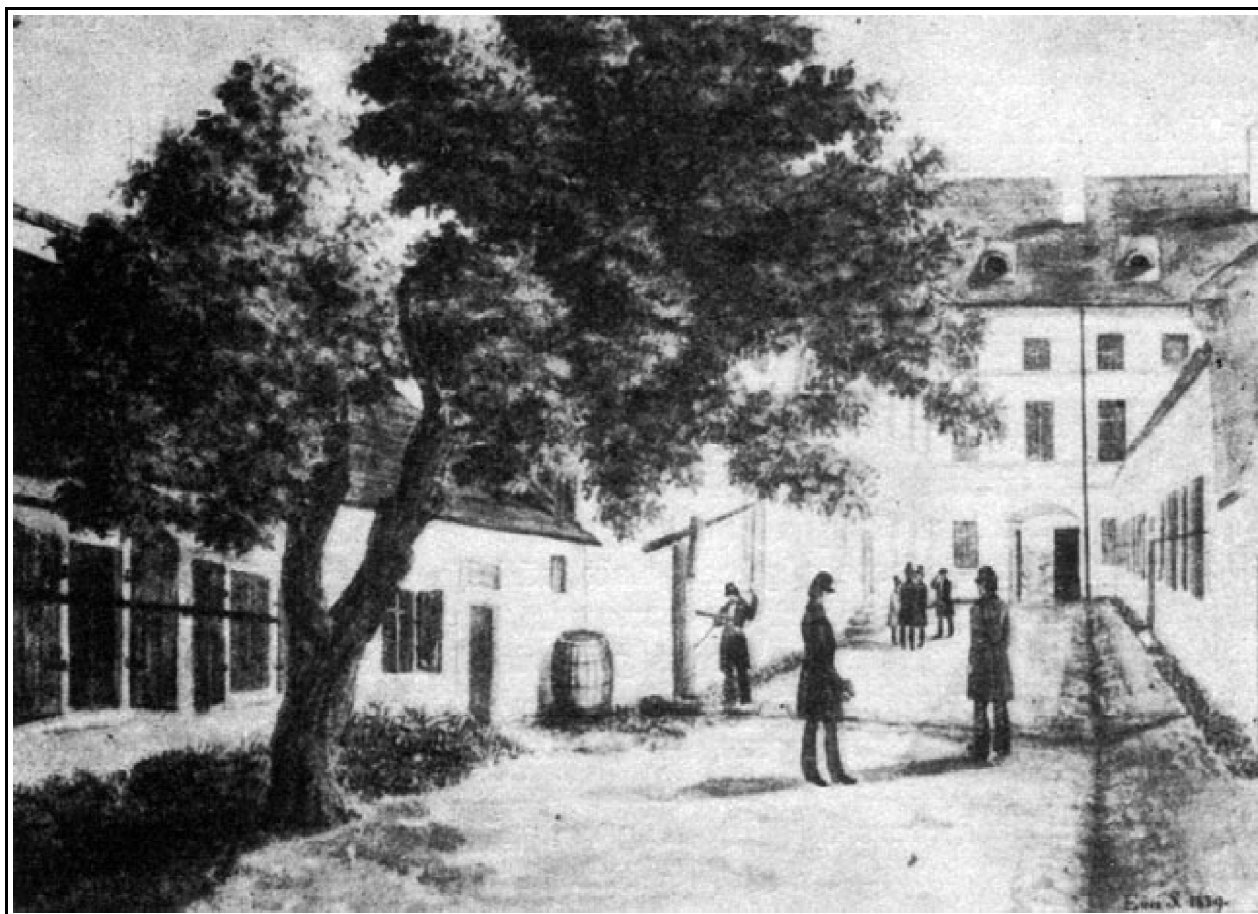
felhasználni ellene. A gyermek-Petőfi és néhányan nem vallanak tanáruk ellen. Sass István és mások igen...

Az elmebajos tanár *parasztlázadásra szított, arra biztatta a falvak jobbágyait, hogy gyilkolják le uraikat, eljött az ideje felszabadulásuknak. Petőfit és osztálytársait arra oktatja, hogy az urak a szegény nép vérszopói, azok verejtékén élnek. Lázításért börtönbe „hurcolják”* megkötözve, onnan ispotályba szállítják. Megszökve visszatér katedrájára tanítani. Vajon milyen nyomokat hagyhattak a kilenc éves gyermekben ezek az emlékek? Eddig – mint ismeretlen tényekkel – nem számolhattunk velük. Haag Péter személyének vizsgálata, élettörténetének felkutatása indokolt a gyermek-Petőfire gyakorolt hatás tanulmányozására. Az alábbi sorokban közelebbről soproni kapcsolataival foglalkozunk, lőrinci működésére csak vázlatosan utalhatunk a hely szűke miatt. Haag Péter családja a 18. szd. elején telepítéssel került Németország Hessen-tartományából a Tolna megyei Bonyhádra.¹⁽⁴⁷⁾ Édesapja órás-mester, 1789-ben házasodik. Harmadik gyermekük Péter 1793. I. 6-án született.²⁽⁴⁸⁾ A szülők korai halála után árván maradt ifjú az 1806-tól fennálló sárszentlőrinci evangélikus esperesi gimnáziumba kerül 1809-ben, 16 éves korában beiratkozik Unger Mihály professzor keze alá. Három évi tanulmány után szintaxista végbizonyítvánnyal a helybeli falusi iskola preceptorának fogadják fel 1813. március 15-én. Két évig működik itt szorgalmasan. Balassa János lelkész 1815. szept. 21-én kelt ajánlásával felvételt nyer a soproni evangélikus líceumba.³⁽⁴⁹⁾ Rokoni kapcsolatai révén ¹⁶kerülhetett ebbe az ősi iskolavárosba. Haag Konrád polgári takács-mester élt itt, nála kaphatott szállást.⁴⁽⁵⁰⁾ Iskolai tanulmányairól a líceum egykori anyakönyvei tanúskodnak. Az 1815/16. tanévben a rektorikai veterán (felső) osztály eminensei között szerepel neve, az 1816/17. és 1818/19. tanévben pedig az ún. „classis philosophico-theologica” évfolyamának tagja, az utolsó két évben Róth Johanna-ösztöndíjas.⁵⁽⁵¹⁾ Kiváló szellemi képességét bizonyítja eminens osztályzata. Tökéletesen elsajátítja a latin, görög, francia nyelvet. Ismerjük latin stílusgyakorlatainak témáit is.⁶⁽⁵²⁾ Tagja a hazánkban elsőnek megalapított gimnáziumi önképzőköri körnek, a Magyar Társaságnak. Az 1818/19. tanévben az „időre tagok” közt szerepel. Egész évben szorgalmasan részt vett a munkában. Szabadon választott első témáját 1818. okt. 24-én mutatja be. Következő a „munkás tagok” által kijelölt 3–4 téma egyikének kidolgozása. Négy alkalommal szerepel 1818. május 8-ig, amikor „közmegegyezésből”, azaz egyhangúlag „munkás taggá” választják. Ebben az esztendőben még kétszer szerepel. A búcsúülésen saphoi strófákban verset olvas fel. Az örömnapi munkák közé azonban nem került be egyik írása sem.⁷⁽⁵³⁾

Tanulmányait befejezve Sopronban nevelői állást vállal Mara László ezredes árvája mellett. Tanítványával együtt kosztos és kvártélyon Gamauf Gottlieb soproni evangélikus lelkész-nél él. A tehetségtelen vagy hanyag ifjú Mara a következő esztendőben olyan jó eredményt ér el tanulmányaiban, hogy ez nevelőjében lelki megrázkódtatást idéz elő. 1820. okt. elején történt vele ez a szomorú, tragikus esemény. Maga Haag erről így nyilatkozik később: „*A természeti érzékenységem, mint a sok tanulásom, s elmebéli munkálkodásom által, mint pedig a volt nevelőm, Mara Lajos urfinak, a sok mellette tett fáradozásaim után, váratlanul történt legóhajtottabb megjobbúlása által igen nevededvén, nem tsuda, ha Sopronyban a mult october elején a megörvendezettett szívem legédesebb örömeit nem zárhatván magában, azokat különös elevenséggel kívánta jó barátival közleni s ha örömeimnek ezen kinyilatkoztatások ellenkezni látszottak az ez előtt tapasztalt, tsendes és alázatos maga viseletével. Noha tehát minden okos embernek is könnyű lett volna által látni, hogy az egész akkori állapotom nem egyéb hanem boldogtalan sorsomnak egyszeri váratlan boldog megváltozásának következtése vala: mind az által a soproni doktorok minden igaz ok nélkül az egész városban tébolyodottnak hirdettek, mint elméjében megtébolyodottnak úgy bántak vélem és hibás s kegyetlen bánásokkal felgyullasztván ¹⁷indulatimat, okot nyujtották oly szavakra és tselekedetekre is, melyek egy illendően s okosan gondolkodó elmével meg nem*

egyeznek.”⁸⁽⁵⁴⁾

Így nyilatkozik magáról, de hogyan vélekednek állapotáról orvosai és környezete? A későbbi években betegségével megismétlődő tetteiből arra következtetünk, elmezavarodásának első jelei abban mutatkoztak, hogy a soproni erdőben pőrére vetkőzött. Wagner Ferenc polgármester Gamauf lelkészhez intézett levelének néhány szava utal erre. Értesíti arról, hogy Haag tébolyodottságát neki jelentették azok az asszonyok, akik őt látták az erdőben, és ő maga volt az, aki – mikor kabátját és kalapját elhozták hozzá – azonnal intézkedett, még éjszaka, anélkül, hogy tudta volna, kiről van szó. Így Gamauf bejelentése előtt tudomást szerzett az esetről.⁹⁽⁵⁵⁾

Az ev. líceum (Berzsenyi Gimnázium) udvara 1839-ben. Vízfestmény a Liszt Ferenc Múzeumban. (Adorján A. felvétele)

Október 5-től Benedek András orvos kezelése alá kerül. Benedek bizonyítványa szerint Haag Péter betegsége téboly (Wahnsin, Magia) volt, mely már a harmadik napon olyan fokot ért el, hogy téveszméktől eredő zavarodottságos kijelentései mellett mindent elpusztítani akart, amit a szobájában talált és az ő környezetét is tettelesen bántalmazta. Szükség volt őt ágyhoz kötni.¹⁰⁽⁵⁶⁾

¹⁸Az orvos téboly elleni gyógykezelést nyújtott neki. Két másik gyakorló orvossal konzíliumot tartott, s velük naponta kétszer felkereste. Közben a betegség kitörését követő napokban Gamauf lelkész – a polgármester és az orvosok tudtával, beleegyezésével – felajánlott, illetve kibérelt számára a külvárosban

egy szobát Graf Tobiásnál. Megígérte neki, hogy e helyen is gondoskodik róla és leendő házigazdája vállalja az éjszakai felügyeletét. A lelkész okt. 9-től számított négy hét tartamára vállalta magára ezt a kötelezettséget. Kérte a városi tanácsot, hogy a szülők és minden megélhetés nélkül álló szerencsétlen ifjúról gondoskodják az említett négy hét eltelte után. Szükségesnek véli a brünni vegyes katonai bíróság intézkedését, amelynek védnöksége alatt állt Mara Lajos, mert *szerinte Haag tulajdonképpen neveltjének az áldozata*¹¹⁽⁵⁷⁾

Sopron város tanácsa még azon a napon ír Tolna megyének és kéri, gondoskodják a szerencsétlen ifjúról, mert Sopronban nincsen olyan intézet, ahol ápolhatnák.¹²⁽⁵⁸⁾ Közben Haag betegsége 12. napján állapota annyira javult, hogy erről nem kellett gondoskodni. A három soproni orvos hozzájárult ahhoz, hogy megfelelő kísérettel szülőföldjére, Bonyhádra távozzon. Véleményük szerint betegségéből csak részben gyógyult ki. Nevelői állását közben a líceum rektora átadta Gamauf Vilmos „primanens”-nek, Haag házigazdája fiának, aki a rektor véleménye szerint ezen állását tökéletesen betöltötte.¹³⁽⁵⁹⁾ Haag okt. 22-e után távozott Sopronból s egy hét múlva Bonyhádon tartózkodik rokonságában. Ott él testvére, Haag Kristóf lakatosmester, sógora Erhardt Frigyes szabó.

Sopronban Mara Lajos gyámja az orvosoknak kifizetett gyógyíttatásáért 250 W W Ft-ot, azonfelül 1/4 évi tartáspénz fejében 150 W W forintot.¹⁴⁽⁶⁰⁾ Tolna megye közben megbízza Magyar Kossa Sámuel főbíró, hogy az ifjú állapota felől tájékozódják. Maga Haag adja meg a választ a tudakozásra. 1821. I. 10-én beadott írásában vázolja betegségének okát, vádolja a soproni orvosokat, amiért elmebajosnak minősítették. Kéri a vármegyét, hogy teljes épelméjűségéről értesítsék Sopron városát és Mara Lajos gondviselőjét, a brünni vegyes katonai bíróságot nevelői állásának visszanyerése céljából. Csatolja Bonyhád város orvosának bizonyítványát, mely szerint *„beteges melancholikus betegségében nemcsak hogy nem szenved többé, hanem közel három hónapja az itt rajta egyáltalán nem vehető észre és a legjobb egészségnek örvend.”* Haag szerint ezt véle társalkodó barátai szintén igazolhatják.¹⁵⁽⁶¹⁾

Tolna megye Sopron város magistrátusához 1821. I. 23-án átír Haag érdekében. Helyt ad épelméjűségének és gyanúsító vádjainak. Teljes bizodalommal megkéri a nemes városi tanácsot, hogy *„az érdekllett személy sorsát szívére vévén, olyan intézetet tenni ne terheltesse, hogy az ő ügye valódiképpen világosságra hozattatván, amennyire akárminémű vesztesége vagy, ahogy lehet kipótoltasson és szerencséje helyre állíttasson.”*¹⁶⁽⁶²⁾

¹⁹A soproni polgármester szavai szerint Tolna megye átirata udvarias és lekötő volt, a főbíróé és Haagé kevésbé. Haag levele ugyanis a magistrátus és a lelkész ellen irányult. Előbbit az intézkedés elhamarkodott voltával, Gamauf lelkészt pedig a főbíróval együtt azzal vádolta, hogy közrejátszott eltávolításában, ezzel állást szerezvén saját fiának. A valóságban ártatlan volt Gamauf ebben, mert amikor fiát ideiglenes megbízásából véglegesen alkalmazni akarták Mara Lajos mellé, nem járult hozzá, s a líceum professzorával együtt más akadémiai jelölt után kutatott, aki elláthatná a nevelői állást, amit végül a kiszemeltek közül a harmadik elnyert.

Közben ugyanis Wildan, az ezredes gyermekeinek gyámja megküldte a brünni katonai bíróságnak Tolna megye vádjait, hogy döntsön Haag visszahelyezése tárgyában. Egyben minden vádpontra megadta válaszát, mellékelve hozzá a soproni doktorok véleményét, a polgármester levelét, a líceum rektora által kiállított nyilatkozatot. Vákolja azokat a lépéseket, melyeket tett Haag gyógyíttatása érdekében, mely szerint kötelességén felül gondoskodott a hatóságokat félrevezető, Gamauffal szemben hálátlanul viselkedő nevelőről. A gyámság nem hajlandó többet áldozni rá.

A brünni Judicium Delegatum Militare Mixtum Tolna megyéhez 1821. V. 5-én a fentiek alapján levelet intéz. Megállapítja, hogy Haag eltávolítása nevelői tisztéből mindenre való tekintet nélkül szükségessé vált. Gondozása és eltartása növendékének vagyonából a lehetőségek határán belül biztosítva lesz. Nevezett ifjú gyógyulása esetén korábbi állásába való visszahelyezése kizárólag gyámjától függ. Komoly megfontolást igényel ugyanis ennek a kérdésnek az eldöntése, mert a növendéket nem lehet kitenni hasonló zavaroknak, költségeknek és vigyázni kell arra, hogy neveltetésében újabb akadály ne merülhessen fel.¹⁷⁽⁶³⁾

Mindezekről a megye Haagot értesíteni akarta, de az ügy elintézésével megbízott főbíró jelenti, hogy nevezett Bonyhádról elköltözött, s így a bíróság (gyámhatóság) levelét s mellékleteit vele nem közölheti. Rövid időre ugyanis elhelyezkedett Kismányokon iskolamesteri állásban, majd a megüresedett sárszentlőrinci esperesi iskola tanári helyére került, Erhard Sámuel utódaként. Az iskola egykori jeles diákjára és falusi iskolájának preceptorára esett az esperesség választása, annak ellenére, hogy értesültek Sopronban bekövetkezett betegségéről. Három esztendeig olyan kiválóan működött, hogy „*hamar elnyerte nemcsak a megyebeli közönségnek tiszteletét és bizodalját, hanem elterjedvén általa hasznos sz. lőrinczi oskoli intézetünknek híre és dicsérete, még a távolabb helyheztetett megyékből is szaporodott tanítványának száma*” – ismerik el feljebbvalói.¹⁸⁽⁶⁴⁾

Közben 1824. ápr. 19-én megnősül, Sopronból elveszi Manninger Rozinát, egy tisztos iparos, Manninger Mátyás kovácmester lányát. Egyik tanújuk Knöps(?) Gerhard francia nyelvmester, akitől valószínűleg Haag elsajátította maga is ezt a nyelvet. Házasságkötő lelkészük pedig éppen egykori házigazdája, Gamauf Gottlieb, akit annyira megbántott.¹⁹⁽⁶⁵⁾ A következő év tavaszán megszületik első gyermekük. A sok nyomorúság, hányattatás után családi boldogságot, ²⁰nyugalmat megtaláló 32 éves tanárt tehetségének kibontakozása közben ekkor éri utol ismét tragikus betegsége. Okát később azzal indokolja, hogy egyik tanítványa miatt a helybeli lelkésszel összetűzött, mivel az hatáskörébe avatkozott. Haag ezt iskolája és a maga méltósága megsértésének tartván, sérelmével feletteséhez fordult, aki azonban elégtétel-adás helyett kinevelte őt.²⁰⁽⁶⁶⁾ Igazságérzetében, felzaklatott állapotában ekkor tör ki rajta másodszor elmebaja. Közbotráncokozást okoz több helyen.²¹⁽⁶⁷⁾ Tolna és Baranya falvaiban bolyongva „*egy általa magyar hazában rövid idő múlva felállítandó új polgári alkotmány és rendtartást hirdetett.*” Egy helyettesítésével megbízott ifjút kizavar iskolájából, amikor visszatér. Felettes szervei betegsége fölött szemet hunytak, mivel ismét a rendes kerékvágásba zökkent vissza, semmi következménye nem lett forrongó kijelentéseinek sem.

Haag Péter egykori kétemeletes háza az Új utcában. Adorján Attila felvétele

²¹1828-ban újból jelentkezett betegsége.²²⁽⁶⁸⁾ Ekkor az évvégi examen alkalmával tört ki rajta. Okát nem ismerjük, csak következtetjük későbbi megjegyzéseiből, hogy ismét egyéni sérelme válthatta ki feldúlt állapotát. Szerencsére az iskolaév befejeződött, így a tanítványok előmenetelében fennakadást nem okozott. Közbotráncozást okozó tettei kiszivároghva kényelmetlen helyzetbe hozzák felettes szerveit. 1830 tavaszán, húsvét ünnepén ismét kiüt rajta „elmebeli nyavalyája”. Most szerencsére iskolai szünetre esett, így amire tanítványai visszatérnek, addigra meggyógyult.²³⁽⁶⁹⁾

Haagnak az utóbbi két évben jelentkező betegségről, rendkívüli viselkedéséről tanítványai tudomást szerezhettek, tekintélyét azonban ez nem csökkentette. Szülei nem értesültek a rendkívüli jelenségekről, csak a közelálló felügyelete gondolt aggódva egy újabb bekövetkező esetre, amikor tanítási idő közben érheti roham a szerencsétlen tanárt. Ezért sürgették egy adjunktus (segédtanító) alkalmazását, aki ebben az esetben helyettesítését is elláthatná. Haag iskolájának és személyének varázsereje még nem csökkent. Az új iskolai évben 33 tanuló iratkozik be hozzá. Ott szerepel az új tanítványok között *Petrovics Sándor*, a szabadszállási mészáros fiának neve. *Petrovicsné szept. 28-án íratta be gyermekét Haag iskolájába. Szállásra és kosztra havi 12 Ft. díjért a falu jegyzőjéhez, Hittigh Lajos családjához került.*²⁴⁽⁷⁰⁾ Petőfi szülei azért választották ezt az iskolát, mert gyermekük tiszta magyar környezetben híres tanár keze alatt tanulhatott. *Alig távozik Petrovicsné Lőrincről, egy-két napon belül a szerencsétlen Haag Péteren ismét kitört az elmebaj, Szent Mihály napja táján, immár ötödször s a legsúlyosabb mértékben.* Ismét útra kel, faluról falura bolyongva okt. 5-e táján feltűnik a Bonyhád melletti Majos község közelében. *„Kiadja magát császárnak, aki alattvalóinak sorsok vizsgálása dolgában incognitoban járná meg a vidéket.”* Mielőtt Majosra bement volna, a határban több szántó-vető láttára a réteken folyó, féltérig érő s ugrásnyi széles iszapos malomvíz árokban megfürdött mezítlennre vetkőzve. Ezután frakkját félvállra vetve a legnagyobb hadonászó lármával bement Majosra. *„Ismét császárnak adván ki magát, a népet a robotnak és dézsmának ezentúli eltörlésével bízattva...”*²⁵⁽⁷¹⁾

Október 12-én Bonyhádön megismételte lázítását. Perczel Imre szolgabíró azonnal intézkedett elfogatására. Hosszú viaskodás után sikerült bezárni a község fogházába. A szolgabíró innen Szekszárdra vitette az alispánhoz, jelentés kíséretében. Perczel érdekes képet fest jelentésében a jobbágyság hangulatáról: *„Haag Péter már Majos helységben is, amint hallottam, a jobbágyoknak tanácsolta, hogy kaszabolják le földesuraikat és ugyan azon bolond, vagy félbolondnak beszédjeit ámbátor a mi békességet szerető jobbágyaink nevetve, mégis titkos meggyőződésből származó gerjedelemmel hallgatják és így a közbátorságra nézve, akár bolond, akár józan kútfőből eredt, de annak rendes és pontos sorokba öszve fűzött és szőtt beszédjeit, melyek revolutiot, gyilkolást, vérontást és rablást foglaltak magokban, felette veszedelmesnek véltem lenni...”*²⁶⁽⁷²⁾ Szekszárdon Benyovszky Károly táblabíró és várkapitány vette át Haag Pétert. Mivel meggyőződött Herman János vármegyei orvossal együtt a szerencsétlen beszédéből és tetteiből, hogy valóságos tébolyodott eszű, a fogház helyett a szekszárdi ferences ispotályban helyezték el. Az orvos kúra alá vette s mindaddig gyógyította, míg egy vasárnap, éppen isteni szolgálat alatt, az ispotály kertjéből az ott sétálgató Haag megszökött.²⁷⁽⁷³⁾ Visszatérve falujába, iskolájában a felettesei által időközben helyetteséül állított *Lehr András* kandidátust találta. Azonnal elűzi őt is katedrájáról. Átveszi a tanítást, azonban gyakran olyan kijelentéseket tesz tanítványainak, melyek hamarosan az iskola felügyelőinek tudomására jutnak s aggodalommal töltik el őket. Ekkor ismét visszarendelik melléje segédtanítónak *Lehr Andrást*, akit most már megtűrt, „elszenvedett”.

A következő év január 4-én egyházi felettes hatósága úgy határoz, hogy működését addig felfüggesztik fél évre, amíg orvosi kezeléssel ki nem gyógyíttatja magát teljesen. *Haag azt kérte, hogy Sopronban gyógyíttathassa magát.* Ezt az ügyével megbízott főbíró helyeselte, de figyelembe véve a rossz időt, feleségét, sok gyermekét, kosztos deákjait, kik távollétében eddig is mindig fejében forogtak, azt ajánlotta neki, hogy csak Szekszárdra menjen Herman orvoshoz. Megígéri, azonban mégsem teszi meg, ehelyett járt-kelt mindenfelé. Otthonléte alatt Leht üldözi, aki végül valósággal megszökik tőle, nem bírva tovább rigolyáit.²⁸⁽⁷⁴⁾ Tanítványai között napról napra lazul a fegyelem, erkölcsi romlás jelei mutatkoznak, melyek elburjánzását Haag tanításával okolja egy lőrinci nemes az espereshez írt levelében, s kéri: *„siessen repülő szárnyakon azon 33 nevendéknek segítségére, kik már romlásnak indultak és minél előbb szabadítsa ki*

azokat, az őket elnyeléssel fenyegető örvényről.”²⁹⁽⁷⁵⁾

Március 12-én az egyházi iskolai felügyelet tagjai a tanulóknak tesznek fel kérdéseket Haag tanárról. A Balassa lelkész által összeállított 12 kérdés fogalmazványának hátlapjára felsorolja a meghallgatásra kizemelt diákok nevét: „*Feleljenek: Szetsődi, Zatureczky, Petrovits, Saffaryak mind a ketten. Erhard.*”³⁰⁽⁷⁶⁾

A felszólított diákok konok hallgatását bizonyítja, hogy a kérdésekre egy kivételével nem azok válaszoltak, akiket kijelöltek. Később, néhány nap múlva kitűnik, hogy a nagyobb tanítványok összebeszéltek, a kisebbeket megfenyegették, ha a tanárra vallanak. Március 15-én az alispán jóváhagyásával közös világi és egyházi bizottság száll ki. Tanítás után hét diákot berendelnek maguk elé vallomásra. A megszeppent tanítványok most már nem hallgatnak. A bizottság megvizsgálta a tanár ellen felhozott vádakat s az alábbi summás végzést hozza: „*A helyszínen törvényesen és pontosan megvizsgáltván, nevezet szerint az előtt több esztendővel észre vett, utóbb pedig nyilvánabb és gyakrabban is rájött elmebéli nyavalyája s a mi is talán ettől viseltetett, egyéb nyilatkoztatásaiban ²³is, tanításaiban is mutatkozott, s a gyenge elméjü ifjúság megvesztegethetésével a köznépnek is botrányozásával járható kitsapongásai, több hiteles tanuk vallása- de köztapasztalás szerint is valóságosoknak találtatván, s ennél fogva eránta mint tanító és nevelő eránt mind a szülőknek mind a felvigyázóknak mind az egész közönségnek bizodalma elenyészvén, s e miatt a hasznos oskolai intézetet végpusztulástól méltán féltvén: köz megegyezéssel, egyszersmind köz sajnálkodással kéntelenítettett a biztos küldöttség azt végezni, hogy tisztelt Haag Péter tanár úr, mint fellyebb írt okból alkalmatlanná lett tanító, ezen oskolai intézet mellől elbocsátassák, azonban egész esztendei fizetése neki meghagyatván.*” Az ülésükről felvett jegyzőkönyv tartalmazza azt a határozatot is, hogy tüstént Lehr tanítson helyében.³¹⁽⁷⁷⁾

Távozása botrányos körülmények között zajlott le. Az iskolai ajtókon, falakon gúnyolódó és fenyegető írásokat hagyott vissza. Sopronba költözött feleségével és négy apró gyermekével. Haag Sopronban ismét magántanítványokkal foglalkozik, akikkel olyan sikert ér el, hogy régi jóakarója, Tolna megye alispánja ajánlja újból tanítói állás betöltésére, – ha nem is Sárszentlőrincre. Erről ugyanis lebeszélte, mikor azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy segítse vissza régi helyére. Csapó alispánt Pozsonyban kereste fel az országgyűlés alkalmával.³²⁽⁷⁸⁾

Közben azzal fenyegetőzik, hogy a trónusig megy panaszával, ha vissza nem veszik régi állásába. Később könyörög. Vállalná végül azt is, hogy maga mellett saját költségén segédtanítót tartana. Immár öt nevetlen magzatának szomorú sorsát vegyék szívükre, és siessenek segítségére egykori felettesei, kéri kétségbeesve.³³⁽⁷⁹⁾ Az utolsó elutasító határozatot 1834. VII. 9-én hozzák vele szemben. Annyi elégtételt kap, hogy Tanulevelet adnak számára, melyben elismerik érdemeit, de betegsége miatt közsajnálkozással kénytelenek voltak elbocsátani. Kívánják neki, hogy egészségének biztos tartósságához jutva, olyan közhasznú hivatalra léphessen, amilyent egyébként tapasztalt tanítói szép ügyessége érdemelne.³⁴⁽⁸⁰⁾ Az esperesi gyűlés határozatát úgy módosítja az egyházkerületi gyűlés, hogy pénztárából évi 50 Ft segélyt szavaz meg számára, amíg el nem tud helyezkedni. Haag nem fogadja el „*maga megsértésének mély érzéséből*” – írja felesége. Haagné 1840-ben megtudva, hogy férje minden esztendőben megkaphatta volna ezt az összeget, de még akkor sem bírhatta rá, hogy ezen segedelempénzt könyörögné, maga kérvényezi meg: „*magam a gyermekeim buzgó kéréseivel egyesítem alázatos esedezésemet, méltóztasson ... nehéz és valóban sajnálható sorsunkat megtekintésétől felbuzdítva, kegyelmesen rendelni*” – írja Kis János költő-püspöknek.³⁵⁽⁸¹⁾

Ekkor már két gyermekük a soproni líceumban tanul. Kissé érthetetlen, hogy ilyen nagy nyomorról

panaszodik, holott a következő évben 1841. IX. 6-án árverés útján megveszik a Schöllich-örökösöktől 2583 Ft-ért a kétemeletes 115 sz. (ma Új u. 17 sz.) házat.³⁶⁽⁸²⁾ 1844-ben maga Haag fordul a superintendenciához „mind ez évi, mind a legközelebb múlt évi segedelem pénzért”.³⁷⁽⁸³⁾

²⁴Élete végéig nem helyezkedett el, magántanítással foglalkozott. 1863. augusztus 22-én halt meg. Felesége három évvel élte túl. A halotti anyakönyv bejegyzés szerint mindketten tüdőbajban (Lungen tuberculose) hunytak el.³⁸⁽⁸⁴⁾ Egyik férjhezment leánya 1873-ban adta el házukat.

Haag Péter kétségtelen kiválóan tanított 1822–28 között a sárszentlőrinci iskolában. Feletteseinek és a szülőknek minden dicséretét megérdemelte. Elődeinek jó hírnevét öregbítette addig, amíg betegsége el nem hatalmasodott rajta, s bomlott agyával az iskola érdekeit is sértő tetteket nem követett el. Munkálkodásának nagyobb idejére vonatkozott a távozás után kilenc évvel tett megállapítás: „számos lelkészek s világi urak, hálaérzéssel emlékeznek vissza sz. lőrinci iskolánkra, hol tudományos pályájuk kezdetén, oly bő mértékben nyertek szellemi táplálékot s igen is jó alapját vetették meg magasabb műveltségüknek, melynek édes gyümölcseit önmagok is élvezik, üdvösen látván egyszersmind, rendeltetésük helyein, a közönségre s szeretett hazára ugyan ezen okokból sz. lörintzi iskolánk minden időben kiüntetett tárgya volt az esperesség legbuzgóbb gondoskodásának.”³⁹⁽⁸⁵⁾

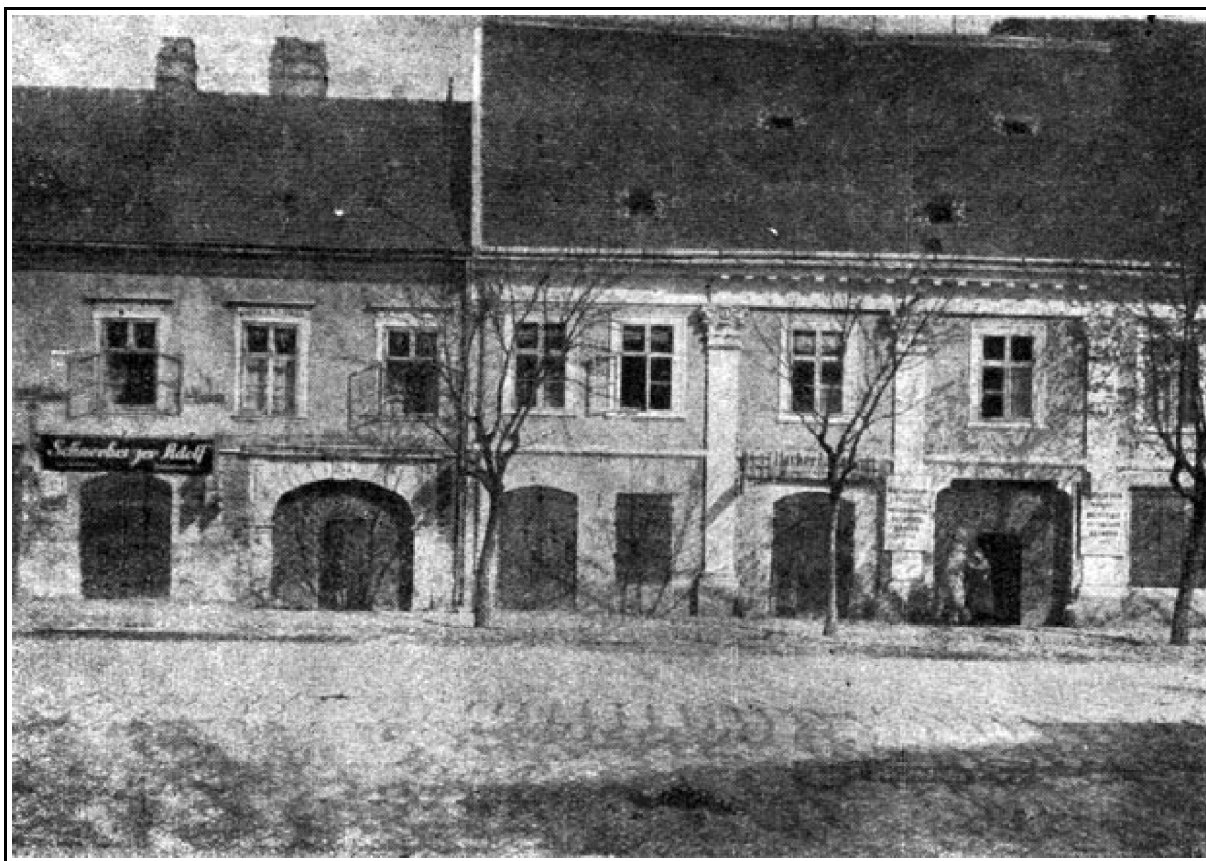
Milyen szomorú az a megállapítás viszont, amit Haag pályafutásának két esztendejéről ír később Sárkány János életrajzában: „miután a falusi iskolát hon elvégeztem volna, jó atyám a sz. Lörintzi Grammaticalis iskolába adott 1829 sept. Tanulói pályámat elég szerencsétlenül kezdettem, mert tanítónk Haag elmebeteg lévén, igen csekély előmenetelt tehetek a tanulmányokban. 1832 sept. az aszódi iskolába jöttem.”⁴⁰⁽⁸⁶⁾

Sárkány János egyébként Sárszentlőrincen lakótársa volt néhány hónapig, öccse pedig még egy évig Petőfinek. *Hittigh Lajos* jegyző ugyanis 1832 március második felében Majosra távozott, s ekkor kosztos diákjai új helyet kerestek, így került *Németh Ferenc* tanítóhoz, a Sárkány testvérekhez Petőfi lakótársnak.⁴¹⁽⁸⁷⁾

Haag viselkedése Sárszentlőrincen az utolsó hónapokban közbotránná dagadt, s a szülők tudomást vettek róla. 1832. VII. 13-án ezt írja levelében a Sárkány-fiúk édesapja: „Én is elhoztam a fíjaimat Lörintzről, bár soha se adtam volna oda; háromszáz forintokat fellyülmuló kész pénzbeli költségemen, és egy egész iskola esztendei veszteségen, kipotolhatatlan veszteségem, egész életekre ártó kárt és salva venia egy legio tetűt vettem Lörintzen. Kimondhatatlanul szemtelen az a zsarolás, amelyet a legortzátlanabbul, minden kigondolható név és szín alatt elkövetnek az emberen, mind a mellett, hogy oskolájuk az ifjui kornak legdrágább idejére, tudományra és az erköltsre is nézve pestis vala.”⁴²⁽⁸⁸⁾

Első felindulásában tett súlyos kijelentése ellenére kisebbik fiát mégis visszaadta Lörincire, s Lehr keze alatt tanult egy esztendőt Petőfivel együtt. 1833 őszén ment bátyja után Aszódra, Petőfi pedig a pesti Deák téri evangélikus gimnáziumba. ²⁵Lehrt rajongásig szerette Petőfi, később meglátogatta Sárszentlőrincen. Haagról ezt nem mondhatjuk el. Második nagy tragédiája volt a szerencsétlen tanárnak, hogy neve ilyen negatív vonatkozásban kapcsolódott össze nagy költőnk nevével. Egy azonban bizonyos: akár józan vagy háborodott állapotban, de *tőle hallott először a gyermek forradalmi kijelentéseket, s ez feltétlenül nyomokat hagyott benne.* Ha így értékeljük Haag szerepét Petőfi életében, nem is olyan kis jelentőségű, s megérdemelte, hogy életével részletesebben, mélyrehatóbban foglalkoztunk. *Sopronnak Haag kifformálásában tulajdonítunk szerepet, gondolva a Magyar Társaságra, mely a nemzeti megújulás első*

fáklyahordozói közé tartozott.

Jobboldalon a Lenin körút 63. számú ház (ebben halt meg Dukai Takács Judit költőnő, 1836-ban.) A baloldali házat a bomba pusztította el.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Simkovics Gyula: A kisparaszti gazdaságok pusztulása a kapitalizálódó mezőgazdaságban Sopron megyében a századforduló idején

26 Simkovics Gyula: A kisparaszti gazdaságok pusztulása a kapitalizálódó mezőgazdaságban Sopron megyében a századforduló idején

A gazdasági élet kapitalizálódása, ami egyre gyorsabb ütemben alakítja át a termelőerőket és a termelés rendjét, szervezeti formáit, a századfordulóra jelentősen megerősödik a megye iparában, de gyarapodása szükségképpen a mezőgazdasági termelést is kapitalista átalakulásra ingerli. A tőkés fejlődés az agrárgazdálkodás termelési formáit, technikai és elosztási viszonyait is átgyúrja, érvényesítve a kapitalizálódás minden pozitívumát és negatívumát annak mozgásában. A kapitalista termelési mód nem kizárólag ipari indokoltsága és eredetű terméke a társadalom fejlődésének, bár az ipar adottságai, technikája, haszonszerzési szisztémája áll legközelebb gazdasági lényegéhez, egyetemes gazdasági berendezkedés, a társadalmi élet bizonyos fejlettségi fokához kötött, történelmi kategória az egész gazdasági élet jellemzője uralma idején. A mezőgazdaságban is általános és természetes, annak ellenére,

hogy a formája itt speciális megnyilvánulásokat hordoz és több feudális elemet őriz meg növekedése közben.

A mezőgazdaság kapitalista átalakulásának egyik legfontosabb jellegzetessége a terméseredmények növekedése, a művelés rentabilitása, a tudományos agrotechnika mellett a tulajdonviszonyok torzulása, polarizációja, a kisárutermelő gazdaságok elsorvadása és kiszorulása az árutermelés porondjáról, aminek révén a nagyüzemi jellegű gazdaságok válnak uralkodókká. A mezőgazdaságnak is a fejlődés meghatározott pillanatában – a társadalom fennmaradása és szükségleteinek növekedése miatt – gyáripari méretű és formájú, szervezésű, lukratív árutermelő gazdasági ágga kell válnia. A megye mezőgazdasága előtt az önálló kapitalista fejlődés legtöbb feltétele biztosítva van, képes az iparral szerves egységet alkotva, elemeinek működésével a kapitalizmus alaptörvényét szolgálni.

A zavartalan tőkés termelés egyre szélesebb és hatékonyabb termelőerőket igényel és fejleszt, nagyüzemi földművelést, értéktöbblettel, tőkeforgással, a realizálás feltételeinek biztosításával, korszerű termelékenységgel. A megye mezőgazdaságában a dualizmus idején a mezőgazdasági nagyüzem uralmának feltételei létrejönnek mindazokkal az indokokkal együtt, amik ezt a formát technikai és önköltség szempontjából ésszerűbbnek és progresszívnak bizonyítják a kisárutermelő paraszti gazdaságoknál. Ez a tendencia évtizedek folyamán egyre végzetesebb a század végén, különösen a kis mennyiségű földdel rendelkező gazdákra, és felszámolásuk egyre uralkodóbb követelménye a gazdálkodásnak. Ez a történelmi felszívódás a kapitalista gazdálkodás természetes folyamata, nem gazdasági „hiba” vagy „melléktermék”, hanem szükségszerű tény, cél is és eszköz is. Eszköze a nagyméretű gyárszerű árutermelés megvalósításának, célja a nagyüzemmé váló feudális földbirtok termelési potenciára törő politikájának. A folyamat azonban heterogén, ellentmondásos és ez az ellentmondásosság jellemzője a megye tőkés gazdálkodásának is. Egymással szembenálló értelmű tartalmi elemek állandó harca közben játszódik le a tőkés átalakulás.

27A mezőgazdaság életében a legfontosabb ellentéteknek a következők mutatkoznak: a termelés fokozódása, a termelőerők teljesítőképességének a növekedése nem jár a lakosság életszínvonalának általános emelkedésével, inkább a társadalmi viszonyok egyre súlyosabb formáit tolja előtérbe.

A megye árutermelése, termelőerőinek növekedése, Németország, Ausztria és Csehország gazdasági fejlődésétől determinált, a belső előrehaladás erősen a külső állapotoktól függ, a prosperitás a Monarchia piacaihoz kötött elsősorban, nem a magyar belső piachoz. Önálló belső piac és kereslet nincs akkora, hogy megfeleljen a megye termelőerői teljesítőképességének. A mezőgazdaságban a tőkés átalakulás a kisárutermelők alsó rétegét megsemmisíti, agrárproletárrá vagy kivándorlóvá zülleszt, a felső réteget azonban sokszor gazdagítja és felemeli, anyagi helyzetében és az árutermelésben megerősíti. A társadalmi viszonyok fejletlensége miatt a konjunktúra lehetőségeit kihasználni nem lehet maradéktalanul, a feudális osztályviszonyok eszmei maradványai fékezőleg hatnak az akkumulációra. A birtokmegosztás szerkezeti állapota és arányai a porosz-utas fejlődés igényeinek nem mindig felelnek meg, és annak betetőződését zavarják. A belterjesség nem az összes gazdaság jellemző törekvése, így a felhalmozás lehetőségei erősen eltolódnak.

Ellentmondása még a megye kapitalizálódásának az is, hogy a burzsoázia nem eléggé felnőtt, másodrendű az arisztokrácia mellett, de a feudális arisztokrácia nem emelkedik nagyon a burzsoázia fölé. A kettő között a szintkülönbség kevesebb, mint az ország más táján. Az agrárproletárok rétege a parasztságon belül nem számottevő, ez a tény hatással van a paraszti osztályharcra és a munkásmozgalomra is.

A kisbirtokok elszegényedése a nagybirtok uralma mellett és annak érdekeltségével zajlik le, és a nagybirtok élősdibb tulajdonságainak is előtérbe kerülésével jár. A nagybirtok a tőkés formák világra jövetelével, a bérlőrendszerrel, az ipari tőke beáramlásával határozottan nyer. A mezőgazdasági birtokosok alsó és közép rétege visszavonhatatlanul elszegényedik, és a tulajdonviszonyok ellentmondásai növekednek, de a paraszti pszichikum sajátos magántulajdonosi „fanatizmusa” miatt a munkásosztálynál lassabban érik meg kapitalista ellenessége. Fokozza ezt a földterületnek – mint termelőeszköznek – primátusa a termelésben, automatikus közreműködése pótolhatatlan a mezőgazdasági értékek előállításában, ami magára vállalja a gazdálkodásban tapasztalható ellentmondások okának szerepét, eltakarva a tulajdonviszonyok és a termelőerők fonákságait. Az iparban ilyen tényező nern hat a munkásosztályra, ezért nem mond számára sokat a magántulajdon fogalma. Az iparban az emberi munkának közvetlenebb és láthatóbb szerepe van a termelésnél, mint a mezőgazdaságban.

A kisárutermelő gazdaságok főleg a kapuvári és a csornai járásban szegényednek el rohamosan. A nagybirtokkövezetekben a kisbirtokok nehezebben találnak életképes talajt, kevesebb indoka van létezésüknek, mint a megye nyugati területein.

28A kigazdaságok számának alakulása Sopron megyében a XIX. század végén

a gazdaság nagysága	a gazdaságok száma 1870	a gazdaságok nagysága	száma 1895	1910
1–5 kh	34219	1–5 kh	26031	25399
5–15 kh	10615	5–10 kh	6276	7040
15–30 kh	2865	10–20 kh	6321	5474
30–50 kh	602	20–50 kh	2369	1788
Összesen:	48301		41197	39701 ¹⁽⁸⁹⁾

Sajnos, a meglévő statisztikai források, korabeli közgazdasági értekezések nem azonos kategóriákban fejezik ki a különféle birtoktípusokat, nem is azonos adatokat tüntetnek fel sok esetben ugyanarról, de a táblázat így is egyértelműen kifejezi a századvégi kapitalizálódás hatását a kisárutermelésre, a birtokmegosztás eltolódására. A relativisztikus adatok összehasonlításából kitűnik az a tény, hogy 1870 és 1895 között az 1–50 kh. rendelkező gazdaságok száma 14%-kal, 1870 és 1910 között 18%-kal csökkent. 4 évtized alatt közel 10 000 gazdaság szűnt meg és olvadt bele más gazdaságokba. A legerőteljesebb pauperizáció az 1–15 kh. rendelkező kategóriák körében mutatkozik, a csökkenés itt 23,9%. Közel az 50 kh. szinthez azonban a birtokok száma inkább emelkedik. A kulákgazdaságok számára is hasznosnak mutatkozik a kisárutermelés területének a szűkülése, mert lehetőséget kaptak így arra, hogy területeiket növeljék. A Sopron megyei Gazdasági Egyesület számtalan újságcikkben és közgyűlésen hangoztatja a földbirtok-elaprózódás parasztságra veszélyes jelenségét és igyekszik megoldásokat találni, illetve javasolni. 1880-ban a megye 60 községében felméréseket végeznek a kigazdaságok pusztulásának méreteiről, a vizsgálódás a következő eredményeket mutatja:

1867–80 között az egésztelkes volt jobbágygazdaságok száma 47%-kal (!) csökkent, 3/4 telek 17%-kal

1/2 telek nem csökkent

1/4 telek 14% nőtt

1/8 telek 24% nőtt

1/16 telkek száma 1000% (!) emelkedett, megtízszereződött.²⁽⁹⁰⁾

Az egésztelkes ²⁹jobbágygazdaságok nagysága megfelel a középbirtokok kategóriájának, a 3/4 és a 1/2 telek mérete pedig a kiscgazdaságokkal egyenlő, az ennél kisebb teleknagyság jelentéktelen – az árutermelés szempontjából – földterületet fejez ki. A tulajdonos inkább agrárproletár, mint kisparaszt. Az elzselléresedett gazdák, különösen, ha nagycsaládosak, semmiképpen sem számíthattak helyzetük javulására; vagy cselédnek álltak a nagybirtokra, vagy a városi munkások, alkalmazottak számát gyarapították, ha erre volt lehetőség. Az ipar fejlődése nem volt olyan gyors ütemű, hogy a mezőgazdaságból kikerült tartaléksereget munkával ellátni képes lett volna. A többség inkább a kivándorlást választotta a megalázó cselédsors helyett.³⁽⁹¹⁾ „A kapitalizmus a mezőgazdaságban gyökértelenítette az évszázadokon át földhöz nőtt parasztságot. Akik pedig elestek a létért való küzdelemben, azoknak vándorbotot adott a kezébe, és ezzel megindult a falvak elnéptelendése”⁴⁽⁹²⁾ – írja Sarród századvégi mezőgazdasági viszonyainak igen tárgyilagos tanulmányozója, Élő Dezső monográfiájában. „Senki előtt sem új vagy meglepő, ha azt mondom, hogy óriási léptekkel közeledünk az általános elszegényedés és tömegnyomor felé” – véli a magyar mezőgazdasági viszonyok jövőjét vizsgálva Gaál Jenő, a századvégi neves közgazdász 1878-ban az egyik képviselőházi beszédében.⁵⁽⁹³⁾ Himodon 1882-ben, Rábacsanakon 1898-ban zavargások törnek ki az elszegényedés következtében. Titkos parasztegyesületet szerveznek egy közös pénztárral a rászorulókat segélyezésére. A mozgolódást és az illegális szervezkedést a rendőrség radikálisan elfojtotta. Himodon egy század katonaságnak két hétig kellett tartózkodnia, amíg a mozgolódások elültek.⁶⁽⁹⁴⁾ A Sopron megyei Gazdasági Egyesület 1882-ben javasolja a kormánynak, hogy az elbirtoktalanodás megakadályozására egy országos érvényű földbirtokminimum-törvényt szerkesszen és léptessen életbe. „A birtokminimum mekkoraságát olyanképpen kellene megállapítani, hogy az egy középszámú család fenntartásához elég legyen. Dunántúlon mondjuk 8 kh. legyen a minimum, a többi területeken nagyobb, mert ott rosszabbak a talajviszonyok. Ezen alul a földbirtokot nem szabad felosztani, a minimum felét adóssággal sem szabad megterhelni, illetve arra adósság be nem kebelezhető. A birtok a tulajdonos halála után szálljon a család legifjabb tagjára, aki ebből a többi testvérét pénzben kielégíti. (?) Ha pedig erre nem képes, az egész birtokot egybe kell elárverezni” – fogalmazza meg elképzelését a Gazdasági Egyesület tisztikara. Nyilvánvaló a feltételekből, hogy ez a terv kivihetetlen, ez nem segít a gazdákon, csak megnehezíti a birtokok darabokra szakadását – legjobb esetben – és egy vásárlásra érdemes nagyságú terület forgalmazását gyorsítja meg, – ami különösen figyelemre méltó tényező a nagybirtok számára, amikor itt Sopron megyében olyan kevés a mobilizálható földbirtok.⁷⁽⁹⁵⁾ „A Rábaközben eddig egy dülő 6–8 gazdái volt, most úgy néz ki, mint a pántlika, annyira el ³⁰van szeletelve.”⁸⁽⁹⁶⁾ A falu kisembere csak akkor juthat földhöz – ha egyáltalán ehhez tőkét képes összegyűjteni –, amikor valamelyik társa elbukik.

A kisárutermelő gazdaságok számának csökkenésében nagy szerepe van a jelzálogkölcsonők növekedésének. Ez a bankügylet eszközül szolgál arra, hogy a tőke a kisárutermelőt elválassza földjétől. Azokat a gazdaságokat, amelyek nem rendelkeznek annyi akkumulációval, hogy saját erejükből, bővített újratermelés segítségével, gyorsan – fontos ez a növekvő verseny miatt – fejlesszék technikai apparátusukat, megváltoztassák vetésterületük szerkezetét, a jelzálogkölcsonnel körülfogják és árutermelésük hasznát kisajátítják, ezzel az esetleges felemelkedési lehetőségüket is megsemmisítik. „A megszorult emberek kölcsonőket vesznek fel, egyre gyakrabban vendég a végrehajtó.”⁹⁽⁹⁷⁾ A nagyobb gazdaságok a jelzálogkölcsonőket előnyösebben használják fel. A tőkeerős birtokosok ennek révén

felemelkednek, korszerűsödnek és képesek a kapott banktőkéket fejlődésükhöz felhasználni. Földet, felszerelést vásárolnak, bővített újratermelést folytatnak és tartósan adósokká nem válnak. Ez a tény – többek között – hatással van a századvégi gazdasági válságra is, a megyében enyhébbé teszi, mint az ország más területén. A tulajdon és a tulajdonos kettéválása az egyik oldalon és a földbirtok koncentrációja a másik oldalon, jellemzi a tőkebehatolást a mezőgazdaságba. Ez a folyamat erősen hasonlít a kapitalizmust bevezető eredeti tőkefelhalmozódáshoz, ami nem is csoda, mert a feudalizmus felszámolása még aktuális hazánkban a jelentős kapitalizálódás ellenére is. Összefügg ez a gazdasági viszonyok elmaradottságával, a kiegyezés és az ezt megelőző, be nem fejezett polgári forradalom tényével, a magyar burzsoázia „gyermekbetegségekkel” teli életével. A századvégi állapotokról valóban el lehet mondani, hogy a jobbágyrendszer utótörténete.¹⁰⁽⁹⁸⁾ A jelzálogkölcsonök elterjedése és felhasználása feltétlen szolgálja a termelés társadalmasulását és az elsajátítás egyéniesülését. A kisparaszti gazdaságok felett kimondott halálos ítéletet a jelzálogkölcsonök mögött álló bankok hajtják végre, amelyek lehetőséget nyernek ahhoz, hogy a felesleges tőkéikkel behatoljanak a mezőgazdaságba és az ott megtermelt értéktöbbletet az iparba áthelyezzék. A jelzálogkölcson is egy tényezője a finánc-tőke kialakulásának. A mezőgazdaság az ipari tőke növekedésének is talaja, különösen ott, ahol az ipari tőke növekedése aránylag lassú és a mezőgazdaság adottságai gyors tőkenövekedést biztosítanak, gyorsabbat az iparnál. Sopron megyében ez annál inkább lehetséges, mert a gazdálkodás fő oldala a mezőgazdaság, és a bankok érdekerőle az iparban erősen korlátozott, de itt még szabad lehetőségek vannak, a századfordulóig különösen. A banktőke aránytalanul nagy összefonódása az ipari tőkével sajátos jellegzetessége a megye monopolkapitalista elemeket is felmutató gazdasági fejlődésének. A megye bankhálózata a kiegyezés után a kis- és középiparban gyorsan akkumulált, segítségére volt ebben az átmenő kereskedelem forgalma is az ország belső területe és Nyugat között. Az áruforgalom a határokon keresztül jelentős, aminek következtében a banktőke erősebb és tehetősebb, mint az ipar nyújtotta adottságok ezt lehetővé teszik, hamar kényszerül arra tehát, hogy elfekvő tőkéjét más gazdasági ágak érintetlen profittermő szféráiba exportálja. A nagybirtok különösen nagy súlya, növekedésének kedvez, a kölcsönökre tartósan ³¹szükség van. A bérlőgazdaságok a magas földhozadék miatt kifizetődnek a tulajdonosnak és a bérlőnek egyformán.

A kisárutermelő gazdaságok társadalmi „elzűllése” mérsékelt folyamat, de nem egyöntetűen. A dualizmus első szakaszában gyorsabb, később a századforduló táján csendesedik, hatásos ellentendenciák fogják vissza mozgását. Sopron megye a nagybirtok uralma ellenére sem lehet igazán nagybirtok jellegű, hanem a középbirtok nyomja rá inkább határozottan bélyegét mezőgazdasági struktúrájára. Az ellentétesen ható folyamatok közé kell sorolni az enyhültebben érvényesülő gazdasági válságot, a háziipar és a kiskereskedelmek áruértékesítési lehetőségeinek optimális adottságait, a kivándorlás nagyságának hatását a munkanélküliségre és az elszegényedésre, Ausztria áruvásárló készségének permanens és könnyen elérhető jelenlétét, a nagybirtok porosz úton való haladásának gyors ütemét, az aránylag gazdag bér munkalehetőségeket, az üzemek, cukorgyárak, a vasúti forgalom és Ausztria munkalehetőségeit stb. és az erős városi kereskedő-ipari burzsoáziát. Természetesen ezek az enyhítő körülmények nem azonos erővel és időben fejtik ki hatásukat, virágkoruk eltolódik, de az nem következik be, hogy egyik a másik mellett, bármelyik is, közömbössé válják a mezőgazdaságra. A gazdasági válságot megelőző konjunktúra éve alatt a megye mezőgazdasági árutermelése átfejlődött annyira, hogy mire a válság kibontakozott, ennek erejét képes volt tompítani és értékesítési lehetőségeit valamennyire megtartani. A gabonapiaccal való közvetlen kapcsolat a kisparaszti rétegeket igen gyorsan tönkretette, de ugyanakkor a kisparaszti gazdaságok felső rétegét előnyös helyzetbe juttatta, amelyek a legkisebb akkumulációs adottságokat is képesek felhasználni, és ezzel belterjesebb gazdálkodást folytathatnak, valamint a külföldi versenyt ellensúlyozhatják.

Ez magyarázza a kisárutermelés viszonylag gyors háttérbe szorulását, ami a kivándorlással, bér munka és

cseleedsors vállalásával levezetődik és ez magyarázza a középparaszti jelleg uralkodó voltát a jelentős nagybirtok ellenére is. A megye elfogadhatóan konzerválja exportját a Monarchiában és Nyugatra, jobban állta a versenyt, mint a belső területek. A vetésszerkezet átalakítása, az állattenyésztés belterjessége a gabonakonjunktúra hanyatlását nem engedi végzetessé válni. A válság ideje alatt jelentősen csökkent a mezőgazdasági termékek kivitele, de egyetlen évben sem szűnt meg, a legpangóbb esztendőkből is tudott exportálni a nagy- és középbirtok. Az agrárválságból a kilábolást Sopron megye igen hamar megkezdte, különösen, más – nem gabonafélék – termékek termelése és kiszállítása révén. Az orosz és román búza behozatalára csak akkor kerül sor, ha az időjárás mostohaasága miatt a terméseredmények rendkívül rosszak.¹¹⁽⁹⁹⁾ Még a válság ideje alatt is van példa arra, hogy Ausztria mezőgazdasági termékek iránti keresletét a megye nem tudja kielégíteni. Stájerország, Karinthia, Krajna és Bécs a roszot keresi évtizedeken át. A zöldségfélét is szívesen vásárolják, a hüvelyesek igen nagy mennyiségben kelnek el, 1898-ban 100 000 q került szállításra Ausztria és Nyugat-Európa államaiba, sőt az USA is jelentős tételekben vásárol. Szénából és borból szintén számottevő jövedelmet könyvelhettek el a gazdaságok, a mezőgazdasági válság ellenére is. A Répce-völgyi tejszövetkezetek félmillió liter tejet értékesítenek évente Bécsben, Grácban és Abbáziában. Jelentős segítség ez a válság ellen, még az egészen kis birtokkal rendelkező parasztok számára is.¹²⁽¹⁰⁰⁾

32A kisárutermelő gazdaságok sorsának beteljesülése hordozza magában a kapitalizmust felváltó szocialista termelési mód mezőgazdasági szerkezetének egyes kritériumait. A kollektív gazdálkodás egyik indoka ide gyökeredzik.

A jelzálogkölcsonők mennyiségének növekedése nemcsak az elszegényedés mutatója, hanem az árutermelés megerősödésének, az egyedüli gazdálkodási célként való felismerésének a kifejezője is. Azok a gazdaságok, amelyeknek minimális tökenövesztő adottságuk van, a jelzálogkölcsonőkkel képesek erőre kapni, és ha ügyesek, gyümölcsözően termelni. Hitelek vesznek fel, amivel belterjesebb termelőerőket szerveznek, önköltségeiket képesek leszorítani. Természetesen sokféle feltételnek kell összejárnia ahhoz, hogy a jelzálogkölcsonőkkel a szegényebbek is boldogulni tudjanak. A jelzálogkölcson a nagyobb gazdaságok számára jelent veszélymentesebb alkalmat az ugrásra.

A megye hiteléletét és a jelzálogkölcsonők növekedésének folyamatát a következő táblázat elfogadhatóan érzékelteti:

A Sopron megyei hitelintézetek jelzálogkölcsonőinek növekedése 1875–1900 között:

a hitelintézet neve	alapítási éve	alaptőke Ft	1875	1880	1895	1900
Soproni Takarékpénztár	1842	60 000	100	122	132	148
Osztrák-Magyar Bank soproni fiókja	1880	–	–	–	100	139 ^{*(101)}
Soproni Építő- és Földhitelintézet	1873	480 000	100	102	50	12
Soproni Takaré- és Kölcson Egylet	1870	335 000	100	143	317	356
Kismartoni Takarékpénztár	1872	100 000	100	121	321	392
Kismartoni Járási Takarékpénztár	1884	300 000	–	–	100	172
Nagymartoni Takarékpénztár	1873	150 000	100	268	651	890
Répcevidéki T. P. Csepeg	1873	50 000	100	329	1843	1910

a hitelintézet neve	alapítási éve	alaptőke Ft	1875	1880	1895	1900
Kapuvári T. P.	–	100 000	100	62	232	512 ¹³⁽¹⁰²⁾

Nem minden Sopron megyei hitelintézet szerepel a táblázatban, csak azok, amelyek jelzálogkölcse jelentősebb összeget tett ki. A kiegyezés után nagyarányú ³³hitelintézeti alapítások történtek, de az 1871–72. évek gazdasági válságának hatására döbbenetes összeomlások is. 1864-ben alakult a Soproni Kereskedelmi és Hitelbank, 1869-ben a Soproni Kereskedelmi és Iparbank, 1870-ben a Soproni Hitelbank, 1872-ben a Soproni Általános Bank, a Soproni Leszámtoló Bank, a Csornavidéki Takarékpénztár (1879-ben beolvad a kapuvári Takarékpénztárba) 1873-ban a Soproni Általános Takarékpénztár és a Nyugatmagyarországi Jelzálog Hitelbank, de ezek a válság hatására 1873-ban megszűntek, vagy más bankokba olvadtak be. 1880-ban azonban már újra 12 hitelintézet működik a megyében, ebből bank 1, takarékpénztár 5, hitelszövetkezet 6, 1895-ben viszont már 35 intézet osztozik a megye pénzügyein: 1 bank, 7 takarékpénztár, 27 szövetkezet, postatakarékpénztári fiók 99.¹⁴⁽¹⁰³⁾

A postatakarékpénztárak létesítését az 1885. évi IX. t. c. lépteti életbe. Ez a hitelintézet igen kis összegeket is elfogadott betétként, így a szegényebbek gyűjtési lehetőségeit volt hivatva kielégíteni. A legkisebb elhelyezhető összeg 5 krajcár volt.¹⁵⁽¹⁰⁴⁾ 1900-ban a hitelintézetek száma csökkent, tekintettel arra, hogy a hitelforgalom koncentrálódik. A pénzintézetek száma 30: 1 bank, 8 takarékpénztár, 21 hitelszövetkezet.¹⁶⁽¹⁰⁵⁾ Sopron megye országosan is igen fejlett hitelállattal rendelkezik, 87 km²-re esik egy hitelintézet, és ez 3. hely az ország megyéi között. Ennél csak Vas és Pest megye rendelkezik nagyobb hitelállattal. A jelzálogkölcseinek összege biztosan emelkedő tendenciát mutat a század végén és összegezve így jelentkezik:

1893-ban	9 338 000 K. házra és földre
1900-ban	26 900 314 K. csak földre 21 328 784 K.
1904-ben	29 127 000 K. csak földre 24 956 000 K. ¹⁷⁽¹⁰⁶⁾

A hitelügyek nagyságát mutatja az a tény is, hogy sok nem megyei hitelintézet nyit fiókot és vállalt jelzálogkölcseket, pl.: a Nagyszebeni Általános Tp., a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, az Általános Földhitelintézet stb. 1894-ben a termőterület minden holdjára esik 19,16 Ft adósság, az országos átlag ugyanakkor 9,36 Ft.¹⁸⁽¹⁰⁷⁾

A bankok gátlástalanul igyekeztek egyre nagyobb összegeket elhelyezni a megyében, hogy kamathoz jussanak. „A pénzintézetek helyben kínálták a pénzt, több esetben a kamatot fizető gazdának azt tanácsolták, hogy csak vásárolja el a kamatot is. Ráér azt megfizetni. Ezt is hozzá írták, így a kamatos kamattal a tőke gyors ütemben nőtt. Addig nem is volt baj amíg a földjáradék mennyisége fedezte a tőkekamatot. Azonban a válság miatt a mezőgazdasági termények ára csökkent, a földjáradék semmivé vált, ráfizetéssel dolgozott a gazda, csak a szájától elvontak árán tud eleget tenni kötelezettségeinek, ezt a család és a föld senyvedte meg.”¹⁹⁽¹⁰⁸⁾ Az 1893. XIII. t. c. elrendeli a hansági csatorna ³⁴építését. A fertői falvakra igen nagy hatással van a szabályozás. A Fertő visszahúzódik, kevesebb lesz a nádas, kipusztul a gyékény és a sás, nehezebb lesz a halászat, a szénakereskedelem elveszti a jelentőségét, fokozza a bajokat a fertőszentmiklósi vasútállomás mellé telepített nádfeldolgozó üzem, amelyet Rühl Pál duzenteichi gyáros

létesített. [20\(109\)](#) Az eladósodás elárverezést, birtokcserét von maga után, a hitelező követelését a jelzálogból elégíti ki. 1882-ben 2117 birtok cserél gazdát a megyében 200 millió forint értékben. Elárvereztek 20 millió forint értékű birtokot, az átlagár 1115 Ft. A kilencvenes években az átlagár viszont csak 700 Ft. 1883-ban 15 millió Ft adósságot tábláztak be a földbirtokokra, és ennek csak kisebb részét törölték. [21\(110\)](#) Sok esetben igen csekély összeg miatt kerülnek a birtokok dobra, maga a birtok értéke néha hússzor nagyobb az adósságnál, amely miatt elárverezik. [22\(111\)](#) 1893-ban 2 305 459 Ft értékű földet kebelezték be tulajdonjogilag, és zálogjogilag töröltek 2 979 835 Ft értékűt. [23\(112\)](#) Igen tanulságos egy Vág községbeli kisbirtokos gazdálkodási eredménye a század végén. Máté Ferenc 10 kh. földön gazdálkodik, ami 1/4 teleknél 1,5 kh-dal nagyobb. Ebből szántó 8 kh. 1129 öl, kert 445 öl, legelő 1105 öl, belsőség 409 öl, összesen 9 kh. és 1569 öl. Földjének telekkönyvi tiszta jövedelme 69, 72 korona, földadója 17 Ft 78 kr. Adóba fizet ezenkívül:

állami adó (ház, I., II. osztályú kereseti adó)	25,73 K
községi pótdó	10,12
megyei pótdó	68,—
útadó	3,—
mezőőri fizetés	2,36
Rába-szabályozási járulék	16,72
egyházi adó	7,—
összesen	<hr/> 65,62 K

Egy év alatt mezőgazdasági termelvényekből (búza, rozs, árpa, zab, bükköny, lóhere, kukorica, burgonya) kap 500 Ft 50 kr-t, a baromfi és tojás hoz 15,— Ft-ot, a gyümölcsből árul 3,— Ft-ot; évi jövedelme így 518 Ft. Háziiparral nem foglalkozik, állattenyésztést sem űz rendszeresen (2 lova, 1 csikója, 1 tehene, 4 ökre, 2 szekere, 1 boronája, 1 hengere, 1 ekéje (vas), 1 taligája van).

Évi kiadása 7 tagú családjára	321,34 Ft
adóba	65,62 Ft
kölcsönök kamataira	63,50 Ft
összesen	<hr/> 450,46 Ft

Egy év alatt megtakarít 75,54 Ft-ot, persze csak akkor, ha ideális az esztendő és a kiadásokat különösebb nehézségek nem növelik (betegség, elemi csapás stb.).

[35](#) Máté Ferenc adóssága:

6% kamatra	100 Ft
6% kamatra	600 Ft Kismartonban a Takarékpénztárnál
5,5% kamatra	500 Ft ugyanott
összesen	<hr/> 1200 Ft.

A faluban igen sok kölcsön van a kismartoni bankból. Ez a takarékpénztár tíz év alatt 5 gazdaságot

árvereztetett el, ugyancsak a bankkölcsön miatt vándorolt ki 10 család Amerikába a kilencvenes években.

Máté Ferenc nem tartozott a földhöz ragadt szegényparasztság sorába, 10 katasztrális holdon gazdálkodott, és mégis kevés reménye van, hogy adósságát rövid idő alatt ki tudja fizetni.²⁴⁽¹¹³⁾

A ruházkodás és az élelem a „ferencjózsefi békeidők” ellenére sem volt olcsó. „Már ott tartunk, sajnos, hogy a szegények és a kisebb birtokosok, nyáron kenyéren és vizen aratnak. Reggelire – a drága cukor miatt – csak rántottlevest esznek, vacsorára krumpli vagy lefőlözött tej jut, kisebb gazdáknál leölésre sem kerül disznó, a munkásnépség hétszámra nem lát húst, a gyerekek vacsorára csak sózott kenyeret esznek. Október vége felé már a hombár fenekét söprik, de nem azért hogy megőröltessek a meglévő gabonát, hanem hogy eladják.”²⁵⁽¹¹⁴⁾

A Rábaközi Hírlap 1898. január 23-án írja:

„...már régóta nem volt a nyomor oly nagy vidékünkön mint manapság. A nép a nagy drágaság folytán rossz kenyeret eszik és ritkán lát húst. A jómódú gazdacsaládok is csak vasárnaponként vesznek 1/4 kg húst, hogy egyszer hetenként egy kis húsleves is kerüljön az asztalra. Hétköznapokon burgonya, répa és káposzta a mindennapi eledel.”

A kisárutermelő gazdaságok felbomlásának okai között a bankok az elsők között szerepelnek, de nem egyedül idézik elő az elparasztalanodást. Számottevő még az adózás szerepe, a különféle feudális elemekre épülő viszony a nagybirtokkal, a bérleti rendszer, a nagybirtok cselédpolitikája, telepítései, az ipar termelőerőinek gyarapodása, a közmunkák és a mezőgazdasági munkanélküliek munkakészsége is.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Faller Jenő: A ballagásról

36Faller Jenő: A ballagásról

Az iskoláinkban fölszabadulásunk óta évről évre visszatérő – bátran mondhatjuk –, hagyományossá vált „ballagással” minden esztendőben számos újság cikk foglalkozik, és keresi annak eredetét, hagyományait. Egyik-másik cikk emellett azt is fölveti, ki volt a ballagáskor énekelt „*Ballag már a vén diák*” dal szövegének és dallamának szerzője, mikor és honnét indult el a ma már elmaradhatatlan diákszokás.¹⁽¹¹⁵⁾

Érthető az érdeklődés, hiszen a ballagáskor ismételten fölcsendül az elmaradhatatlan „hivatalos”, búsongó melódiájú diákdal, komoly színt és hangulatot adva az ünnepélyes fölvonulásnak, úgyhogy valóban érthető az évente visszatérő kérdés: honnét a dal s maga a ballagás?

Tekintve, hogy több éve foglalkozom hazai diákszokásainkkal, mégpedig elsősorban – mert legtöbb diákszokásunk azokból ered – a XIX. század első felében Selmezbányán, az ottani egykori Bányászati és Erdészeti Akadémián kialakult, ún. „bursch” szokásokkal, kutatásaim alapján megkíséreltem a lehetőségig fényt derítem a fölvetett kérdésekre.

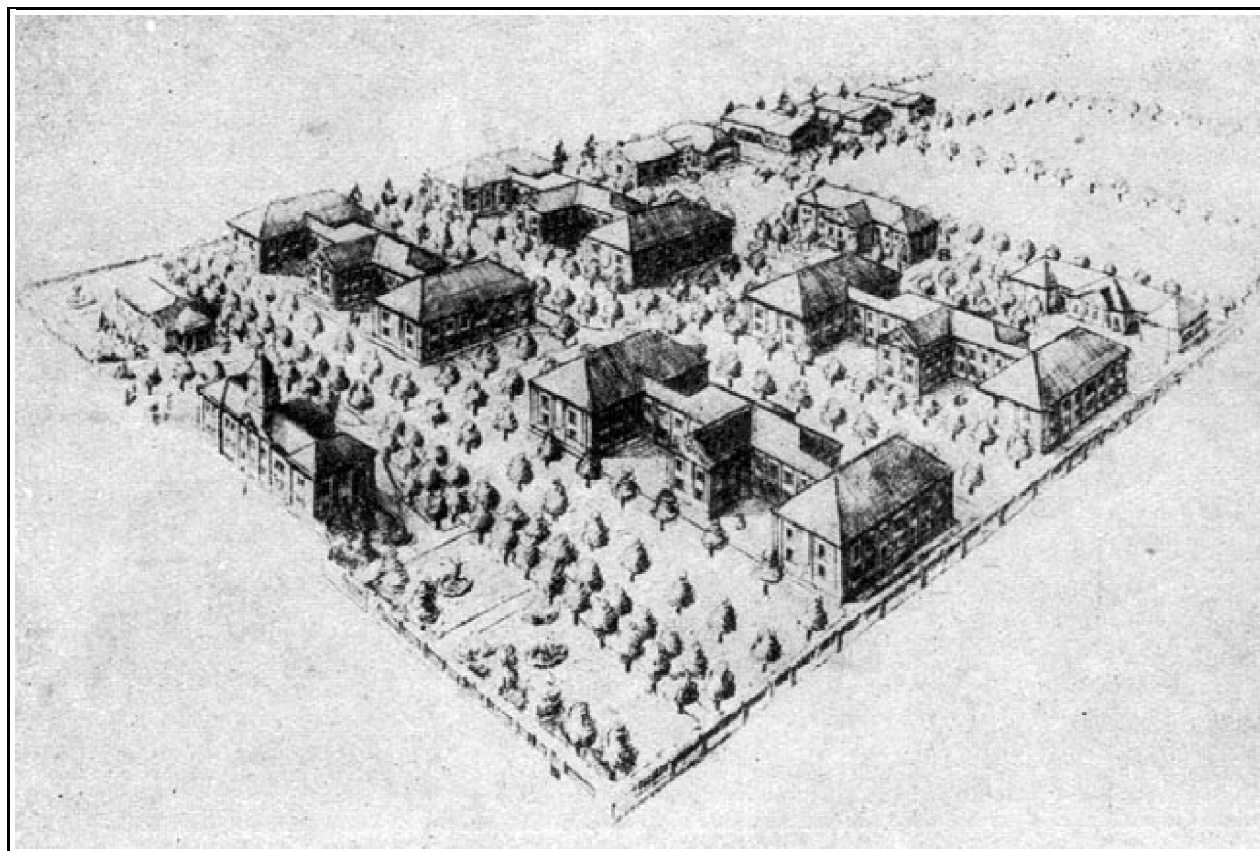
A diákélettől való búcsúzkodás egyik utolsó, kétségtelenül legszebb mozzanata a ballagás, mely selmeci eredetű s 1830 óta tudunk róla, amikor „valetálásnak”, vagy „valetának” hívták,²⁽¹¹⁶⁾ s hosszú ideig

kizárólag a selmeci akadémikusok szokása volt.

Eredete természetesen selmeci megjelenésénél sokkalta régebbi keletű, s ahogy Bevilaqua Borsody Béla „Magyar Gaudeamus” című munkájában írja, [37](#) az nem más, mint a középkori lovagnak lovagi kalandra, a diáknak más városba, más egyetemre, vagy otthonába, a mesterlegénynek vándorútra indulásakor dívott búcsúzkodás későbbi, diákos megjelenése.

A távozót, „ballagót” az ottmaradók sok évszázad előtt a városkapuhoz kísérték s jelképesen útrabocsátották. Diáktársaival a ballagó ott itta meg az „utolsó korsót”, melyet aztán ősi, keleti szokás szerint a kapu szögletkövén összetört, hogy abból többé soha senki se ihasson.

A ballagás – mint látjuk – mély erkölcsi értékű szokás, aminek hagyományait hazánkban az a kedves szokás tartotta fenn, hogy a szülői otthonból eltávozó, „elballagó” diáknak valamikor tarisznyát akasztottak a nyakába, abba cipót és pogácsát tettek, kezébe pedig vándorbotot adtak. [3\(117\)](#)

1. Az egykori Károly kaszárnya (József Attila u.) Rajz a Központi Bányászati Múzeumban

Ily értelmű hagyományként találkozunk vele Selmecen már az 1830-as, 40-es években, hol a távozó, „elvaletáló” akadémikust a többiek a „*Bemooster Bursche zieh ich aus*”, s más bursdalok éneklése mellett a Bélabányai városkapuhoz kísérték, a kapuhoz ütötték, majd farbörre ültették, meghintázták s a kapun át kilódították a városból. [4\(118\)](#)

A ballagás ma ismert formájával az 1850-es, 60-as években találkozunk Selmecen. A menet ezidőben a

Bélabányai kapu közelében lévő, Fortuna nevű akadémiai épülettől indult el, mégpedig oly módon, hogy legelől a balekok, tehát az elsőévesek vitték a ballagók poggyászát. Utánuk a cigánybanda következett, majd négyes sorokban, egymást átkarolva a ballagók, tölgy- vagy cserfalommbal [38](#)díszített kalapban. A menet diákdalokat énekelve végigjárta a város utcáit, búcsúzva a várostól s annak lakóitól. A ballagást este a Városi Vigadóban a valétabál követte, [5\(119\)](#) melyen éjfélkor lecsavarták a lámpákat s a lányok, elsősorban a menyasszonyok s menyasszonyjelöltek párjukba karolva, a „*Ballag már a vén diák*”-ot énekelve körüljárták a tánctermet. [6\(120\)](#)

2. A soproni Erdészeti és Faipari Egyetem valétáló hallgatóinak ballagása 1965. V. 15. Elöl a két valétaelnök. (Bács Tamás felvétele)

Az 1890-es években, amikor megépültek már az akadémiai paloták, a valétalók ott gyülekeztek abban a tanteremben, melyben az utolsó előadást hallgatták s onnan indultak kísérőikkel a városba. [7\(121\)](#) A menetet az Akadémia legvénebb bányamérnök-hallgatója nyitotta meg, virággal és cserfalommbal díszített hosszú bottal kezében. Utána lépkedtek a szemeszterek veteránjai, annyi zöld szalaggal sapkájukon vagy kalapjukon, ahány szemesztert töltöttek a megszabott, rendes szemeszteren „felül” az Akadémián. Utánuk jött a cigánybanda, majd azt követően a valétaelnök lépkedett s utána négyes sorokban, egymást [39](#)átkarolva, a vállukon átvetett tengerzöld valétaszalaggal, a ballagók. A menetet a többi évfolyamok hallgatói zárták be, kígyóvonalban, „szalamanderban”, s az egész menet a „*Ballag már a vén diák*”-ot énekelte.

Más följegyzések szerint az 1900–1910-es években a valétalók a Városi Vigadóban, a „Vitrinben”, (Winterstein Lipótról, a Városi Vigadó bérlőjéről elnevezve) olykor az Ifjúsági Körben gyülekeztek s onnan indultak a szomorú búcsúzásra oly módon, hogy elől a cigány ment, közvetlen utána négyes sorokban, egymást átkarolva a ballagók s a menetet szalamanderban a többi hallgatók fejezték be, kik koffereket s egyéb tárgyakat vittek a hátukon, általában olyasmit, ami a tanulás éve alatt szorosan összenőtt egy-egy

3. A hagyományos „selmeci” szalamander a soproni egyetem valétalóinak 1965. május 15-i ballagási menetében.
(Bács Tamás felvétele)

Amikor a selmeci Bányászati és Erdészeti Főiskolát 1919-ben Selmecről Sopronba helyezték, a „selmeci” diákok magukkal hozták szokásaikat, így a hagyományos ballagást is.

Itt a ballagás, akárcsak Selmecen, a valétabál napján, a késő délutáni órákban folyt le, s az kezdetben – az első soproni ballagás 1920-ban volt – az egyetem ideiglenes, egykori Fölkelő, ma József Attila utcai volt Károly-kaszárnya főépületében, majd 1922 óta, amikor az egyetem átköltözött a Bajcsy-Zsilinszky utcai, egykori Honvéd Katonai Főreálba, az e célra kijelölt tanteremben kezdődött. Ott gyűltek össze a valétalók, azok hozzátartozói s a város meghívott vezetői. A tanári kar bevonulása után fölcsendült a Bányászhimnusz, majd a valétaelnök emelkedett szólásra s megható szavakkal vett búcsút az egyetemtől, [40](#)tanároktól, cimboráktól és a várostól. Búcsúszavaira a bányászszak dékánja válaszolt, majd a valétaelnök vezetésével – miután a többi hallgatók sorfala közt végigjárták a tantermeket – kivonultak az egyetem elé, s négyes sorokban, egymást átkarolva, a „*Ballag már a vén diák*” dallamára elindultak a városba. Elöl a valétaelnök haladt, jobbjaiban a tölgylombbal és virágcsokorral díszített bottal, utána a valétalók lépkedtek, vállszalagosan, tölgy és cserfalombbal díszített sapkában vagy kalapban. A menetet a többi évfolyamok hallgatói zárták be, kik közül a bányászok szalamanderban égő mécset, az erdészek vállukon puskát vittek. A ballagók szülei, hozzátartozói, két oldalt a járdán kísérték a menetet.

4. Az 1914-ben végzett főiskolások 50 év múltán, 1964 augusztusában megismételt ballagása Selmecebányán

Sopronban egyébként a ballagás komoly és ünnepélyes menetét – a „selmeci” hagyományt kissé eltúlozva – már első alkalommal, tehát 1920-ban helyi, lokális fonáságokat és személyeket kifigurázó, tagadhatatlanul ötletes jelmezekbe öltözött hallgatók követték, mintegy föloldva a ballagás busongó, fájó aktusát.

A ballagás szép hagyományát a diákság Sopronban a felszabadulás után is megtartotta, azzal a változtatással, hogy a ballagókat követő s előbb mondott sok derűt és nevetséget, olykor persze neheztelést és sértődöttséget kiváltó mókás, jelmezes figurák fölvonulását elhagyta, s az egyetemen lefolyt ünnepélyes búcsú után a menet a felszabadító szovjet hősök emlékműve, majd a tanácsháza elé vonult, hol a párt és a városi tanács Végrehajtó Bizottsága nevében a tanácselnök mondott néhány búcsúszót a hallgatókhoz.

Így történt ez a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem végző hallgatóinak 1965. évi május 15-i, „selmeci” hagyományokat idéző, impozáns külsőségek és formaságok közt lefolytatott színpompás ballagásakor is, amikor a fáklyákkal kísért szalamandert és a ballagók ünnepélyes, megható menetét – a régi, csöndesebb [41](#) „selmeci” hagyományt idézve – újból a helyi, soproni városi és egyetemi fogyatékoságokat s személyeket kifigurázó színes fölvonulás követte, nagy sikert aratva a nézők tízezrei körében.

Ennek, a ballagás lényeges mondanivalójától látszólag eltérő, derűs fölvonulásnak hagyománya abban gyökerezik, hogy – mint az előzőkben mondtam – Selmecen a ballagókat a szalamander után olyan hallgatók követték, kik a valétálók koffereit és sok mást hurcoltak hátukon, nem szólva arról, hogy egyik-másik valétáló is afölötti bánatában, hogy meg kell válnia kedves, tarka, sokfoltos grubenkabátjától s bele kell bújni a jámbor filiszter öltözkébe – piros frakkot öltött s fehér cilindert tett a fejére.^{[9\(123\)](#)}

Ma Sopronban az erdőmérnökhallgatók s 1959 óta Miskolcon a Nehézipari Műszaki Egyetem végző bányamérnökhallgatói részben megint a régi „selmeci” hagyományok szerint ballagnak^{[10\(124\)](#)}, mint ahogy hagyományos „selmeci” módon folynak le a selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémiából 1848–49-ben kisarjadt leobenai és pribrami bányászati főiskolákon s általában a volt Monarchia utódállamainak

bányászati főiskoláin és technikumain évről évre visszatérő ballagások is.

5. A Szepeességben a XVIII. században énekelt népdal kottája. (L. Bevilaqua–Borsody: A magyar serfőzés története. II. 1096. lap)

Ennek magyarázata az, hogy 1848–49-ben, de különösen 1869 után, amikor Selmecen bevezették a magyar nyelvű előadásokat, sokan hagyták ott az Akadémiát, magukkal vitték a „selmeci” diákszokásokat és meghonosították azokat az említett főiskolákon. Így tudjuk, hogy pl. a ma „Philistrierung”-nak nevezett leobeni valétálást, illetve ballagást 1876-ban rendezték meg először az 42ottani Akadémián, s azt Vogelhuber bányaigazgató vezette be, teljesen „selmeci” mintára. [11\(125\)](#)

Végül megemlíthetem, hogy az egykori selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia hallgatóinak utolsó ballagása 1914 tavaszán folyt le Selmecbányán, tekintve, hogy az az évben kitört első világháború nem tette lehetővé a későbbi évfolyamok ballagását.

A hűség kedvéért megjegyzendő az is, hogy ezt az utolsó „selmeci” ballagást a még életben lévő, 50 év előtt végzett hallgatók az Akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmából Selmecen, 1964 augusztusában rendezett bicentenáris ünnepség során megismételték s – mint 50 év előtt – egymást átkarolva, a hagyományos „Ballag már a vén diák”-ot énekelve meneteltek a színpompás, több mint 800 kosztümös bányászt fölvonultatott szalamander élén, melyet a selmeci bányaigazgatóság rendezett ez alkalomból, s melynek egyik leglebilincselőbb színfoltja a „selmeci öregdiákok” ballagása volt. [12\(126\)](#)

Az eredeti „selmeci” ballagással – mint mondtam – a Főiskolának 1919-ben történt áthelyezése után Sopronban találkozunk újra. Onnét terjedt el országszerte s lett ma már hagyományos, elengedhetetlen szokássá középiskoláinkban s egyetemeinken.

Az előzőkben több ízben mondtam, hogy a ballagás valamikor a „Bemooster Bursche zieh ich aus”, majd az: 1880–90-es évektől kezdődően annak magyar szövegű változatára, a „Ballag már a vén diák” kezdetű elmaradhatatlan búcsúdal [13\(127\)](#) melódiájára indult el, s annak bús dallama újra meg újra fölcsendült a ballagás ideje alatt, komoly színt és hangulatot kölcsönözve az ünnepélyes menetnek.

A „Ballag már a vén diák” ma is elmaradhatatlan a ballagástól, s így nem minden érdekesség nélkül való, ha ismerjük annak eredetét.

A „*Ballag már a vén diák*” kezdetű diákdalunk a „*Bemooster Bursche zieh ich aus*” kezdetű tízstrófás¹⁴⁽¹²⁸⁾ német „bursch”-dal első strófája, s annak magyar ⁴³változatát Selmecen – mint mondtam – az 1880–90-es évek óta énekelték a ballagók.

A német diákdal eredetileg „*Lied eines abziehenden Burschen*” címen volt ismert, s azt Gustav Schwab (1792–1852) német költő írta át 1814-ben a „*Jetzt reise ich zum Thor hinaus, ade!*” kezdetű XVIII. századbeli népdalból, melynek eredetije a németajkú Szepességben született, és onnan került ki Szilézián át német földre, hogy mint német dal térjen vissza.¹⁵⁽¹²⁹⁾

A selmecbányai Ballagós Nóta
Régi, szépesi dallam

Moderato! parlando!

Bal-lag már a vén di-ák: To-vább! To-vább!

Is ten va-le-tek-ül cim-ba-rák: To-vább! To-vább!

Sensibile! Erzélmesei!

Ez út ha-zám-ba vi-sz-sza-vi-sz, Fi-lisz-ter le-szék mo-gam-lis.

Meno mosso!

crescendo!

To-vább, to-vább, to-vább! Fel bú-csú-csó-kra cim-ba-rák!

6. A Ballag már a vén diák kottája (Borsody Bevilacqua Magyar Gaudeamus c. munkájából. 60. lap)

A dalt az 1820-as, 30-as években nagyrészt az Osztrák-Alpok vidékéről nagy számban bejött német diákok hozták Selmecre, ahol azt az ottani Burschenschaftban egyesült bursok már a XIX. század első évtizedeiben ismerték ^{44s} az „Es ritten drei Reiter zum Thore hinaus. Ade!” dallamára énekelték. Így az már az 1843-ban Selmecen J. Bernhard Sprader nyomdájában kiadott „Erinnerungen an Schemnitz” (Visszaemlékezések Selmecre) című daloskönyvben is megjelenik „Burschenlied” néven (p. 53–54.), s

onnan kezdve a későbbi selmeci daloskönyvekben is szerepel, mint jellegzetes „selmeci” diákdal.¹⁶⁽¹³⁰⁾

Hogy a német eredetű bursdal Selmecen honosodott meg hazánkban, azzal magyarázható, hogy a Jénából 1818-ban kiindult napóleoni háborúkat követő reakció ellen küzdő s a szabadságmozgalmak nyomán keletkezett Burschenschaftokba tömörült német diákszervezkedés hazánkban, az akkor még kimondottan német szellemű selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémián talált csak talajra, és így ott találkozunk először a német diákszokásokkal, dalokkal, köztük a „*Ballag már a vén diák*” német eredetijével is, mely szép dallama miatt – különösen amikor megszületett magyar változata – gyorsan terjedt s lett általánosan ismert és énekelt diákdalunk.¹⁷⁽¹³¹⁾

A ballagás megjelenése – mint mondtam – az 1830-as, 40-es évekre tehető s egyidős a „*Bemooster Bursche zieh ich aus*” selmeci megjelenésével, tekintve, hogy míg annak magyar szövege és dallama nem született meg, az akadémikusok a „*Valetenlied*” mellett ballagáskor elsősorban azt énekelték, sőt a dal már jóval a ballagás előtt csendült fel a selmeci utcákon és kocsmákban, ahol a valétalók lecsavart lámpa mellett az asztalra borulva énekelték.¹⁸⁽¹³²⁾ Mert a ballagás fájó búcsú volt a várostól, az Alma Matertől, tanároktól és cimboráktól, az ifjúságtól, három-négy év emlékeitől, s indulás volt az életbe, melynek útjai akkoriban még bizonytalanok, rögzösek voltak.

Hogy szövegét „*Ballag már a vén diák*” címen mikor s ki fordította magyarra s ki szerezte dallamát, szorgos kutatásaim ellenére sem tudtam mindmáig megállapítani. Bevilacqua Borsody Béla bevezetőmben idézett „Magyar Gaudeamus”-ának 60. oldalán azt írja, hogy annak szövegét Tassonyi Ernő (1881–1942) bányamérnök ültette magyarra.

A dal magyar szövegét valóban megtaláljuk Tassonyi Ernőnek a selmeci diákéletéről szóló, sok diákszokást és hagyományt őrző „Aki a párját keresi” című, 1905-ben megjelent regényében. A „*Ballag már a vén diák*” strófáját azonban egy, a Központi Bányászati Múzeum gyűjteményében őrzött 1894. évi – tehát jóval a Tassonyi-féle publikáció előtti időből származó – valétatablón teljes egészében megtaláljuk, s így a dal magyar szövegének megszületését az 1880-as, 90-es évek fordulóján vagy talán a még korábbi években kell keresnünk!

Dallamának szerzője ugyancsak ismeretlen. Bevilacqua Borsody Béla idézett „Magyar Gaudeamus”-ában (p. 60.) „régiszepesti dallamnak” mondja s kottáját is közli. „A magyar serfőzés története” című munkája II. kötetének 1096. oldalán a közölt dallam azonban eltér a ma énekelttől.

Ennyit jegyezhetünk fel a ballagással kapcsolatban a „*Ballag már a vén diák*” kezdetű diákdalunkról!

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / László Emőke: Ligeti Antal rajza Sopronról

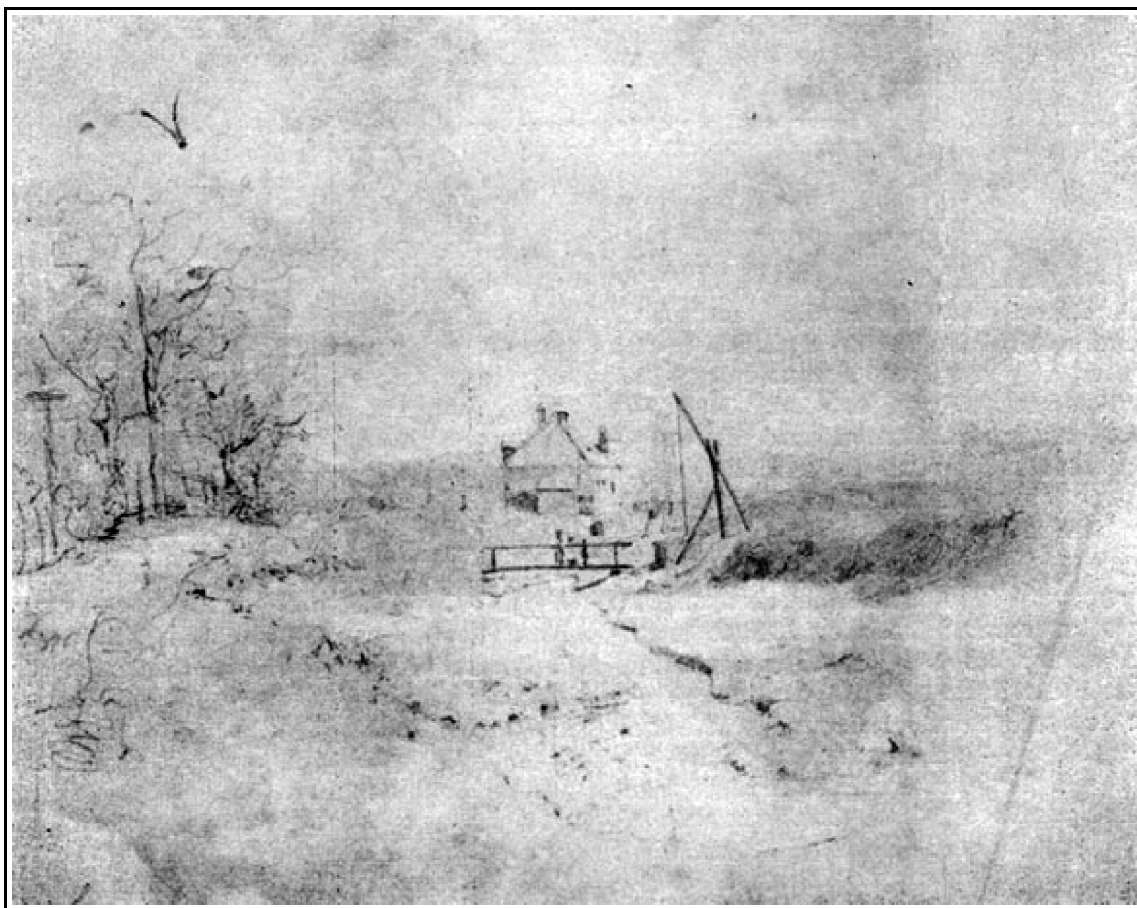
László Emőke: Ligeti Antal rajza Sopronról

A *Ligeti Antal*ról szóló monográfia szerzője, *Rapaics Judit* említést tesz a mester egy Sopront ábrázoló rajzáról. Egyik vázlatkönyvében, az 1850/52-es évek benyomásait tartalmazó lapok között bukkantunk rá az említett rajzra (1. kép), amelyet most szeretnénk röviden ismertetni.

Ligeti Antal (1823–1890) festői munkásságával és közéleti tevékenységével fontos szerepet játszott az 1848/49-es szabadságharc bukását követő korszak művészeti életében. 1868-tól kezdve – ekkor lett a Nemzeti Múzeum képtárának felügyelője – számos fiatal festőt nevelt, s a legtehetségesebbeknek igyekezett pártfogót, ösztöndíjat szerezni (pl. Munkácsy, Mészöly, Paál). Így működése a magyar művészet további sorsára jelentős hatást gyakorolt. Mint festő Markó Károly tanítványa és követője volt. Tájképei kezdetben Markó idealizált tájainak szellemében készültek, gondos kidolgozásban, aranyló színvilágban és a staffage-alakok alkalmazásában is hasonlóak azokhoz. Ligetit azonban nem a táj egyes részleteinek hangulata ihlette meg, hanem sokkal inkább egy-egy vidék jellegzetes arculata. Könnyen érthető tehát, hogy témái kiválasztásában később már a romantika hatását is érezzük. Vonzódott a régmúltat felelevenítő témákhoz és kelet sejtelmes világához. Vázlatkönyvével keresztül-kasul járta az országot, különösen kedvelt témái a Felvidék és Erdély történelmi múltat idéző várromjai, később pedig – mikor gr. Károlyi támogatásával eljutott oda – Egyiptom, Palesztina, Lybanon s a görög szigetek vidéke. Az új színes tájélmény azonban nem változtatott stílusán, élete végéig megmaradt a táj klasszicista, idealizált értelmezése mellett.

1851 elején – mint vázlatkönyve is tanúsítja – Olaszországból Bécsen át érkezett meg Sopronba. Rendkívül

nehéz körülmények között kezdett dolgozni. Mint volt 48-as honvédnek kerülnie kellett a nyilvánosságot, s ezért kezdetben eredeti családi nevén, a német *Hekler* néven szerepelt. Tájékmegrendelést nem kapott, de arcképei a soproni biedermeier festők: Steinacher Károly, Wilfing József, Tóth István munkái mellett hamarosan keresettek lettek. Mint vérbeli tájfestőt az arcképfestés azonban nem elégítette ki, sokszor szeretett volna az egyes alakok mögé tájat festeni, mint például Peták Emilné arcképén (1851), de megrendelői általában idegenkedtek a számukra új megoldástól. A sok szokatlan és nem teljes szívvel végzett feladat között így ritkán jutott ideje természettanulmányokat készíteni, bár továbbra is erősen foglalkoztatta ez a tárgykör. A Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában lévő vázlatkönyvben (597– 907–2) megtalált, egyetlen Sopron vidékét ábrázoló kis ceruzarajza (21×27 cm) is egyik bizonyítéka érdeklődésének. A lapon dátumot nem találunk, de nyilvánvalóan 1851-ben keletkezett, bal sarkában felírás: „Sopron”. Előtere majdnem kopár, a néző felé kissé lejtő vidék, [46](#)középen a kanyargó Ikva patakkal. A középtér gazdagabban kidolgozott. Balra útszéli kereszt mellett facsoport, középen a patakot keresztülívelő kis fahíd, mellette gémeskút, jobbra lankásan emelkedő domboldal. A háttérben középen ház. Érdekes, hogy Ligetit nem a városkép vagy egy szép régi ház ragadta meg Sopronból, hanem elsősorban a magyar táj jellegzetessége. Szinte szeretettel tapogatja végig ceruzájával a hazai vidéket, a göröngyös hepehupás földet, az útszéli fakeresztet, s az elmaradhatatlan gémeskutat.[1\(133\)](#)

Ligeti Antal: Soproni részlet. Budapest Nemzeti Galéria

Ez a kis soproni vázlat az akadémikus tájfeldolgozás jellegzetes példája, amint a szigorú hármas felosztás

(előtér, középtér, háttér) s a hídra helyezett kis staffage-alakok mutatják. Kidolgozásában a finom szürke árnyalást gyakran erős fekete hangsúlyok mélyítik. Néhol, például a ház megrajzolásánál még elég merev, aprólékosan részletező a rajz, későbbi lendületes összefogott vázlatait még nem éri el. Az előtér és a háttér sommás felvázolása talán arra enged következtetni, hogy egy esetleges festményhez készült témavázlattal állunk szemben. Érzésünk igazolódik, ha összevetjük rajzunk baloldali facsoport-tömbjét az előző évi bécsi átutazáskor a Práterban készített fatanulmánnyal, melynek gondos precizitású kidolgozása nyilvánvalóvá teszi a mi rajzunk futólagos vázlatjellegét. Javítást, törlést nem találunk a rajzon, ez persze nemcsak rajzunk témavázlat feltételezését [47](#)erősíti, hanem Ligeti biztos arányérzékét is tanúsítja,

A vázlatkönyvben a tárgyalt rajzot Fótot és vidékét bemutató több vázlat követi. Itt már Ligeti szabadon, elképzeléseinek, vágyainak megfelelően dolgozhatott a művészpártoló Károlyi gróf jóvoltából. Természetes tehát, hogy itteni tartózkodását több vázlat dokumentálja. Sopron vidékét ábrázoló rajza éppen azért értékesebb számunkra, mert egyetlen bizonyítéka a művészen a nehéz megpróbáltatások alatt is továbbélő igazi alkotói vágynak, s egyúttal kedves emléke az őt befogadó városnak.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Brand Imre: Soproni adatok az okulisták korából

Brand Imre: Soproni adatok az okulisták korából

A szemészet tudományos fejlődése mögött, bár ez is csak igen lassú lépésekben történt, a szemészeti gyakorlat teljesen elmaradt. A XVII. és XVIII. században a szemészeti gyakorlat jelentős részét még a sebészek bonyolították le. Főleg a vándorsebészek foglalkoztak a szemésszel, a hozzáértők száma azonban nagyon kevés volt. Oly nagy szükséglet merült fel a szemgyógyítás terén, hogy a céhekbe tömörült és állandó lakóhelyű sebészek is megengedték a szemgyógyítók működését. A képzett orvosok száma igen csekély volt. Egy-egy híresebb orvosért messze földre is elküldték, hogy segítségüket igénybe vehessék. *Okulista*, vagyis olyan orvos, aki főleg *szemésszel* foglalkozott, még kevesebb akadt abban az időben.

1568-ban a kolozsvári borbélysebészek céhlevelében történik először említés arról, hogy a vándorszemészek működését nem tiltják meg: „... kiuálaszuán az jöuevényeket és kiuül valókat, kik szemnek, fognak és egyéb nyauualják megh gyógyításoknak okáért országokat és sok különb különb fele helyeket szoktanak bejárni: mert az ilyeneket az kenetőknek és egyéb fele oruosságoknak árulásokért, megh tiltani nem akarjuk.”¹⁽¹³⁴⁾

Az országot járó okulisták sikeres működésükért egyes városokban bizonyítványt kérnek és kapnak, hogy jártasságukat másutt is bizonyíthassák, és így paciensekre tegyenek szert. Az első ilyen bizonyítványok a XVI. század második feléből maradtak meg.

Az okulisták előre hirdették is magukat, beharangozták jövetelüket. Ennek első nyomára Sopronban csak aránylag későn, az 1700-as évek végén bukkanunk. A nevesebb okulisták érkezését a hírlapokban tirádás közlések jelezték. Ezek természetesen maguktól az okulistáktól származnak; a mai felfogásunk és etikai érzésünk nem tűrné az ilyesmit, de akkoriban ez volt a szokás.

Hogy bele tudjunk illeszkedni gondolatainkkal az akkori kor szemészetébe, röviden tekintsük át ennek az akkori helyzetét hazánkban. A XVIII. század második felében a bécsi udvar reformintézkedéseket engedélyez, amelyek között szerepel a hazai orvosképzés lehetővé tétele és az orvosi kar megalapítása is.

Az 1770-ben megnyílt nagyszombati egyetem orvoskarán, valamint a Budára, illetőleg Pestre áthelyezett egyetemen is 1770-től 1804-ig a sebészet mindenkor tanára tanította 6 hetes kurzusokban a szemészetet. Az 1791-ben kiadott „Lex Patria” törvény „De negotio sanitatis” c. fejezetének a X. szakasza törvényesíti a szemészi (okulista) állást. Kimondja: „azért, hogy a vakság veszedelme elleni segítség az ország határain belül megadassék, az ország minden területében oculistát kell alkalmazni, aki fizetését a megyétől kapja.” Míg a Habsburg-monarchia többi országaiban a szemészet egyetemi előadója egyszersmind országos szemészként is működött, hazánkban ezt az állást hosszú ideig nem rendszeresítették. Országos szemész kinevezéséről a helytartótanács csak 1790. nov. 27-én hoz határozatot. Ehhez a lökést – a később tárgyalandó és bennünket érdeklő – Le Febure kérvénye adta meg. Le Febure ugyanis már 1796-ban kérte országos szemorvossá való kinevezését, de a helytartótanács azzal érvelvén, hogy erre nincs szükség, mert a karban van szemészzel foglalkozó sebésztanár, a kérést elutasította.

48A pesti szemészeti klinika felállításáig Sopronból is igen sok szembeteg kereste fel Bécset. Egy 1800-ban kiadott kir. rendelet²⁽¹³⁵⁾ szerint a bécsi kórházi szemosztályok rendeltetése az, hogy Bécs és környékének a szembetegein segítsenek és akármennyire is humánus érzéstől vannak áthatva, szinte képtelenek az idegeneket ingyen gyógykezeltetni és őket kórházi ellátásban részesíteni. Ezért minden idegen, ha szembajának gyógykezelése céljából Bécsbe megy, megfelelő igazolványokkal és szükséges élelmiszerekkel ellátandó. Ezért is volt nagy szükség arra, hogy a szembetegek lakóhelyükön is orvosi ellátást kaphassanak, ne kelljen messze földre utazniuk. Az okulisták városról városra jártak, bizonyos ideig ott időztek és ezalatt gyógykezelték, operáltak.

Ebben az időben, a XVIII. szd. végén, még nagyon kevés képzett szemész volt az országban, ezért az említett Lex Patriában foglalt rendeletnek, amely szerint megyénként kell okulistát alkalmazni, még távolról sem lehetett eleget tenni. A fent említett Le Febure ebben az időben működött az országban, és járt Sopronban is. Le Febure (teljes nevén Guillaume René Le Febure, baron de Saint-Ildefont) francia származású, 1775-ben Versailles városi orvosa volt, 1790-ben emigrált Franciaországból, majd gyakorlatot folytatott több európai országban, így hazánkban is. Kissé részletesebben kell foglalkoznunk Le Febure egyéniségével, személyével. Ebből ki fog tűnni, hogy tudása nagyon is kétes, de hát a soproni szembetegek számára ez még mindig több volt a semminél.

Beer bécsi szemésztanár könyvét Váradi Sámuel fordította le (1805), ennek „Előbeszéd”-ében a következőket olvashatjuk: „Hogy a magyar nemzetnek nagy szüksége legyen a szem egészségének a megtartását tárgyaló könyvekre, eléggé bizonyítja Le Feburenak, azelőtt a Pesti Universitasban a szemek betegségeinek az orvoslását tanított professornak, most Parisban lakó nevezetes szemorvosnak az állítása, aki azt erősíti, hogy egyedül Magyarországon több fájós szemű ember legyen, mint Európának többi részeiben összességével véve.” Febure nyilván ezt is túlozta, hogy saját fontosságát kiemelve, ugyanúgy, mint ahogy magát professornak titulálja. „Sichere und kurze Heilart aller Augenentzündungen” (1802) c. munkájában öt forint és harminc krajcárért olyan kenőcsöt ajánlja, amely a szürke és fekete hályogot biztosan meggyógyítja. Ennél nagyobb sarlatánság már nem kell, mert akkoriban már egész biztosan tudták, hogy a hályogot műtét gyógyítja csak meg. Hirschberg, a nagy szemésztörténet író, Le Febure dicsekvő kuruzslónak tartja és úgy véli, hogy a szemészeti tudomány lézengő ritterjei között van helye. Febure említett könyvében a neve alatt „von vormaligem Professor zu Pest, Oculisten des Wiener, Dresdener und Münchener Hofes” ékeskedik. Erre vonatkozólag Hőgyes Endre³⁽¹³⁶⁾ és Grosz Emil⁴⁽¹³⁷⁾ a pesti egyetem professzorai megjegyzik, hogy Le Febure neve a hivatalos tanárok nevei között nem fordul elő. A felkutatott levéltárak egyikében sem volt olyan adat található, mely igazolná, hogy Le Febur az egyetemi oktatók közt szerepelne. Ez a körülmény, az akkori orvosi kar nagyszerű ítélőképességét dicséri,

amely orvosi kar, úgy látszik, kellő színvonalra tudta leszállítani az idegenből jött és nyilván szerénytelenül kérkedő ember tudományos értékét.

Le Febure magyarországi működéséről Györy⁵⁽¹³⁸⁾ nyújt képet. A Bétsi Magyar Kurir 1794. dec. 23-i számának Tudósításában olvashatjuk, hogy Le Febure visszatért utazásaiból Budára, a telet ott tölti, hogy hol lakik. „Sok szegénynek és Gazdagoknak szemeiket igen szerencsésen gyógyította a’ mint ezt sok Vice Ispány Uraktól nyert Bizonyosság-levelével megmegmutathatja. A szemnek bajait nem könnyen ítélheti és gyógyíthatja meg az ember, ha Tsak a’ személyt nem látja. Egyedül tsak az öregségből, vagy a’ sok nézés által lett megerőltetésekből származott Szemgyengeséget lehet, levelezés által, az e’ végre készült szemerősítő vizekkel gyógyítani. És ezen víznek Butelliaja egy arany.” Majd kínálja a megtüzesedéstől ⁴⁹vagy himlőtől származó fehér foltok gyógyítására szolgáló Butelliát két aranyért. A Bétsi Magyar Kurir 1796. ápr. 17-i száma közli, hogy „április közepén Pesten lesz ...és ott is fog mulatni Április végéig; a’ kik tehát szolgálatjával kívánnak élni ezen Urnak, akár hibás szemeiken való segítettésre, akár bél szakadás-beli nyavalyáiknak gyógyíthatására nézve, jelentsék magokat nálla ideje korán... Akár atzélba, akár ezüstbe foglalt igen finom angliai pápa-szemeket is nálla lehet kapni.”

A Magyar Hírmondó 1796. máj. 17-i száma közli: „Báró Febur Medicinae’ s Chirurgiae Doctor, és Magyar Országban Ts. N. Oculista, Pestről, a’hol lakik, 15-ik Májusban indult el más Vármegyékbe, szokott szemorvosi és más hasznos munkálódásainak is folytatására. Székesfejerváron nyoltz napokat tölt, onnan 24-ik Májusban Veszprém felé indul, ’s minek utánna ott is nyoltz napokat fog mulatni, tovább veszi utját ’s juniusnak első napján Szalabérben lesz. Nyoltz napig marad ott is, és juniusnak 8-dikára Sopronba ér. A’kik tehát, vagy szemeikre nézve akarnak a fent nevezett Ur szolgálatjával élni; vagy Bél-szakadások felkötésre alkalmas Angliai eszközöket tőle szerezni; kéretnek, hogy idejiben nálla magokat jelentsék.”

Hogy Sopronban hogyan és mint működött, „mulatott” Le Febure, arra vonatkozólag még nem találtunk adatot, de szombathelyi praxisáról igen,⁶⁽¹³⁹⁾ mert erről egy csúnya peres ügy maradt fenn. Özv. Horváth Mihályné, Balogh Anna panaszírást nyújtott be Vas vármegyéhez, mely szerint „...báró Le Febur doktor... sok hályog miatt világtalan személyeket gyógyító szer végett magához hódítván, ...engem is gondjai alá vett oly móddal, hogy minek előtte orvoslásra célzó kezeit elsőben rám teendő, ötven forintokat letegyek néki és aztán ugymond elkezd a gyógyítást, obligálván magát, hogy addig gyógyítja, amíg a szemem világa helyre nem jött.” A beteg „...a világtalanságnak sulyos állapotától szüntelen szorongattatván” az ötven forintot kifizette. Le Febure megkezdte „mesterségét”, és egy borbély kezére bízta a továbbkezelését, ő maga pedig elutazott és „vele többet nem törődött.” Szeme világát végleg elvesztette, rajta kívül még három másik, név szerint felsorolt asszony is így járt. Kéri tehát a pénz visszafizetésének elrendelését. Horváthné ezen beadványa mellett betérjesztette Lakatos József szombathelyi sebész nyilatkozatát, amelyben tudomására adta mindenkinek, akiket illet, hogy Le Febure a Posz-Vargáné szemeiről a hályogot levenni óhajtván, annak „szemeiben operálódván, szemének belseje egészen vérbe fordult és instrumentumát kihuzván a szeméből az többé nem látott és a mai napig sem lát.” A beadványhoz csatolták Vas vármegye jelentését is, amelyben az foglaltatik, hogy a megyében Le Febure további négy személyt operált meg, akik szintén elvesztették a látásukat.

Le Febure vándorpraxisra magától Ferenc császártól kapott engedélyt, és egy ideig a helytartótanács Magyarországon is engedélyezte működését. Úgy látszik azonban, hogy a szombathelyi balsikerek nem voltak egyedülálló események. Erre utal az, hogy amikor Le Febure 1794. jún. 26-án bejelentette, hogy még 4 hónapig szándékozik maradni és kérte, hogy a törvényhatóságok minden beteget 3–4 arannyal lássanak el, hogy fenntarthatassák magukat, és az előírt gyógyszereket megvásárolhassák, valamint a maga részére naponta 2 forintot, a segédkező borbélynak havi 15 forintot kért, a helytartótanács júl. 1-én kimondja, hogy

kérésének nem tesz eleget. Le Febure – mint említettük – országos szemorvossá való kinevezését is kérelmezte, amely kérését ugyancsak elutasították. Ezért 1797-ben elhagyta az országot, Bécsbe távozott, ahonnan többé vissza sem jött. 1809-ben tífuszban halt meg.

Le Febure tehát 1796. június 8-án érkezett Sopronba az előzetes hirdetése szerint és feltehetőleg június 16-ig tartózkodott városunkban, mivel a többi városban is „nyoltz napokat” töltött el és menetrendszerűen mozgott. Érdekes volna tudni, hogy ezen idő alatt mit művelt Sopronban, azonban erre vonatkozó adat még nem bukkant elő.

Az okulisták korszaka után is még szokás volt, hogy nevesebb szemészek 50vándorpraxisra indultak és egy-egy városban egy-két hétig tartózkodván megoperálták, kezelték a szembetegeket. (NB. Indiában még ma is így van. Az állam szerződtet külföldi, többnyire nyugat-európai szemészeket, akik állami vándorkórházukkal helyenként egy időre letelepülnek és egy akkora területre, mint pl. a Dunántúlról összegyűlt hályogosok százait operálják meg néhány nap alatt. Az operatőr szinte futószalagon dolgozik, a 4 műtőasztal egyikétől megy a másikhoz, ahol a személyzet már előkészítette a következő beteget a hályogműtéthez. Az utókezelés nem a vándorkórház dolga, így a cikkíró bevallja, hogy az eredményekről azért nem tud beszámolni, mivel a betegeket utána már nem látja.)

Sopron megyében a Lex Patria által szorgalmazott okulista állás nem is került betöltésre. Szemészmesteri (magister oculisticae) oklevelet olyan orvos-doktor vagy sebészmester nyerhetett, aki a szemészet tanárától kitűnő bizonyítványt kapott, és két szigorlatban kellett vizsgáznia; az elsőben az elméleti és gyakorlati szemészetből, a másodikban hullán egy vagy több műtétet kellett végeznie. Az elnyert oklevél díja 50 frt. körül mozgott. Az első ilyen hazai gyakorló szemorvos, tehát egyszersmind orvosdoktor *Réz József* volt 1794 után Békésgyulán. Később politikai és egyéb üzleti vétség miatt a Pest megyei fogházban hosszú éveket töltött. De mi sem bizonyítja jobban a kor nagy szemész-szükségletét, mint az, hogy megengedték neki, hogy a fogházban is rendeljen, sőt operáljon.

Sopronban is nagy szükség lehetett később is szemészre, így az *Életképek* 1847. január 30-iki számában olvashatjuk, hogy a helytartótanácsilag hozzánk *nemtől* küldött *Hartmann* nevű szemorvos igen sikeresen működött.^{[7\(140\)](#)}

A bécsi *Fukala* korának híres szemésze, operátőre volt, neve a mai műtéttanokban is szerepel a nagyfokú rövidlátóknál végzett szemlencse eltávolítással, illetve hályogműtéttel kapcsolatban. Az *Ödenburger Zeitung* 1887. évi egyik számában találtunk hírt arról, hogy *Fukala* Sopronba fog látogatni, a *Goldner Schwan* fogadóban száll meg.^{[8\(141\)](#)} A szembetegek jelentkezhetnek nála, műtéteket is fog végezni. Különösen a kancsal betegek figyelmét hívja fel.

Fukala volt talán az utolsó Sopronban járt „vándorszemész”.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hammerl Lajos: Újabb adatok a Morgenstern c. soproni lapról

Hammerl Lajos: Újabb adatok a Morgenstern c. soproni lapról

Folyóiratunk elmúlt évi utolsó számában röviden ismertettük a Sopronban 1869-ben megindult, szabadgondolkodást tükröző lap körül támadt bonyodalmakat. A lapot egy *Benisch Károly* – a korábban

talált adatokban helyenként Benesch – nevű volt jezsuita szerkesztette. A szerkesztőség az Ötvös utcai Zöldfa vendéglő épületében volt, melybe egy diáktüntetés során klerikális részből be is törtek.

A történelekről a Fővárosi Lapok c. újság is tudomást szerzett, s az eseményeket ország-világ előtt ismertette.

Időközben sikerült teljességében megtalálni a Soproni Állami Levéltárban a folyóiratot, s így az első soproni szabadgondolkodó lap történetét részletesebben ismertethetjük.

A lap eredetileg Bécsben jelent meg 1869 augusztus elsején, a nyolcadik szám azonban már Sopronban, november 15-én. A bécsi számok hangja eléggé éles. Nem vallásellenes, csak a klérus hatalmaskodását bírálja. Erős támadás éri a papi nőtlenséget. Az egyik cikkírónak kapóra jött az egyik krakkói zárdában befalazottan talált Ubrik Borbála apáca esete.

Leginkább azonban a jezsuiták ellen tüzel a lap. A szerkesztő maga 30 évet töltött, s állítólag Magyarországon is 51 működött a rendben, később Amerikában élt 5 évig, 1868-ban pedig kilépett a rendből.

Benisch tehát a jezsuiták életét alaposan ismerhette. Figyelme kiterjed Németországra is, ahol a felvilágosult papok és egy evangélikus püspök ellen perek folytak. Magyarország is érdekl. Nevetségessé teszi Ranolder veszprémi püspököt, aki 50 jótékony célú sorsjegyet nem vett át, s az egyik felajánlott sorsjegyet később 500 Ft-tal kihúzták. Megemlíti azt is, hogy a szegedi tanács a nagybányai templomtorony építésére 10 krajcárt utalt ki. Hosszú tudósítást közöl egy pesti szocialista gyűlésről, melyet a gáztartállyal tartottak. Hosszú rúdon hatalmas vörös zászló lengett. A felírás: munkások egyesüljete! A gyűlés programjának első pontja a kolostorok eltörlése volt. Majd a soproni származású Ihrlinger Antal a választójog kiterjesztését követelte. (IX. 12.)

A folyóirat Pesten lezárt évfolyamának címlapja (Adorján Attila felvétele)

A lapot az államügyészség valósággal üldözöbe vette. Egyes számokat elkoboztatott. Így Benisch jónak látta lapjával Magyarországra költözni, hogy a Hajnalszallag (Morgenstern) ebben a törvény szerint élő és boldogabb országban ragyoghasson (um hier als in einem loyalen und glücklicherem Lande den Morgenstern ungetrübt leuchten zu lassen.).

November 15-én tehát soproni keltezéssel jelenik meg a 8. szám és 1870. szeptember 15-én a harmincharmadik az 52. utolsó soproni szám. A korábbi közlésünkben a mérlegelt nyomdász személye ténylegesen Romwalter Károly, kinek személyében a lap liberálisan gondolkodó munkatársat talált. Romwalter többször kijelentette, hogy amíg a törvényes alap megvan, a lap nyomását vállalja. Benisch az új helyen ismétli, hogy mindenkinek szabadságában álljon vallási meggyőződését követni, ő maga minden vallást tisztel. Sopronban – úgy érzi – beigazolódik a latin mondás: in Hungaria est vita, extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita. (Magyarországon van élet, Magyarországon kívül nincs élet; ha van, nem ilyen élet).

De Sopronban is hamar ellenlábasokra talál a Morgenstern. A levéltárban megtalálható a névtelen Morgenstern in Ödenburg c. kétlapos röpirat, amelyet a Budai Egyetemi Nyomdában készítettek. Szerzője Benisch szerint egy soproni káplán volt. Nemcsak a lap és szerzője ellen szól a röpirat, hanem még Romwaltert is támadja.

A röpiratot a templomok padjaiban helyezték el, s a szószékekről buzdítás is elhangzott, hogy a hívők elolvassák. A december 15-i (10.) szám válaszol a röpiratra és négy nap múlva volt az ismeretes tüntetés.

Az újívi (11.) számban Benisch arról ír, hogy a líceum igazgatóságának közbe kellett lépnie, nehogy a tanulóifjúság fáklás menettel tisztelje meg a szerkesztőt. Az ifjúság elhatározását nem azért akadályozták meg, mintha ellenezték volna, de a város lakosságát amúgy is felbolygatta az esemény, nem akarták tovább fokozni a zavart.

Benischnek azonban már voltak szép számmal elvbarátai is, lakást is ajánlottak neki a Roth házban, melynek egyik bejárata a tűztorony felől nyílt, a másik a Várkerületről. Úgy festett a ház, mint egy ostromlott vár – írja Benisch. A késő esti órákban 3 egyén lopakodott be a házba, törrel voltak felfegyverkezve, s azt mondták, előfizetni jöttek. Szerencsére a szerkesztő nem volt otthon.

Az újívi szám elején a szerkesztő hálanyilatkozatát olvashatjuk: „Die prächtige Wohnung, diese schöne treffliche Möbilerung, diese ritterliche Ausstattung, dieser edler Rebensaft, die Sorgfalt und Pflege meiner armen Person, diese Dienstfertigkeit und Zuvorkommenheit! Alles dies ist mir wie vom Himmel gefallen.”

A 12. számmal hetilap lett a Morgenstern. Olvasói Volksverein néven egyesületet akartak alakítani. Valamely oknál fogva azonban ez meghiúsult.

A harc a lap ellen tovább folyt. Jámbor asszonyok a lap plakátjait szaggatták le az utcán. A 14. számban közöltek szerint január 30-án éjjel halotti énekeket kántáltak a Roth ház ablakai alatt.

Egészen váratlanul, új oldalról érkezett támadás a helyi német lap (Ödenburger Nachrichten) hasábjain is. A lap több cikkben ment neki a Morgensternnek.

A lap szerkesztője Schindler, szabadkőműves volt, s mint később kiderült, a támadást a páholyból irányították Benisch ellen.

A május 15-i számban olvashatjuk, hogy a Morgenstern baráti köre mégis alapít egyesületet Wahrheitsbund néven. A lap közli az alapszabályokat is. Ez az egyesület megbélyegezte a másik német lapot. A további számok azt mutatják, hogy a helyi lappal való harc élesedett és a szabadkőművesek ellenséges magatartása sokakban azt a hitet keltette, hogy ha már azok is sokallják az egyház ellen folytatott harcot, összetévesztve a vallást az egyházzal, akkor nyilván a Morgenstern valóban rossz ügy mellett áll ki.

A 29. szám új előfizetőket kér. Ebben a számban közli Benisch, hogy áttért az evangélikus vallásra, amelynek hívei maguk közé hívták.

A 34. szám – váratlanul – Pesten jelent meg október 1-i dátummal. A lapban Benisch jelenti, hogy tiszteletreméltó meghívásra költözött át (In Folge einer ehrenvollen Einladung der Wahrheitspersonen).

Terveiben arról írt, hogy ez az első felvilágosító mű, amely a világ elé lép, és Magyarországa a dicsőség, hogy az ésszerűség fákláját meggyújthatta.

Pesten úgy látszik a korábbi számok iránt is érdeklődés mutatkozott, mert több számot újra nyomtak, olyant is, amely eredetileg Sopronban jelent meg. A 47. számmal „első rész” névvel lezárták az eddigieket. Az utolsó számokban Sopronról nem esett szó. A 35. számban 53 volt ugyan egy általános jellegű soproni levél, amely iskolákat sürgetett, olyanokat, melyek a klerikális szellem ellen vívott harcban fő tényezők lesznek.

1872-ben még egy-két szám jelent meg. A május elsején megjelent szám utolsó lapján nagy betűkkel ezt

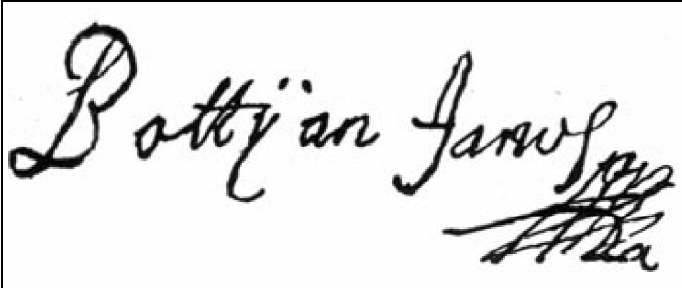
olvashatjuk: „Schluss des Aufklärungswerkes Morgenstern.” Ezzel tehát a lap a negyedik évfolyamában hirtelen megszűnt.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Sopron városa teljesen labanc volt-e?

Csatkai Endre: Sopron városa teljesen labanc volt-e?

Nehéz ítélszéket tartani Sopron felett a szabadságharcok idején. A bécsi udvar közelében, az erőszakos császárpárti főurak szomszédságában (Esterházyak, Nádasdyak, Széchényi György győri püspök) nem volt könnyű úgy mutatkozni, mint Bethlen Gábor vagy Thököly idejében, akik védő kart nyújtottak a város fölé: azaz megnyitni a város kapuit előttük. Bethlen elvonulása után egy Lackner Kristóf diplomáciai tehetsége kellett, hogy a város megmeneküljön a bécsi udvar bosszuló kardjától; 1683-ban pedig a város vezető embereit és néhány polgárát bebörtönözték. Fel kell azonban tételeznünk, hogy Sopron a Rákóczi szabadságharc idején sem volt mindenestül labanc, ha vezetősége annak mutatkozik is, élén Dobner polgármesterrel, aki I. Lipóttól két aranyláncot is kapott. Ez szédíthette meg annyira, hogy az utolsó percben megfordította a város ostromát a kurucok kárára 1706-ban. Harminc évi kormányzása alatt beivódott a városi vezetőségbe a császárhűség.¹⁽¹⁴²⁾ 1723-ban, a Pragmatica sanctio évében csak úgy tombolt a lojalitás: ez évben Pauscher Ferenc bécsújhelyi születésű fehérruhás polgárjogot kap kedvezményrel, mert a kuruc időkben Pelikán fegyvertáros oldalán dolgozott.²⁽¹⁴³⁾

De nehezen értjük meg a következő esetet: 1768-ban, azaz 50 évvel a kuruc idők után az Olmütz közeléből való, miglitzi Wenisch Ferenc Antal cipész kér polgárjogot; szintén kedvezményekkel veszik fel, mert olyan polgárnak leányát jegyezte el, akinek apja a kuruc ostromkor – 1705/1706 telén – a város falain érdemeket szerzett (sich in den Kurutzen Rumel bey denen Stadt Mauern wohl verdient gemacht).³⁽¹⁴⁴⁾

A handwritten signature in cursive script, reading "Pottjan János". The signature is written in dark ink on a light background. Below the main name, there is a smaller, less legible signature or set of initials.

Rákóczi 1703-ban bontotta ki a zászlót az ország keleti részén, és ez év vége felé már a soproniak bízvást tarthattak tőle, hogy hamarosan ott teremnek a kurucok a város falai alatt. December 11-én aggodalommal állapítja meg a szinte naponta egybehívott városi képviselő: mindig rosszabb hírek érkeznek a kurucokról (immer schlechtere Zeitung von denen Kurutzen über kommen). Vajon sokat használt-e a rendelet, hogy tilos leírni vagy olvasni újságokat, levélben közölni, hegedülni, vigadni, káromkodni, lakomázni.⁴⁽¹⁴⁵⁾

⁵⁴Ehhez Baumgartner katonai biztos baljósatai: a külvárosok nem tarthatják magukat (die aeussere Stadt nicht zu defendiren ist), tehát a külvárosiak költözzenek a belvárosba. Mire a tanács ezt válaszolta, nincs elég élelem a számukra, meg tűz esetén akkora zsúfoltság támad, hogy az egész lakosság megfulladhat a

füstben. Baumgartner 100 lovast ajánlott fel a belváros védelmére, ez sem kellett a képviseletnek, azzal okolták meg, hogy a kurucok dühét felkeltenék ezzel. Közben lezajlott a kurucok első látogatása Ocskay vezérletével. Nem éppen nagy rokonszenvet keltett megvásárolhatóságával. Ráadásul még 1704. március 23-án a soproniak a labanc katonákkal egyesülve rácsaptak a Kópházán táborozó kurucokra, sokat megöltek köztük, de a zsákmány nem volt éppen gazdag, ahogy Ritter krónikás megemlíti. A tanács Hackstock Mátyást bízta meg, hogy a zsákmány eladásából fizesse ki a sebesültek körül forgoló orvosok és patikusok költségeit, a maradékot pedig ossza szét a harcban részt vettek közt.[5\(146\)](#)

Ilyen módon sokan vérszemet kaptak a kurucok mérlegelésében, hogy nem is olyan veszedelmesek, mások kárhoztatták a labanc parancsnokot, aki több ház lebontását kívánta, hogy a belvárosból ki lehessen ágyúval löni az ellenségre; a szalmatetők lebontását pedig általánosan megkívánta, ugyanúgy azt, hogy a várfalra épített magánépületeket távolítsák el.[6\(147\)](#)

Mégis azt kell mondanunk, akadt kurucbarát a városban. 1704. június 6-án a képviselet elé került egy csiklandós ügy, Weihardt bánfalvi pálos prior a labancparancsnok előtt azt állította, hogy a polgárok körében hallotta: a külvárosiak megadják magukat a kurucoknak, ha támadást intéznének (wann der Feind ansetzen solte, die Bürger oder Bewohner in der Vorstadt sich huldigen wollten). A parancsnok ezt közölte Pohr János György tanácsossal, aki azonnal mentegetődző levelet írt a bécsi haditanácsnak. A városi tanács erre kérdőre vonta a priort, aki visszaszívta a dolgát, azaz azt mondta, hogy a marhapásztorok egyikétől hallotta ezt. Sietve rendelkeztek, hogy a pásztorokat ne engedjék ki a kapukon és szólítsák a városházára. Mikor ez megtörtént, tizenkettesével a prior elé állították őket, de a barát nem ismert rá arra, aki a famózus dolgot állította. Így tehát Unger Mátyás tanácsost azonnal Bécsbe küldték a hadi tanácshoz azzal, hogy szóbeszéd csak a külvárosiak áruló szándéka. Pohrnak pedig megmosták a fejét, mit sietett mintegy árulkodni, ki is azzal mentegetődzött, hogy a parancsnok siettetett, és nem volt ideje megvizsgálni, hogy is áll a dolog.[7\(148\)](#)

Az érdekes a dologban az, hogy igenis hangzottak el ilyenfajta kijelentések a külvárosban. Határozottan a kurucokkal érzett a Lederer tímár-család. Lederer György az öccsét 1702-ben magyar szóra adta Csepregbe,[8\(149\)](#) ez ugyan nem sokat jelentett, megtette ezt a legtöbb soproni család, mert a városban magyarul és németül egyaránt kellett tudni, de az már nem véletlen, hogy a legelső soproni ismert nyomtatvány, a Lederer János házasságkötése alkalmából kiadott köszöntő két magyar sorral kezdődik 1722-ben.[9\(150\)](#)

Közbül esik Lederer János kurucpárti nyilatkozata 1704-ben. Ugyanis a kurucoktól várta annak az évszázadokon át fennforgó ellentétnek kiegyenlítését, amely a gazdag és pöffeszkedő belváros és a szegény, munkában elsenyvedt külvárosok között fennállt. A városmajorban nyilvánosan kijelentette, hogy ha a kurucok elfoglalják a külvárost, akkor annak lakói fogjanak velük össze és támadjanak rá a belvárosra, amelynek urai a külvárosiakat paraszttá (nyilván zsellérré) teszik. Bécsbe járnak lakomázni. És itt Lederer a kulacs kotyogó hangját utánozta, mondván: machen immer ein gutes glu glu. A belváros falait le kell rombolni, hogy azt se lehessen tudni később, hol álltak. Nem volt éretlen ifjonc Lederer eme kijelentései idején, 30. életévét tiporta. Kijelentéseinek híre ment és 1704. május 31-én letartóztatták. Azzal [55](#)védekezett, hogy nem adták híven vissza szavait, ennyire erős kifejezéseket nem használt, végre június 18-án szélnek is eresztették. Közben esett a priorral való epizód, de Lederer ügyéből a város nem csinált nagy esetet.[10\(151\)](#)

Számunkra mégis jelentős esemény, mert vox populi-képpen foghatjuk fel. Akadt az értelmiség körében is kurucokhoz húzó. Ugyancsak 1704-ben, miközben a vártán őrt álltak, Neuhegger Frigyes mindennek

elmondott egy Keller nevű ügyvédet, mert védte a kurucok ügyét.¹¹⁽¹⁵²⁾

Ahogy 1919-ben és még több éven át a Tanácsköztársaság után becsületsértésnek vették, ha valakit kommunistának neveztek, akként volt arcpirító szidalom, ha valakit 1704 táján kurucnak bélyegeztek. Így 1704-ben Wendler tímár Rát szűcs feleségével összekapott egy eltört korsó miatt, az asszonyt kuruc bestiának, a szűcsöt kuruc gazembernek (Schelm) nevezte.¹²⁽¹⁵³⁾

A kuruckort általában a két neves krónikaíró nyomán ítélve meg, valóban nem kapunk megnyerő képet. Csányi János már nem jut el krónikájában a nagy ostromig, amely 1705 karácsonyától 1706 Vízkereszt napjáig a várost rémületben tartotta és óriási károkat okozott. Sok ház leégett, a lakosság sokat szenvedett, de a parázs azért izzott és Ritter György krónikás sem tagadja. Nem éppen császári hűség lengi át sorait, hanem siratja a város veszedelmét és kárait. Közöl gúnyverset Bottyán ellen, de megnevezi ennek szerzőjét, aki nem volt más, mint a császári parancsnok, Weitersheim. Volt alapos oka ellenfelére haragudni,¹³⁽¹⁵⁴⁾ mert kis híja, hogy át nem kellett adnia neki Sopront.

Dobner Ferdinánd polgármester az ostrom legvéresebb perceiben azzal lelkesítette a város falain küzdőket, hogy olyan szabadságokban részesednek majd, melyeket még unokáik is áldva emlegetnek majd. Ritter már ekkor nagy gyanakvással fogadta e szavakat.¹⁴⁽¹⁵⁵⁾ Kétkedése helyénvaló volt. Az ostrom után gyűjtésből osztottak kártérítést, kaptak valóban többen, így egy asszony, akinek ura elesett, a nevezetesebbek közt Leitner Szervác szobrász, de Ritter nevét nem olvashatjuk, jöllehet háza leégett; keservesen panaszozza is krónikájában: nem volt pártfogója.¹⁵⁽¹⁵⁶⁾ Igaz, hogy kemény szavakkal emlékezik meg arról, hogy a portyázó kurucok elhajtják a legelőről a barmokat és elhurcolják, akit a mezőkön, szőlőkben elkapnak, s csak váltságdíj árán szabadulnak, de éppen úgy nem hagyja említetlenül, hogy a császári tisztek a zsákmányon maguk osztozkodnak.¹⁶⁽¹⁵⁷⁾

Száraz adatként, korholás nélkül írja meg, hogy a nagy ostrom után számosan megtalálták a helyes utat. Néhány nappal az ostromlók elvonulása után egy császári muskétás szökött ki a kurucok közé a Balfi kapunál, három nappal később, körülbelül ott, ahol ma a Lenkey utca és a nagy háromemeletes sarokház vonala van, két diák ugrott át a falon, az őrség rájuk lőtt, ők meg viszonozták a tüzet; és a város falvai sem követték mindenben a polgármestert: két meggyesi jobbágyot fogott el az őrség, akik a kuruc táborból jöttek; vasra verve hozták be a kelénpataki bírót és esküdtet, akik a keresztúri táborban voltak utasításokért. Végül a bánfalviak tetézték mindent: Rusztra mentek a kuruc táborba és oltalmukra 100 fegyverest kértek.¹⁷⁽¹⁵⁸⁾

De a szorongatott városban is voltak, akik az ostromlóknak szurkoltak, csak egy kissé korainak bizonyult az örömük. Ez azonban csak jóval az ostrom után derült ki. Ti. 1706. március 22-én a tanácsnál Kamper Mátyás 34 éves meggyesi jobbágy a maga igazolására, hogy nem ⁵⁶kuruc érzelmű, a következőket mondta jegyzőkönyvbe. Az ostrom második szakasza idején (bey der anderten attaque), tehát újév vagy vízkereszt napján az idősebb Zehetner, Bekh, az öreg Schelly és Jaeketicz a fiatal Zehetnert érte küldték; mikor pedig odament (sajnos nem mondta meg, hová), azt felelték a kérdésére, hogy hadnagyuk (unser Lieutenant, nemblich Krausische Salva Guardia, azaz őrség) kívánja, hogy húzza rá, mire Kamper azt felelte, hogy nem tud muzsikálni, meg a hegedűje sincs itt, hanem Ruszton, meg hát ég a város és erősen lövik. Erre Bekh azt mondta, hogy a hegedű itt van a templomban, a hadnagy pedig káromkodott: Ördögadta, Du mich nicht vexire, azaz ne bosszants! majd háromszor a mellére ütött és szólt: Da Saeten (? talán azt értette, hogy ott benn sátán lakozik?). Közben rámutatott egy hegedűre, amely a Bekh gyereké volt, ki is addig ezen játszott. Erre Kamper távozott, de az ifjabb Zehetner kétszer is érte jött, hogy menjen vele, mert különben nagy baj származhat belőle. Erre mondta Kamper: elmegyek, de a ti felelősségetekre. De csak este 9-kor

mentek a templomba a hegedűért, hát táncra játszott nekik; mit játszott, nem is tudja. Erre a hegedűszóra az ifjabb és idősebb Zehetner, Bekh és a hadnagy járták másfél óráig az öreg Zehetnernével. Végül e szavakkal fejezte be Kempel a vallomást: ez nem volt lakodalom (Dieses aber seye kein Hochzeit gewesen).¹⁸⁽¹⁵⁹⁾

A nagy ostrom után sem köszöntött békesség a városra, a környéken táborozó kurucok gyakran portyáztak. El-elhajtották a soproniak legelésző nyájait. Feltűnő volt, hogy a kurucok mindig értesültek róla, mikor kerül ki a falak közül nagyobb csorda, és megjelentek legtöbbször nagy zsákmányt szerezve. Ritter meg is magyarázza krónikájában: a hírhedt labanc városban sok barátja volt a kurucoknak, ezek révén értesültek a dolgokról a portyázók. (Weil sie viele solcher Freunde herinnen hatten bey uns die herein geleet sind worden und sich hier aufhielten und ihnen alles heimlich zuschickten, was bey uns vorbey gieng).¹⁹⁽¹⁶⁰⁾

A nagyhangú ígéretekől persze nem lett semmi, egy-két jobbágyfalu, mint po. Harka (Magyarfalva) lázongott, de a város törekvésüket elnyomta. Dobner ugyan kapott aranyláncot, de halála után a nagyra tartott kitüntetést az özvegye nem sokra becsülte, elzalogosította, miért is a városi tanács megróttá és visszaszerzésére felszólította.²⁰⁽¹⁶¹⁾ Aligha történt meg: a család koldusbotra jutott. Talán mondogatták is a soproni kurucok a régi magyar mondást: Ebül szerzett jószág, ebül vész el...

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Schneider Lipót: Sopron fürdőviszonyai

Schneider Lipót: Sopron fürdőviszonyai

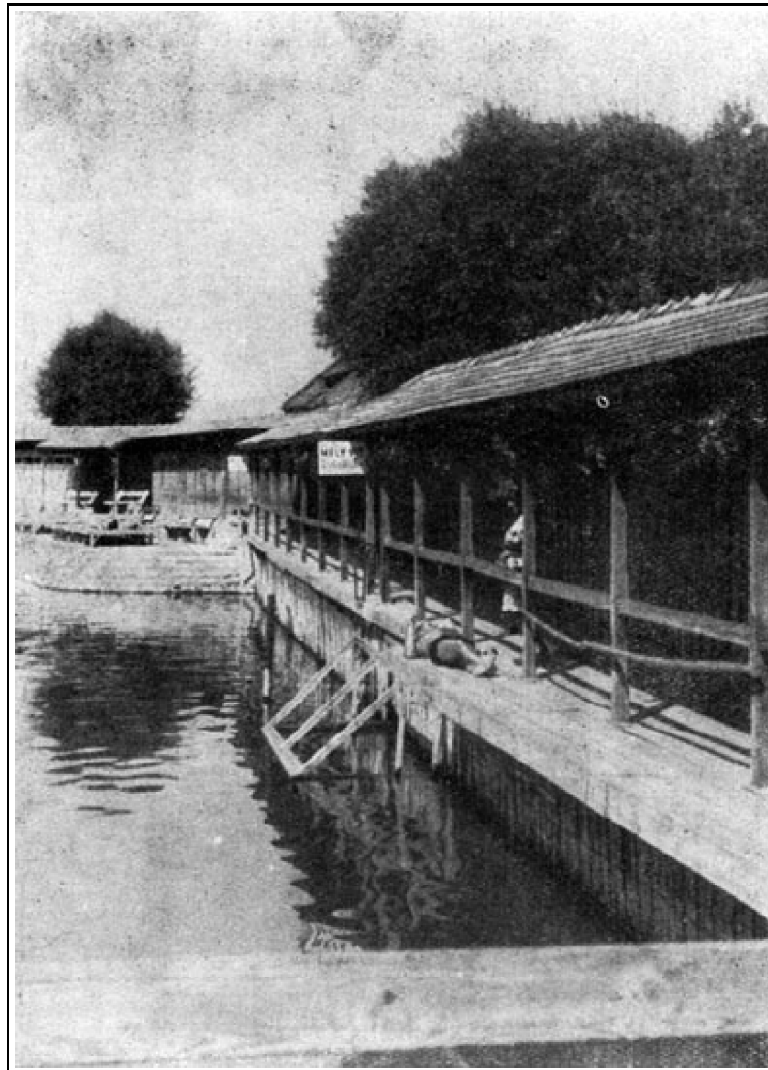
Sopron város fürdőviszonyait vizsgálva azt a sajnálatos megállapítást kell tennünk, hogy a háborús események, amelyek a vidéki városok közt Sopront a legnagyobb mértékben sújtották, a fürdőkben is tetemes károkat okoztak, az újjáépítési munkálatok viszont roppant lassú ütemben haladnak, részben még meg sem kezdődtek.

A város régi magas fürdőkultúráját igazolja a fürdők nagy száma. 1945 előtt a következő fürdőtelepek, uszodák állottak a lakosság rendelkezésére (zárójelben az első használatba vétel ismeretes vagy hozzávetőleges időpontját tüntettük fel):

1. Fertő tó (római időszak, I–IV. század)
2. Balf fürdő (római időszak, I–IV. század)
3. Nagytómalom (római időszak, I–IV. század)
4. Nagyszoda (1845)
5. Gőz- és kádfürdő, jelenleg kádfürdő (1835)
6. Kisuszoda, jelenleg sportuszoda (1868)
7. Löver uszoda (1908)
578. Fertői strandfürdő (1934)
9. Rákóczi intézeti fedett uszoda (1942)

A háborús események folytán még ma is teljesen üzemben kívül van a Nagyszoda, a fertői strandfürdő és a fedett uszoda. A többi felsorolt fürdők jelenleg ugyan üzemben vannak, azonban a romlás és rombolás jelei a Nagytómalomnál, Balf fürdőnél és a fertői vitorlás telepnél még mindig szemmel láthatók. Az újjáépítés terén tehát még nagyon sok a tennivaló.

Balf gyógyfürdő bányászüdülőjében az 1958–60-ban létesített 20 kádas fürdőtelep csak ideiglenes megoldásnak tekinthető. A soproni Tervezőiroda készítette tervek kivitelezésre nem kerültek. Pár évvel ezelőtt külön előadássorozat is foglalkozott a fürdő újjáépítésével. Lényegesebb javulás azonban még nem következett be.

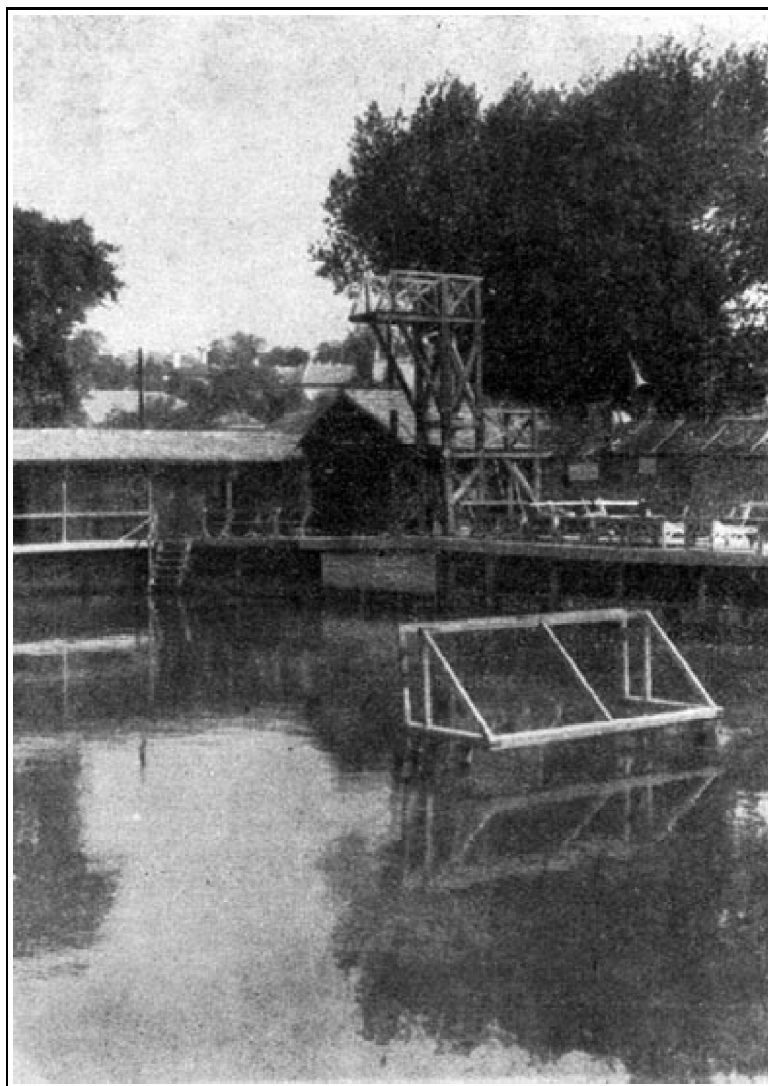

A második világháborúban elpusztult Ó-(nagy) uszoda. Arszin Miklós felvétele

A Nagytómalmot különösen meleg nyári vasárnapokon keresi fel tömegesen a város lakossága, ami részben a város belterületére eső fürdők (Löver- és Sportuszoda) túlszűfolttségának következménye. Ilyenkor a közel 5000 főt is elérő tömeg számára a strandterület és öltöző épületek elégtelennek bizonyulnak. A

Nagytómalom fejlesztése feltétlenül szükséges. ⁵⁸A fürdőknek az újabb rendezési terv szerint javasolt nagyvonalú kiépítésénél azonban, ami 75 millió Ft költséggel és már az első ütemben 8000 főt befogadó képességgel számol, óvatosságot ajánlunk. Mindenekelőtt a vízutánpótlás, a víztisztaság kérdését kell alapos vizsgálat tárgyává tenni, minthogy ezzel kapcsolatban épp a múlt évben is kifogások, panaszok merültek fel.

A fertőrákosi Fertői Vitorlázó Sporttelep újjáépítése a kezdeti nehézségek dacára megindult. A telep jelenleg nagyrészt cölöépítményre épített kikötőből, mólókból és 12 – vállalatok és üzemek tulajdonában levő – hétvégi házakból áll. A további fejlődést a Fertő vízszíneinek állandósítására irányuló munkálatok és a határsáv-terület engedélyhez kötött megközelíthetésének a megkönnyítése biztosíthatják. Ez utóbbi nehézségek állanak fenn a jelenleg még teljesen üzemben kívül álló fertői Strandfürdőnél is.

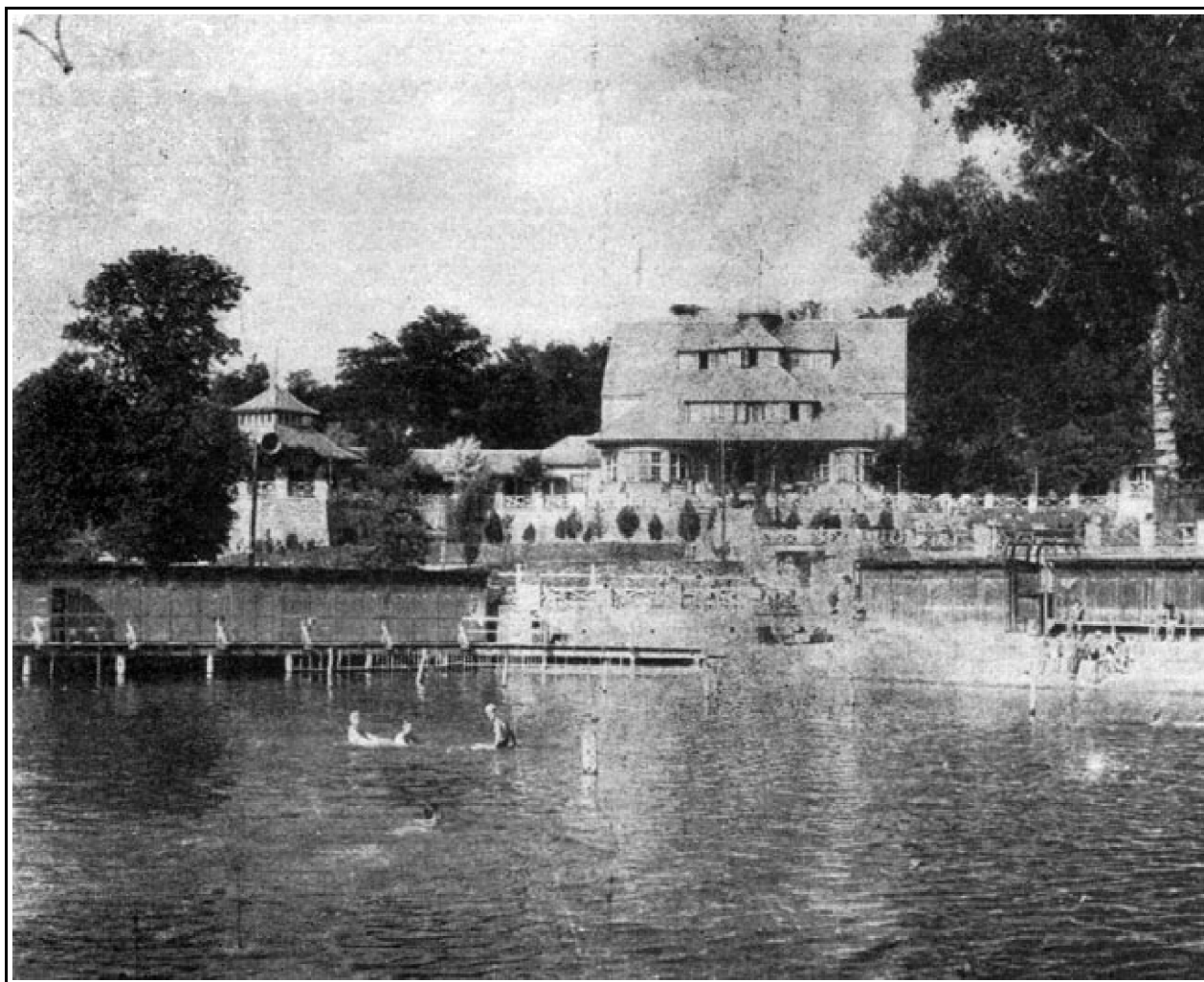

A második világháborúban elpusztult Ó-(nagy) uszoda. Arszin Miklós felvétele

Elkészült a Lőver fürdő II. medencéjének kiviteli terve. Építési költsége 1 000 000 Ft. Mivel azonban itt is

vízellátási nehézségek vannak, a győri Tervező Vállalat megbízást kapott a vízellátás megoldására. Kérdés, hogy újabb 59 kutak feltárásával nagyobb vízmennyiség biztosítható lesz-e? A Sportuszodával kapcsolatosan 1960-ban a soproni Tervező Iroda készített rendezési tervet. Ennek alapján jelenleg a fürdő száraz területének bővítése folyamatban van. Ennél a fürdőnél is nagy vízszerezési nehézségek vannak.

Az alábbiakban a legnagyobb mértékben leromlott, a város belterületére eső fürdők helyzetét számszerű adatokkal is megvilágítjuk. Ezen uszodák vízfelülete a Nagyszoda kiválásával mintegy 80%-kal csökken; emellett a megmaradt két uszoda a Sport- és Löver uszoda erősen vízhiányban szenved. Vízcsere legfeljebb havonként kerülhet sor. Az uszodáknak a visszafejlődése 120 év leforgása alatt, ha az 1000 főre eső vízfelületet vesszük számításba, még szomorúbb képet mutat, mint az alábbi táblázatban megállapítható.

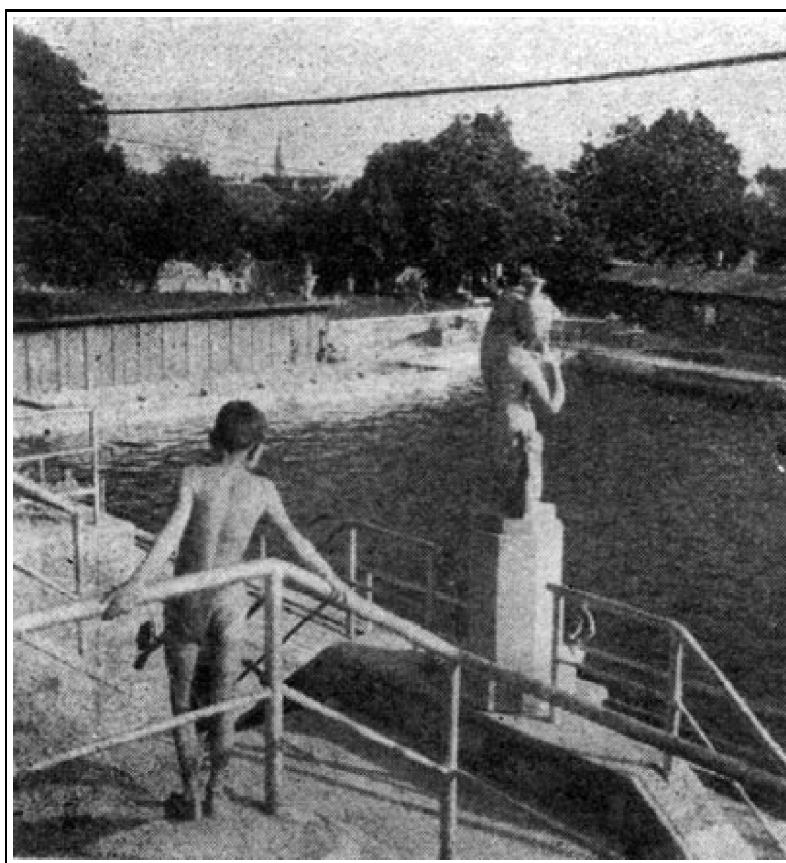
A Tómalom 1944/45 előtt

Év	Lakosság		Vízfelület m ²				
	Fő	Nagyu.	Kisu.	Löver u.	Összesen	1000 főre	%
1854	14 000	9 617	–	–	9 617	690	100
				54			

Év	Lakosság Fő	Vízfelület m ²					
		Nagyu.	Kisu.	Lóver u.	Összesen	1000 főre	%
1868	21 000	9 617	1 295	–	10 912	520	75
1908	34 000	9 617	1 295	950	11 862	350	51
1945	42 000	–	1 295	950	2 245	53	8

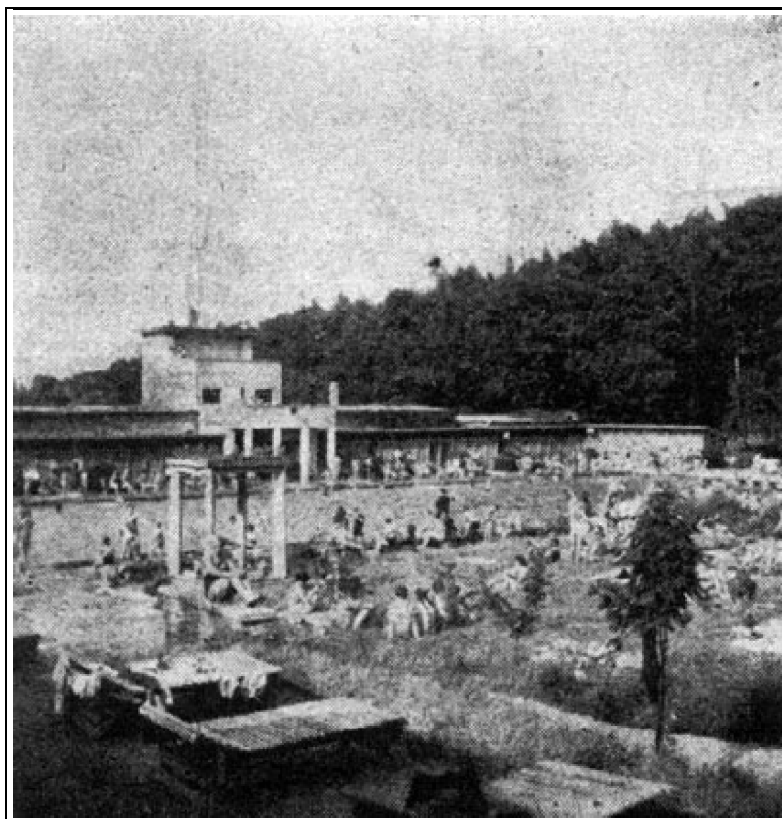
A vízfelület csökkenése 1000 főre számítva 100–120 év alatt 92%. A visszafejlődés azonban még ennél is ijesztőbb képet mutat, ha a tényleges fürdőzők számát tekintjük, ami viszonyítva az összlakosság számához ma kétségtelenül nagyobb, mint régen volt. Leromlott fürdőviszonyaink javítására készült el az Orsz. Vízgazdálkodási Keretterv, amely évek szerinti ütemezéssel az alábbi összegeket irányozta elő:

60 Balf gyógyfürdő	1961–1970	5 530 000
Nagytómalom	1961–1995	25 123 900
Fertőrákosi fürdő	1966–1995	15 095 900
Fertői Strandfürdő	1981–1995	2 115 500
Nagyuszoda	1981–1995	7 830 000
Összesen		55 695 300

A keretterv két évvel ezelőtt készen volt, sajnos azóta jóváhagyást nem nyert. A fürdőviszonyok rendezése azonban nem került le a napirendről. Foglalkozott és foglalkozik vele a Városi Tanács, a Városi Testnevelési és Sporttanács, a fürdőket kezelő Víz- és Csatornamű, a Magyar Hidrológiai Társaság soproni csoportjának fürdőügyi bizottsága. A fürdők újjáépítése fel van véve a Városi Tanács által múlt évben összeállított távlati városfejlesztési tervbe is. Egyes tervek elkészítéséről a fentiekben tettünk már említést. Sajnálatos, hogy az egészség, testnevelés, üdülés és idegenforgalom szempontjából egyaránt fontos fürdöléscélmények újjáépítésére, fejlesztésére megfelelő pénzügyi fedezetet nem sikerült biztosítani. Figyelmet érdemel az az újabb intézkedés, mely szerint az Országos Vízügyi Főigazgatóság megbízást adott 1965. év szeptember havi határidővel a Mélyépítési Tervező Vállalatnak Győr-Sopron megye fürdőviszonyait tárgyaló tanulmányterv elkészítésére. Ehhez a ránk nézve kedvezőnek látszó, az országban első ilyen megbízáshoz szívesen bocsátjuk a tervező rendelkezésére a fürdőviszonyainkra vonatkozó kivonatos ismertetést, és azt a részletesebb tanulmányanyagot, amely a legsürgősebb feladatként a Nagyuszoda újjáépítésének előkészítését tartalmazza.

Foglalkoznunk kell még a város téli fürdőinek helyzetével. A bevezetőben említettük a gőz- és kádfürdőt. A fürdőből jelenleg 20 kád, 11 zuhany és egy hőlégkamra van üzemben. A medencék és gőzkamrák kb. 40 évvel ezelőtt lebontásra kerültek. A Rákóczi fiúnevelőnek 1942-ben épített fedettuszodája csak három évig volt üzemben. A romos épület medencés részét 1964-ben kosárlabda csarnokká alakították át. Közel 40 évvel ezelőtt foglalkozott a város korszerű gőzfürdő és fedettuszoda építésének gondolatával. Tervpályázat alapján elkészítette a kiviteli terveket is, gondoskodott a telekről és kút megépítéséről. Az építés azonban a bekövetkezett gazdasági válság és háború miatt elmaradt.

A Lőver uszoda

Az új soproni Hőszolgáltató Erőmű tervezett bővítésével kapcsolatosan az Energiagazdálkodási Intézet elkészítette a Sopron város komplex hőellátására vonatkozó tanulmányt. Eszerint Sopronban távfűtést az egész város területén végigvezetni [61](#) nem érdemes. Legkedvezőbb megoldás az, hogy a Hőerőmű a körzetébe eső ipari fogyasztókat látja el, a Selyemgyár távfűtéssel a hozzá közel eső fogyasztókat, a városközpont és az egyetemi épületek pedig tömbfűtéssel, illetve a meglévő fűtési rendszerekkel elégítik ki az igényeket. A mai kádfürdő mellett tervezett gőzfürdő és fedett uszoda, amely a város szempontjából ma legalább annyira időszerű, mint 40–50 évvel ezelőtt, hőszükségletét szintén tömbfűtésből nyerné.

A fürdőknél legelső követelmény a szükséges vízmennyiség mindenkor biztosítása. Azért elő kell segíteni minden arra irányuló törekvést, amely az ivóvíz, az ipari víz ellátása terén a városi vízmű tehermentesítését, illetve a vízellátás javítását célozza. Vonatkozik ez elsősorban az újabb kutak és víztárolók építésére. Ezzel kapcsolatban sajnálattal kell tudomásul vennünk, hogy a két brennbergi víztároló tanulmánytervének kiegészítő munkálata (gazdasági számítás és talajmechanikai részletterv) egy évi halasztással csak 1966-ra készül el.

A vízhiányra való tekintettel is gondolnunk kell a mélyebben rejlő vízkészletek feltárásának lehetőségére, vagyis a termálvizek után való kutatásra is. Schmidt Eligius Róbert szakvéleménye szerint Kópháza és Balf között 500 m mélységben lehetne 30–35 °C alaphőmérsékletű vízzel számolni. Feltéve, hogy itt próbafúrással bővizű kútra találunk, annak vize termálfürdő táplálásához – esetleg a városi hálózatra is bevezetve – lenne hasznosítható.

A nyugat-magyarországi üdülő és idegenforgalmi terület regionális tervét a Városépítési Tervező Vállalat a Nyugat-dunántúli Intézőbizottságtól kapott megbízás alapján a múlt évben elkészítette. Meg vagyunk róla győződve, hogy a tervből, amely a Balaton és a Dunakanyar hasonló tervei után az országban 3. helyen áll, és elsősorban Sopron és környékének üdülőhellyé való kiépítését célozza, tényleg valóság lesz. Bár az üdülőterületen elsősorban a város környéke értendő, ebbe a környékbe szervesen bele kell illeszkednie a városnak a maga létesítményeivel, intézményeivel, ahová a város fürdőkultúrája is tartozik. Ennek elmaradottságát tehát sürgősen fel kell számolni, hogy Sopron mint üdülő- és gyógyhely is számításba jöhessen. Tervek már eddig is szép számmal készültek és készülnek még. Arra kell törekednünk, hogy a tervek tényleg és mielőbb valóra is váljanak.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben

Hiller István: Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben

A vidéki magyar városok közül a magyar írók Sopront minden időben az egyik legmegfelelőbb helynek tartották irodalmi termékeik bemutatására, azok sikereinek lemérésére és véleményük kifejtésére. A város lakossága pedig mindig szeretettel fogadta az ide érkező írókat, sőt túlzás nélkül lehet állítani, hogy szoros barátság alakult ki a magyar irodalom jeles művelői és a helyi írók között, de az igényes soproni irodalomszerető közönség és a szereplők között is mindig bensőséges volt a viszony. A nagynevű magyar írók estjeit csaknem minden esetben a *Frankenburg Irodalmi Kör* szervezte meg. A Kör évenként több *alapszabályszerű* estet rendezett, ezenkívül gyakran tartottak *rendkívüli* irodalmi műsorokat is. Ezek a rendezvények a tárgyalásra kerülő időszakban általában haladó szelleműek voltak. A haladó és előremutató vonásokat a Kör tisztikarának két tagja biztosította. Elsősorban Szentimrey Lajos másodtitkár, másodsorban Mészáros Sándor alelnök. Vezetésük alatt a Kör baloldali irányzatot képviselt. Mészáros Sándor ugyan „örökös tagja” is volt az igazgatótanácsnak, befolyását azonban ő sem tudta „örökre” biztosítani, a későbbi években pedig különben is vesztett „balosságából”. Szentimrey ellen később egyre több támadást intéztek, helyét kénytelen volt másnak átadni.

Az irodalmi estek közül most azok kerülnek ismertetésre, amelyeken az 1925–1930 közötti időszakban a magyar irodalom legnevesebb képviselői szerepeltek [62](#)és amelyekkel eddig a helytörténeti kutatás nem foglalkozott.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben / Szabó Lőrinc és Szerb Antal. 1925. január 24.

Szabó Lőrinc és Szerb Antal. 1925. január 24.

Szereplésüket nagy várakozás előzte meg a városban. A sajtó már napokkal a rendezvény előtt azt írta, hogy a Frankenburg Irodalmi Kör estje iránt olyan lázas érdeklődés mutatkozik, amely túlszárnyalja az összes eddigi irodalmi estek várakozását. Ez az érdeklődés mind a fővárosi vendégek személyének, mind az általuk felöltet előadási anyagnak szól. Érdekes, hogy az előzetes tájékoztatások inkább Faludi János nevét emelik ki – aki az Unió-színházak vezérigazgatójának volt a fia, és akiről ma csak annyit tudunk, hogy irodalomtörténész volt (Műve: Dutith András és a francia humanisták) – mint Szerb Antalét. A Soproni

Hírlap azt írta, hogy először fog bemutatkozni a soproniak előtt Szabó Lőrinc, a fiatal költő, akinek nevét már az egész ország ismeri. Az új magyar irodalomról fog beszélni. Hasonló nagy érdeklődésre számíthat Faludi Jánosnak a modern színpadi törekvésekről szóló előadása. Faludi most tért haza hosszabb külföldi tanulmányútról. Többek között Oroszországban is járt, a „Tairoffék entfesselte Theater-jainak Oroszországában”¹⁽¹⁶²⁾ és impresszióit a soproni közönségnek fogja először elmondani. Szerb Antalról egy szó sem esik.

A demokratikusabb szellemű „Sopronvármegye” közölte, hogy városszerte nagy érdeklődéssel várják a Frankenburg Irodalmi Kör estélyét, különösen azok, akik figyelemmel kísérik az új magyar irodalom fejlődését és életjelenségeit, a különböző irányok harcában azonban meglehetősen tájékozatlanul állnak. Ezek számára hasznos tanulságokat ígér a háború után új erőre kapó magyar irodalom egyik legképzettebb és legtehetségesebb vezéregyéniségének, Szabó Lőrincnek előadása az akkori irodalom céljairól, eszközeiről és feladatairól általában. Ez a lap is érdekesnek ígérte Faludi János bemutatkozását, tekintve, hogy olyanokat fog elmondani külföldi tapasztalatairól, amikről legfeljebb azoknak volt eddig fogalmuk, akik véletlenül szerencsések voltak egy-egy modern francia vagy orosz színtársulat bécsi vendégszereplését végignézni. Szerb Antalról itt sem történik említés. Ez bizonyára azzal magyarázható, hogy Szerb Antal 1925-ben, soproni látogatása idején alig volt még ismert az országban, hiszen első tanulmányai, melyekkel nevet szerzett magának, csak 1926 után jelentek meg, tehát pályája kezdetén álló fiatalember volt. A Soproni Hírlap az estről szóló beszámolójának címében is csak névtelenül említette meg szereplését. A cím így hangzott: „Szabó Lőrinc, egy fiatal író és az Unió-színházak vezérigazgatójának fia a Frankenburg Kör estélyén.”

Az alig egy évvel idősebb Szabó Lőrincet viszont jól ismerte már Sopron irodalomszerető olvasóközönsége. Egyetemista korában is feltűnt már kivételes költői képességével. Ebben az időszakban líráját erős természetélmény, a fennálló társadalmi rend lázongó anarchikus gyűlölete, a nagyvárosi élet embertelen életformájának elítélése és sokszor a szélsőséges érzékiség jellemezte.

Január 24-e közeledtével egyre nagyobb lett az érdeklődés az est iránt. Egy nappal az előadás előtt a Frankenburg Irodalmi Kör közleményben is felkérte tagjait, hogy a Kaszinóban ne a karzatot, hanem a terembei ülőhelyeket foglalják el, mert a tanulóifjúság részére tartották azt fenn.

Mint ahogy gyakran meg szokott történni a nagyszerűen előkészített és nagy érdeklődést felkeltő eseményeknél, ez az est sem sikerült olyan egyértelműen fényesen, mint ahogy szerették volna a rendezők, és mint ahogy azt a várta a közönség egy része. A legtömörebben az Ödenburger Zeitung írta le véleményét az est lefolyásáról. 1925. január 27-i számában szó szerint a következőket olvashatjuk: „Der Vorleseabend des Frankenburgvereins war diesmal nicht so zahlreich besucht. Auch war das Auditorium in mancher Hinsicht etwas enttäuscht. Der Vortrag des jungen Dichters und ⁶³Schriftstellers Lorenz Szabó fesselte mit seinen interessanten Auslegungen über die heutige Literatur das allgemeine Interesse, obwohl er uns das Wesen des Impressionismus und Expressionismus eigentlich im Unklaren liess. Auch seine Gedichte gefielen sehr. Doch flaute die Aufmerksamkeit bei dem rhapsodischen, unvollendeten Ideengang Johann Faludys und während der Novelle des Anton Kristóf Szerb sichtbar ab.”

Túlzás volna ebből azt a következtetést levonni és azt állítani, hogy Szerb Antal és Faludi János megbuktak Sopronban, habár az Ödenburger Zeitung beszámolója alapján erre könnyen hajlamos lehetett és lehet az olvasó. Az esten hallottakon a közönség véleménye valójában megoszlott. A csalódottságról, amiről az Ödenburger Zeitung is írt, nem beszélhetünk általánosságban. Akik csalódtak, azoknak a véleményét a Soproni Hírlap fejezte ki kritikájában, akik pedig fenntartás nélkül elfogadták a hallottakat, megértették az

újat és fogékonyabbak voltak az irodalmi haladás iránt is, azok egyetértettek a Sopronvármegye bírálataival.

Az ún. „szép és előkelő” közönség, amely a Frankenburg Irodalmi Kör estélyét végighallgatta, azon a véleményen volt, hogy Szabó Lőrinc lelkesen, sokszor igen merészen beszélt a háború utáni költészetről és ennek eszközeiről. Ez a közönség egy ideig helyeslően vele tartott és sokszor megtapsolta, de csak addig, amíg úgy nem érezte, hogy egy új szellemi irányzat képviselője befolyásolni akarja, vagy éppen megváltoztatni eddig kialakult és meggyökeresedett véleményét. Ezek a nézők azt vallották, hogy Szabó Lőrinc felolvasásával nem győzött meg senkit a hitetlenek közül, de zavarban hagyta a közönségnek azt a részét is, amely azért jött el, hogy tisztán lássa, mi is az az expresszionizmus és milyen jövőt tár fel ez az irányzat. Elismerte azonban, hogy Szabó Lőrinc különbözik az új irányoknak szépen öltöztetett és hangzatos frázisokkal dobálózó prófétáitól – és ezt pozitívan értékelték –, akik beszélnek, de nem alkotnak semmit. Szabó Lőrincet gyenge előadónak és gyenge alakítónak, de mély, emberi és nagyszerű költőnek ismerték el. Ezt a közönségréteget akkor sikerült Szabó Lőrincnek meghódítania, mikor saját verseit adta elő szomorúan zengő férfihangján.

Faludi János előadását nem sokra értékelték. Helyesnek találták bevezetőjét, de úgy érezték, hogy cserbenhagyta várakozásukat. Kevésnek találták, amit az új színházi törekvésekről mondott. Kifogásolták, hogy nem beszélt Tairovról, Mejerholdról²⁽¹⁶³⁾ és a Commedie del' arte feltámadásáról. Elvárták, hogy az Oroszországot és Európát bejárta Faludi ezekre a törekvésekre is kitérjen.

Szerb Antalról és szerepléséről úgy vélekedtek, hogy neki előre meg kellett bocsátani azt a következtetlenséget, hogy két erősen expresszionista „Induktor” között halk és meleg, néha expresszionista színeket kevert reneszánsz novellájával, mert az „Ajándok mátkaságát” és még egy néhány finom írását úgy fogadták, mint egy szomorú, fáradt dallamot. Kifogásolták, hogy ezeket a szép emlékeket a Sopronban bemutatott novella – főleg a felolvasás technikai fogyatékosága miatt – kissé megzavarta.

Még érdekesebb a közönség másik részének vélemény nyilvánítása. Ezek a soproniak helyeselték, hogy a Frankenburg Irodalmi Kör, amely mindig a komoly hagyományok őrzője volt, megnyitotta kapuit az új magyar irodalom előtt. Úgy értékelték az estélyt, hogy a Kaszinó nagytermének emelvényéről olyan szavak hangzottak el, amelyeknek öntudatos merészsége kapcsolódott a korszerű eszmék egyenes szókimondásával. Elismerték, hogy mindez talán szokatlannak tűnt a régi elveken iskolázott közönség előtt, de ebből kihallatszott, hogy ezek a szavak az aktuális akkori életet visszhangozták.

Szabó Lőrincet az új írógárda egyik legmarkánsabb jelenségeként üdvözölték, akinek előadása nem tanulmány volt, hanem proklamáció. Valóban megkapóan ⁶⁴hirdette az új irodalmat, amely azonos az élettel, változatos, tágkörű és szenvedélyes, mint maga az élet. Egyetértettek Szabó Lőrincel, aki akkori felfogásának megfelelően azt hirdette, hogy az impresszionista líra felszínes finomkodásai helyett a mai embernek lényeges, mindent átölelő intenzív irodalomra van szüksége és ebben az irodalomban mindennek helye van, amit az élet kitermel magából. Az expresszionizmus nem forma, hanem temperamentum kérdése és ez a temperamentum nem az esztétikától kér útmutatást, hanem az élettől. Apró érzések, tavasz és holdvilág szintén lehet líra, de az 1925-ben élő ember, aki telefont, rádiót, írógépet használ, akit gépek, gyárak vesznek körül, akinek mindennapi életében a technika, a villamosság játszik szerepet, ez az ember nem elégedhet meg olyan irodalommal, amely úgy tesz, mintha nem is léteznének ezek. Ez a közönségréteg feszülten figyelt a szuggesztív mondatokra és hatalmas lelkes tapssal jutalmazta Szabó Lőrincet.

Faludi Jánost úgy értékelték, mint aki mély ismeretekre alapozott képet nyújtott a színpad és irodalom

viszonyáról, felvonultatta a különböző rendezőtípusokat és a rendezés különböző elveit.

Szerb Antal novelláját is megértették, kellően értékelték és tapssal jutalmazták. Szerb Antalnak ez volt első – és tudomásunk szerint utolsó – soproni szereplése.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben / Laczkó Géza. 1928. március 28.

Laczkó Géza. 1928. március 28.

Ezen a napon tartotta évadzáró irodalmi estjét a Frankenburg Irodalmi Kör. A Kör vezetősége itt hirdette ki annak az irodalmi pályázatnak az eredményét, melynek az volt a célja, hogy a fiatal soproni íróknak és költőknek is lehetőséget adjon tehetségük kibontakoztatására. Az eredmények kihirdetése után a pályadíjas fiatal költők, Bakó József, Horváth Miklós, Németh Ronald és Pödör István verseit mutatták be a közönségnek.

Ezután került sor Laczkó Gézának, a jeles írónak és kritikusnak előadására. Laczkó Géza a Nyugatnak indulása óta munkatársa volt. Csiszolt stílusú novellái és kritikái hamarosan népszerűvé tették. Eredetileg versekkel kezdte pályafutását, mégis regényeivel aratta a legnagyobb sikert. A Német maszlag, török áfium, Noémi fia és a Királyhágó ma is keresett olvasmányok. A Tanácsköztársaság alatt forradalmi magatartást tanúsított, ezért annak leverése után elbocsátották állásából. Soproni szereplése idején mint újságíró, szerkesztő és könyvkiadói lektor dolgozott. 1955-ben jelent meg tervezett nagy Rákóczi-trilógiájának két kötete. Francia regényfordításaiért a francia becsületrenddel tüntették ki.

Amikor a Frankenburg Irodalmi Kör Laczkó Gézát meghívta Sopronba, azért tette ezt, mert a legkiválóbb magyar novellisták és írók közé sorolta őt. Laczkó Géza előadásában a kultúrnemzetekről és az ún. barbárokról beszélt, akik alatt azokat a népeket értette, akik a rómaiakkal és a görögökkel érintkezve azok kultúráját átvették, továbbfejlesztették és gazdagították. Így hozta szóba a normannokat és más népeket, majd rátért a magyar nép gazdag kultúrájára is. Hangsúlyozta, hogy az ország határain kívül is mindenhol elismerik a magyar nép tehetségét. Magyar írók, színészek, mérnökök és a különböző foglalkozási ágak képviselői eredményesen alkotnak a világ minden részén, Konstantinápolyban, Párisban, Berlinben, Londonban, New Yorkban, San Franciscóban, Tokióban és Hollywoodban egyaránt. Ezeknek a magyaroknak külföldi dicsősége egyúttal hazánk büszkesége is. Befejezve előadását, egyik kitűnő novelláját olvasta fel, mellyel nagy sikert aratott. Itt kell megjegyeznünk, hogy Laczkó Géza gyermekkorában hosszabb időt töltött Sopronban. Édesanyját, Laczkó Arankát, a kiváló képességű drámai színésznőt ugyanis 1887. október 1-én az akkori soproni színtársulat igazgatója szerződtette társulatához. Vele jött az akkor hároméves Laczkó Géza is. 1888-ban nem volt a városban magyar társulat, de 1889. január 9-től a Somogyi-társulat ismét Sopronban játszott 1892-ig.

Laczkó Géza „Noémi fia” című regényében írta le édesanyja vándorelétét és ebben megemlékezik Sopronról is.³⁽¹⁶⁴⁾

⁶⁵Az est zenei része ritka műélvezetet nyújtott a hallgatóságnak. A műsoron szerepelt Rubinstein E-dúr kétzongorás versenyműve, melyet a soproni Marcsek Tiborné és Peschkó Zoltán adott elő. Mivel a meghívott Szabó Lujza operaénekesnő lemondta soproni szereplését, az utolsó pillanatban a fiatal Orosz Júlia „ugrott be” helyette. Akkori soproni szereplése után két évvel lett az Állami Operaház tagja. Mozart,

valamint az olasz, francia és magyar szerzők operaszerepeinek ma is kiemelkedő lírai szopránja, Kossuth-díjas, kiváló művész. Sopronban már *akkor* nagy sikert aratott. Operaáriákat énekelt, valamint dalokat Tarnay, Hubay, Kacsóh és Lavotta műveiből. Kárpáti Sándor kísérte zongorán.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben / Zilahy Lajos. 1928. október 25.

Zilahy Lajos. 1928. október 25.

Köztudomású, hogy Zilahy Lajos 1948 óta az Egyesült Államokban él és ellenséges álláspontra helyezkedik társadalmi rendünkkel szemben. Mégis meg kell emlékeznünk soproni szerepléséről, mert ez annak idején nagy irodalmi eseménye volt a városnak. Hogy miért, arra a következő pár sor ad magyarázatot.

Zilahy versekkel kezdte pályáját az 1920-as évek elején. Első regényeiben a világháború utáni magyar polgárság erkölcsi életével foglalkozott és ez igen hálás témának bizonyult. 1922-ben jelent meg *Halálos tavasz* című regénye, amellyel óriási közönségsikert aratott és egyszerre legkedveltebb írójává lett a középosztálynak. 1924-ban adta ki *Süt a nap* című színművét. Ennek bemutatója úgyszintén komoly színházi esemény volt, habár ebben a falu népét egyáltalán nem reálisan festi meg, a parasztságot a két világháború között mesterségesen kitenyésztett közfelfogásban ábrázolja. 1927-ben – tehát egy évvel soproni bemutatkozása előtt – került kiadásra *Két fogoly* című regénye, amely végleg megalapozta népszerűségét. Soproni látogatása idején az ország polgári közönségének legünnepeltebb írója volt.

Meg kell említenünk azt is, hogy Budapest felszabadulása után egy ideig az első napilapok egyikét, a *Szabadságot* szerkesztette, majd a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság Irodalom-Tudomány című kétheti folyóiratának volt a szerkesztője. Szerkesztette a *Híd* című folyóiratot is. Négy ízben nyerte el az Akadémia Vojnits-díját.

A fentieket figyelembe véve és azt is, hogy a Frankenburg Irodalmi Kör estjeinek közönsége elsősorban a polgárság rétegeiből került ki, érthető, hogy az est iránt óriási volt az érdeklődés és nagy volt az ováció, mikor Szentimrey Lajos Zilahyt méltató bevezetője után megjelent a pódiumon az író. Zilahy Lajos személyesen adta elő akkori új művének, *A tábornok* című színművének harmadik felvonását. Székely balladáját is tetszéssel fogadták.

Baló Elemér Zilahy, Babits, Áprily és Ady verseit szavalta. A közönség őt is nagy elismerésben részesítette. Baló Elemér 1918-ban a Nemzeti Színház tagja lett, a Tanácsköztársaság bukása után azonban politikai tevékenysége miatt kizárták onnan. Soproni szereplése idején munkás-színjátszásunk egyik vezető alakja volt. 1912 óta aktívan részt vett a munkásmozgalomban. 1945-ben ismét tagja lett a Nemzeti Színháznak.

Az est Szabó Lujza operaénekesnő nívós műsorával zárult, aki akkor már az Állami Operaház kiváló drámai- és koloratúrszopránja, Delibes, Verdi, Erkel, és Mozart operáinak nagyhírű főszereplője volt. Zongorán Flórián György kísérte.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben / Áprily Lajos és Harsányi Zsolt. 1930. január 4.

Áprily Lajos és Harsányi Zsolt. 1930. január 4.

Ezen az esten ismét zsúfolásig megtelt a Kaszinó nagyterme. A bevezetőt Szentirmay Lajos a Frankenburg Irodalmi Kör másodtitkára tartotta. Méltatta Áprily Lajost, a lírikust és Harsányi Zsolt regényírót. Áprilyt az akkori élő magyar irodalom egyik legnagyobb vagy talán a legnagyobb formaművészeként mondta, Harsányit pedig az akkori széppróza „arbitere elegantiarumának.” Mindkét írónak ez volt az első személyes bemutatkozása Sopronban.

Áprily Lajos, családi nevén Jékely Lajos, költői tehetségével már nagyenyedi tanárkodása alatt kibontakoztatta a magyar irodalmi életet Erdélyben. Itteni szereplése idején ismertek voltak verseskötetei. A Kaszinóban néhány legújabb versét olvasta fel. Különös zamatú előadásmódjával nagyon hamar kontaktust **66**talált hallgatóival, kitűnő, lélekbe markoló verseivel pedig csak fokozta a hatást. Verseinek hallgatása közben a közönség ott érezte magát a gyönyörű erdélyi tájon. Verseiben nem politizált. Az erdélyi táj misztikus szépségeit szorosan zárt formákban tárta hallgatói elé. Ezért is nevezték akkoriban a legerdélyibb poétának. A hallgatóságnak egyöntetűen az volt a véleménye, hogy versei szép és mély értelmű költemények, amelyek intenzív individuális gondolatvilágot és lelki életet feltételeznek. A költő mestere a nyelvnek, a költemények gazdagok a képzetkialakításban és képekben, amelyek melyen belenyúlnak az emberi érzelmekbe.

Harsányi Zsolt a Kolozsvári Újság szerkesztőjeként kezdte irodalmi pályáját. 1910-ben megalapította a Színházi Hét című lapot, majd a Budapesti Hírlapnál dolgozott. A két világháború között Herczeg Ferenc lapjának, az Új Időknek volt állandó munkatársa. Tagja volt a Kisfaludy és Petőfi Társaságnak. 1926-ban Garay János verse nyomán Pauliny Bélával együtt ő írta Kodály Hány Jánosának szövegét. 1928-ban nagy sikerrel adták elő a Mikszáth regényéből általa írt A Noszty fiú esete Tóth Marival című színművét. Ebben azonban Mikszáth társadalomkritikájának erős csökkentésére törekedett. Írásai kétségtelenül igen népszerűvé tették országsherte a középosztály olvasói előtt. Sopronban is nagy sikere volt. Regényei majdnem minden nyelven több kiadást értek meg.

Soproni előadásán úti élményeiből olvasott fel. Hallgatósága azt tapasztalhatta, hogy jó megfigyelő képességű, gördülékeny stílusú előadó, aki azonban nem érinti az élet keserűségeit, az akkoriban fennálló társadalmi igazságtalanságokat és csak a polgári társadalom felszínese életét mutatja be. Gyakran megnevettette közönségét, de megmutatta, hogy ért az iróniához és a lélekrajzhoz is. A közönség előadásában azt kapta, amit színdarabjaiból, regényeiből, novelláiból és újságcikkeiből ismert és várt; bő, de felszínese humort, bőbeszédű, szórakoztató, feledtető és a komoly dolgokról elterelő meseszöveget, élénk romantikus fantáziát, hibátlan stílust és a kétségtelenül széleskörű műveltség kisugárzását. Különösen tetszett Beethoven bonni szülőházában tett látogatásának leírása.

Az est prózai részének befejezése után a közönség percekig ünnepelte mindkét író.

Orosz Júlia operaénekesnő művészi énekszámái csak emelték az est sikerét.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben / Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Gellért Oszkár és Nagy Endre. 1930. március 22.

Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Gellért Oszkár és Nagy Endre. 1930. március 22.

Már jóval a rendezvény előtt híre ment Sopronban, hogy nagy irodalmi esemény színhelye lesz a város. Az újságok már 10 nappal az irodalmi est előtt különféle formában foglalkoztak az érkező vendégek személyével, Babits Mihállyal, Móricz Zsigmonddal, Gellért Oszkárral és Nagy Endrével. A Nyugat írói lényegében írói előadást keretében szándékoztak Sopronban propagandát kifejteni a lap érdekében. A soproni újságok azt írták, hogy Babitsék szereplése a Frankenburg Irodalmi Kör pódiumán, lesz olyan korszakos és nagyméretű eseménye Sopron irodalmi krónikájának, mint amilyen eseményt jelentett Sopron zenei életében Bartók és Dohnányi 1929-es látogatása. És ez így volt igaz. Aláhúzza a március 22-i estély nagy jelentőségét az a körülmény is, hogy az illusztris vendégek annak a Nyugatnak voltak szerkesztői és munkatársai, amely pár hónappal a soproni látogatás előtt úgyszólván poraiból éledve indult el új útján. Ezt a tényt örömmel üdvözölték az irodalom barátai országszerte, így Sopronban is.

A Frankenburg Irodalmi Kör ezt a kivételes eseményt minden érdeklődő számára hozzáférhetővé igyekezett tenni és nagy kiadásai ellenére viszonylag szolid árakat, illetve belépőjegyeket szabott ki. Az est megszervezése igen sokba került, a vendég-írók szerepeltetése akkor sem volt olcsó. Mindez azonban semmit sem rontott a várakozás és a felkészülés ünnepélyes hangulatán.

Érdemes szó szerint idézni a Sopronvármegye 1930. március 22-i számából azt a köszöntőt, mellyel az újság az akkori megszokott stílus túlcikornyás, dagályos eszközeivel és kifejezésmódjával, de az őszinte lelkesedés és szeretet hangján üdvözölte a magyar irodalom kiválóságait:

„Isten hozott Benneteket a Frankenburg lovagok körébe, az élő Magyar Szellem zászlóvivői, Magyar Irástudók. Soproni [67](#)Robotos Véreim, álljatok meg egy pillanatra, mert a magyar Sopronnak fényes tavaszi ünnepe van ma, amikor eljött a mi körünkbe a mélyenjáró szellemesség mosolygószemű előfutárja Nagy Endre. Eljött a magyar föld elnémíthatatlan tárogatója Móricz Zsigmond és végre minden irodalom lelke, a lírikus, a Vates, a magyar Génusz fennkölt papja, Babits Mihály. Az ősi város nagy magyar szíve feldobban, az évszázados kő-csipkék megremegnek, és nagy szerelmes érzéssel ölelünk keblünkre: Isten hozott!

Nil Mirari.”[4\(165\)](#)

A „Sopronvármegye” 1930. március 23-i vezércikkét „A Nyugat írói a Frankenburg Irodalmi Körben” címmel Mészáros Sándor, a Kör alelnöke írta. Ebben hangoztatta, hogy művelt városok közönsége, ha országos vendégeket fogad, önkéntelenül „bevirágozza a gondolat ablakait.” De van egy magasabb horizontú fogadás ennél. A befogadás és elmélyedés ez, amely a művészet és irodalom küldetését mérlegelő és bennük magas szempontok, metafizikai távlatok előtt nyitja vagy zárja el a lélek kapuját. Egy városi kultúrának, ha a város polgáraiban és a kultúra művelőiben a haladás gondolata lüktet, a fejlődés gondolatával kell megállni az irodalom állandóan megújuló irányai előtt.

A Nyugat íróinak soproni előadása programadás is volt. Az 1930-as években úgy érezték az emberek Sopronban is, hogy programot adni a világ legkönnyebb dolgai közé tartozik. És joggal érezték így, mert ebben az időszakban senki sem tartotta kötelezőnek magára nézve, hogy az adott programot teljesítse is. Programadáson legtöbbször olyan ígéreteket értettek, amiket nem tudtak vagy nem akartak teljesíteni. Így volt ez a politikában, de egy időben – éppen ebben az időszakban – az irodalomban is. Jól tudták ezt az írók és soproni Nyugat-bemutatójukon a programadással egyidejűleg ígéreteik egy részét is azonnal

igyekeztek teljesíteni. A személyük iránt megnyilvánuló érdeklődésen kívül ez volt a legfőbb oka annak, hogy az előadást zsúfolt ház hallgatta végig.

Babits Mihály és Móricz Zsigmond a Nyugat új szerkesztői – Ignóus kiválása után – kijelentették, hogy a Nyugat régi szellemén nem akarnak változtatni és erélyesen visszautasították azokat a „gyanúsításokat”, mintha a Nyugat szerkesztői székeiben beállott változások azt jelentenék, hogy a lap a jobboldal felé orientálódna. Ha voltak kételkedők, akik a cáfolatok ellenére sem hittek abban, hogy a Nyugat szellemében nem lesz változás, a soproni eszten meggyőződhetnek téves álláspontjukról. A Nyugat vezetői nem tértek le a régi útról.

Babits Mihály soproni szereplése idején már országos hírnévű költő, író, esszéista és műfordító. A Nyugat első nemzedékének Ady Endre és Móricz Zsigmond mellett a legkiemelkedőbb alakja és állandó munkatársa. A Tanácsköztársaságot lelkesen üdvözlö. Az ellenforradalom győzelme után megfosztják egyetemi katedrájától, majd tanári nyugdíjának elvesztésére ítélik. 1927-től azonban már a Baumgarten-díj kurátora. Mint ilyen és mint a Nyugat szerkesztője, jelentős hatalom van a kezében. Nagy támogatásban részesíti a népi irodalom tehetséges fiatal gárdáját. Ő karolja fel a fiatal soproni prózaírókat, Pap Károlyt is.

A kritikus a következőket jegyezte fel kaszinói szerepléséről: „Frakk, kusza haj, fekete franciás bajusz, csak szükséges tónusok. A lényeg az arc mágikus fehér szellemisége. Egy-két verset mondta el. Nem elolvasta, de felsugározta. Szép szavak vedrei hozták elő a mély hullámokat a mélyből. Láttuk a forrást. A hang engedelmes dalát, amint a lélek az ajakra ért és a szómadár elröppen finom szárnyakon”. Az akkori dagályos stílusban írt mondatok mindenesetre éreztetik a költő hatalmas soproni sikerét.

Nagy Endre a magyar kabaréirodalom megteremtője – egyik legjobb magyar konferansziénk –, aki igen szellemes konferanszaiban nevetségessé tette a politikai, művészeti és társadalmi élet visszasságait, azonnal észrevette a sikert. Feljegyezték róla, hogy ebben csak egy városban tévedett egyszer. Mint Sopron, ⁶⁸az is német nyelv-vidék volt még akkor. Fél óráig konferált ott, fagyos csendben, csak akkor tudta meg, hogy a német „Mitbürgerek” egy szót sem értettek belőle, de szótlanul ültek. Sopronban ő lett a kedvenc. Sok váratlant nyújtott. Mint konferanszié és mint író is először mutatkozott be a soproni közönségnek. Ady Endrével való három találkozását írta le mesteri módon, de konferálásának szellemes sziporkái is óriási tetszésnyilvánítást váltottak ki a közönségből. Sokan azt állították, hogy olyan írói mestermű, mint amelyet Adyról írt és előadott, még sohasem hangzott el a Frankenburg Irodalmi Kör félévszázados működése során. Ady szellemének igazabbat, szárnyalóbbat, hódolatosabbat ennél aligha fognak átnyújtani – vélte a kritikus is.

A Pannóniában megtartott banketton is remekelt; lerajzolta Babits Mihály arcképét, halk konferansszal szórakoztatta a polgármestert, humoros kedvességeket mondott soproni élményeiről stb. Mindenkinek megnyerte tetszését.

Gellért Oszkár pályája korán indult. Osvát Ernő már 1902-ben – akkor Gellért húszéves volt – szerkesztőtársul fogadta a Magyar Génuszhoz. Már ekkor szoros kapcsolatba került Adyval és Kaffka Margittal. Első verseskötete 1903-ban jelenik meg. Költői tehetsége igazán a Nyugatban bontakozik ki, melynek a lap megindulásától kezdve munkatársa. A köztársasági kormány sajtófőnöke lesz, ezt az állását a Tanácsköztársaság alatt is megtartja. Emiatt az ellenforradalom alatt bebörtönözték.

Itteni szereplését a közönség érdeklődéssel fogadta, mesteri verselőnek és igen művelt költőnek ismerték meg a soproniak. Babits Mihály, Nagy Endre és Móricz Zsigmond mellett – utóbbinak szerepléséről külön ismertetés jelent meg a Soproni Szemlében, ezért nem történt róla e cikkben bővebb említés – azonban a

sajtóban kissé háttérbe szorult. Mindenesetre jó kritikát kapott Sopronban, ha nem is olyan részleteset és elemzőt, mint íróársai.

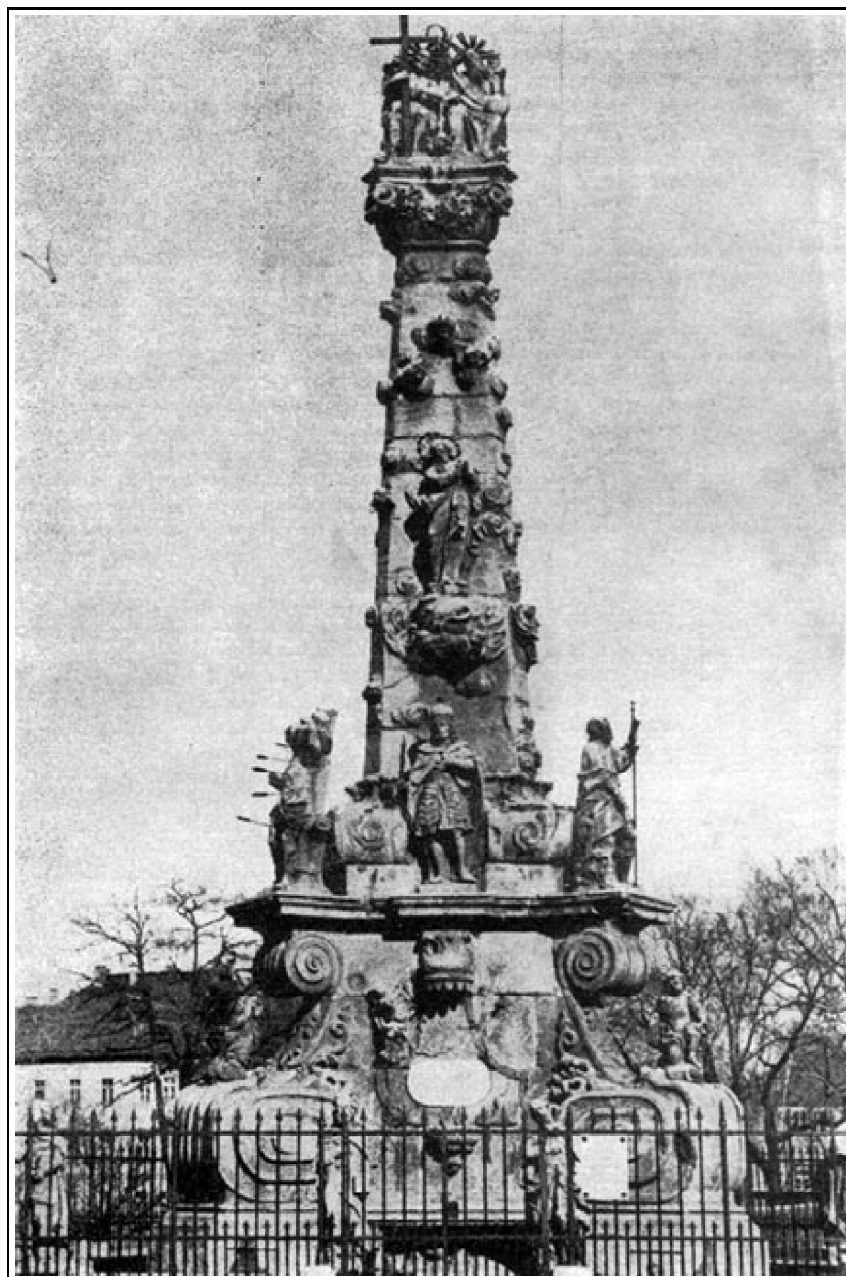
1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Juhász István: Soproni születésű kőfaragó műve Kecskeméten

Juhász István: Soproni születésű kőfaragó műve Kecskeméten

Kecskeméten a Katona József Színház előtt áll a Szentháromság-szobor, a magyar barokk egyik értékes emléke 1742-ből. Sopron művészettörténetét is érdeklő emlékmű, amennyiben mestere, *Conti* Lipót Antal idevaló születésű és a mesterségét is itt tanulta, amelyben eléggé szép eredményeket ért el. A Szentháromság-szobrokat a 17/18. században a Monarchia városaiban sűrűn emelték, akár fogadalomból, ha a pestis elmúlt, akár szinte megelőzve a járványt, hogy ezzel az egek haragját kiengesztelve, elhárítsák a városról a szerencsétlenséget. És Kecskemétet a jelzett időszakban gyakran látogatta a pestis. 1644-ben jelenik meg először a „hírös” városban. 1678-ban, egy évvel a soproni nagy pestis előtt, 2570 ember pusztult el, majd 1682-ben és 1692-ben ismét megjelent a betegség. Az 1709-es járvány volt a legerősebb: néhány hónap alatt 5000 ember halt meg a városban. 1739–40-ben a járvány kilenc hónap alatt a 20 000 lakost számláló Kecskeméten 5970 embert ölt meg. A megmaradt lakosság felekezetre való tekintet nélkül adakozott egy pestist elhárító Szentháromság-szobor céljaira. A kecskeméti Állami Levéltárban őrzött eredeti szoborterven a következőket olvashatjuk:”

„Ezen deliniatio szerint való Statuára fundum Conceptum nostrum megalkudtunk im (summa) 2000 id est kétezer forintokba, hogy a jövő esztendőbe 1742 in ankti (?) áprili circa festum St Georgyy föl is állithassa Kecskemét városában előre foglalot adtunk (summa) 400 azaz négyszáz forintokat 1741. május 25.”

A római katolikus egyházi iratok közt megtaláljuk a nyugtát: „1742 november 30-án Candi Lipot Antal kőfaragó mesternek 2000 Ft-ot fizettünk.”

69A soproni születésű Conti Lipót Szentháromság-szobra Kecskeméten

Igaz, hogy a terven nem szerepel a kőfaragó neve, a második nyugtán viszont nem a mű, amiért a 2000 ft-t kifizették, de helytörténeti kutatásaink nyomán nem ismerünk olyan nagymértékű kőfaragó-munkát 1740 körül, amely 2000 ft-ba kerülhetett volna. Éppen ezért a műemlékek megjelölése során 1959-ben a Szentháromság-szobor kerítésére elhelyezett 70 táblán felvéstem Candi Lipót Antal nevét. Candi, azaz Conti szerzőségét bizonyítja a két irat egybevágó összege, a 2000 ft, a keletkezési évet pedig a szobormű különböző oldalán elhelyezett latin feliratok, amelyekből kiemelt számjegynek használt betűk az 1742-es évet adják ki. Igaz, felmerült az a nézet is, hogy ezt a 2000 ft-t a piarista templom (1729–1735)

kapuzatának építésére fizették volna ki, de semmi sem bizonyítja, hogy ezt a nagy és az építmény árának nem megfelelő összeget erre fizették volna ki, de annak sem, hogy a kapu építése a templom befejezése után jött volna létre.¹⁽¹⁶⁶⁾

A szobor leírása a következő. Lényegében egy ión csigavonalakkal díszített, háromszögű talapzaton álló obeliszk, mely fölül korintuszi oszlopfőben végződik. Ennek tetején áll a Szentháromság csoportja. Az obeliszk törzsét szervesen alkalmazott díszek: szinte lebegni látszó felhők és angyalok borítják. Középen az obeliszk főhomlokzati részén csillagkoszorús Mária földgömbön állva. A szobor talapzati részén csigás konzolokon alakok állnak, középpont Szent István, két oldalán Rókus és Sebestyén, a főpestisszentek. A szobormű hátsó részén szeráfi Szent Ferenc, azonkívül (egy kis fülkében) Rozália fekvő alakja egy kis barlangban. De szobrok vannak még a vasrácsos belül a ballusztos kőkerítés nyolc dúcán is.

Nem kell csodálkozni rajta, hogy a művész nevét a jó kecskeméti eltorzították, abban az időben a nevek helyesírása igen rossz lábakon állott, még működési helyén, Pesten is a legkülönbözőbb módon írják a hivatalos írások: Conty, Conthi, Konti, Kundti.²⁽¹⁶⁷⁾

Fia volt a Sopronban működő kiváló stukkómesternek, Conti Péter Antalnak, aki Luganóban született. Sopron tudvalevőleg 1676-ban majdnem teljesen leégett. A munkaalkalom hozhatta Conti mestert Sopronba a 17. század utolsó évtizedében, de tevékeny a környéken is. 1695–1702 közt épült a mosonboldogasszonyi kegytemplom, ennek stukkóit készítette, 1697-ben a büki Nagy-kastélyban, 1699-ben Nagyszombatban tevékeny. E hiteles munkák alapján egész sor soproni stukkósmennyezet kapcsolható a nevéhez (Dóm, Caesar-ház stb). 1704-től fogva végképpen Sopronhoz köti a sorsa. Kibérli az Arany Szarvas városi vendéglőt 1704-ben, de belebukik és három évi bérrel adós marad. 1705-ben nősül, Scheiben Rozáliát veszi el, négy házassági tanúja közül az egyik maga Dobner Ferdinánd polgármester, ami művészetének megbecsülésére vall. Ugyancsak a polgármester a keresztapja és névadója az 1706-ban született fiúnak.³⁽¹⁶⁸⁾

A kecskeméti szobormű faragója 1708. december 17-én született. Atyjától keveset tanulhatott, mert az 1717-ben meghalt, az özvegy ebben az évben kéri, hogy a városházán olvassák fel a végrendeletét. A fiú így az egyik jónévű kőfaragó család sarjához, Eysenkölbl Lőrinc keze alá kerül és öt évi inaskodás után 1726-ban szabadul fel a céhiratok szerint. Most vándorolnia kellett, így jutott el Pestre. Utoljára akkor esik róla szó hivatalosan, amikor a várostól 1733-ban kikéri a keresztlevelét, amire azért volt szüksége, mert Pest városa polgárai közé kérte a felvételét, ahhoz pedig igazolnia kellett törvényes származását. Meghalt 1773-ban.

A soproni fiú nem hoz szégyent szülővárosára, életrajzírója, Schoen Arnold számos munkáját hozza fel.⁴⁽¹⁶⁹⁾ Sőt még utcanév is hirdeti egykori hírnevét, a budapesti Józsefvárosban róla nevezték el a Konti utcát, amelyben valaha a Népszava szerkesztősége is volt.

A soproni és kecskeméti Szentháromság-szobor közt nem találunk rokonságot, tehát az utóbbi megalkotásában nem játszott közre hazai emlék. 50 év van a 71 két emlékmű között. A soproni szoborhoz képest a kecskeméti jelentősen könnyebb szerkesztésű. A mellékalakok közt is csak az egy Rókus azonos. A soproni művészettörténethez a kecskeméti emlékművet csak mesterének születési helye és neveltetése kapcsolja.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kelényi Ferenc: Pedagógusokhoz intézett felhívások az első világháború idején

Kelényi Ferenc: Pedagógusokhoz intézett felhívások az első világháború idején

A nevelés és oktatás osztály-jellegének bizonyítására a legrégibb időktől napjainkig a példák végtelen sorát vonultathatnánk fel. A különböző korok vezető társadalmi osztályai mindenkor egészen természetesnek tartották s megkövetelték, hogy a pedagógusok – gyakran még oly haladásellenes céljaik megvalósításában is – vakon támogassák őket.

Nemrégiben a *Soproni Állami Levéltár* óvodatörténeti vonatkozású, jelzet nélküli anyagában, egy 1913. évi iratcsomóban akadtam rá a soproni városi rendőrkapitány 2424/1913. rk. sz. felhívására, melyet 1913. március 4-i keltezéssel valamennyi városi oktató- és nevelőintézet vezetőjéhez intézett. Szövege így hangzik:

„Megkeresem a tek. Igazgatóságokat, hogy a tanuló ifjúságot a közel-jövőben várható tömegsztrájk tartama alatt az esetleg előforduló utcai zavargások elkerülésére és általában az utcákon való ok nélküli tartózkodás mellőzésére szigorúan utasítani sziveskedjék.

Bizalmas uton vett értesülésem szerint a tömegsztrájk kitörése ma délutánra várható.”

Ehhez a felhíváshoz nem sok kommentár szükséges. Íme egy sajátos fajtája az ifjúság akkori „védelmé”-nek...

A századfordulótól kezdődően egyre gyakoribbakká váló munkásmegmozdulások idején a pedagógusoknak azt a szerepet szánták, hogy egyrészt elleplezzék e mozgalmak igazi célját, másrészt megakadályozzák azt is, hogy az ifjúság saját szemével lásson.

Az okok, amelyek rövidesen az első világháború kitöréséhez vezettek, közzismertek. 1914 nyaratól egyre több tanító és tanár vonult be Sopronból is katonának, s különböző harctereken teljesítettek szolgálatot.

„Mire a falevelek lehulltak”, közülük is számosan kihulltak már az élők sorából, s akik életben maradtak, vajmi kevés lelkesedéssel gondolhattak *Vilmos császárra*, akinek ez a jóslata oly katasztrofálisan hamisnak bizonyult és a legnagyobb szövetséges partnerra, *Ferenc Józsefre*, akitől a halál mezejére szóló behívó érkezett...

A távol lévő szeretteiket sirató otthonmaradottak sem igen vélekedhettek másként. Nem csoda hát, hogy hatástalan maradt – vagy tán éppen ellenkező hatást váltott ki – és az iskolák, nevelőintézetek irattárának süllyesztőjébe került a *Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatalának* az a felhívása, mely nem egészen egy évvel a háború kitörése után, 1915 márciusában kelt, s éppen a nagy világháború elindítóinak népszerűsítéséből szándékozott tőkét kovácsolni.

Nemcsak egy fél évszázad távlatából, de akkor is hamisan csenghettek a felhívás bevezető sorai:

„E történelmi napokban, amidőn nemzetünk létéért folyik a gigászi küzdelem: áhitattal csüng tekintetünk ősz királyunkon.

Az ő fenkölt alakja sugározza lelkeinkbe az igaz ügyünk diadalába vetett rendületlen hitet, s a mámoros reménykedés érzései között most talán még mélyebb és rajongóbb ez a hagyományos szeretet, amelylyel felséges királyunkat a szívünkbe zárjuk.”

Rátér azután a felhívás a tárgyra: a Hadsegélyző Hivatal „a királykultusz ápolása”-t össze akarja kötni „humanitárius törekvései”-vel, ezért a király – *Benczúr Gyula* festette – arcképe reprodukciójának tömeges árusítása útján befolyt összegből kívánja segélyezni a hadiözvegyeket és hadiárvaikat.

Aki azonban netalán szívesebben nézegetné – „minden családban, minden fajtájú köz- és magánintézmény helyiségeiben” – Ferenc József pofaszakállja helyett Vilmos császár villás bajuszát vagy Frigyes főherceg tábornagy kitüntetéseit, tetszés szerint bármelyiket megrendelheti, sőt válogathat „a nagy háború 72 egyes dicső mozzanatai”-t megörökítő egyéb képek reprodukciói között is. Mellékletként közli mindjárt a felhívás e képek kisméretű lenyomatait, a reprodukciók méretének és árának megjelölésével.

Ezek az árak bizony meglehetősen borsosak voltak. Honnét is tudott volna áldozni a háborús ínségtől egyre jobban sújtott pedagógus Ferenc József arcképeért 50 vagy éppen Vilmos császárért 7 koronát?

A felhívás és mellékleteinek olvastán viszont elgondolkodhatott azon: miféle ördögi ötlet sugalmazhatta annak kibocsátását, hiszen a hadiözvegyek és hadiárvaik könnyeit éppen azok népszerűsítésének árán próbálták letörölni, akik e könnyeket elsősorban előidéztek...

A másik ilyen, pedagógusokhoz intézett körlevelet 1915. október 17-i keltezéssel (120/1915. sz.) a *Patronage Egyesületek Országos Szövetsége* bocsátotta ki. Egy példányát – címzettje a *Soproni Magyar Kisdédóvó- és Menház Egyesület* – ugyancsak a Soproni Állami Levéltár óvodatörténeti anyagának 1915-ös iratcsomójában találtam meg.

Mintha csak a „Blitzkrieg” szalmazalángjának ellobbanása után oly gyakran hallott-olvasott göbbelsi propaganda mondatainak előrevetítése lenne e negyed századdal korábbi körlevél bevezetése:

„A művelt világ hatalmasságainak titáni mérkőzésében, amelynek kimenetelétől a magyar társadalom nemzeti léte és az ezredéves magyar állam jövő nagysága függ, elkövetkezett az utolsó állomás...” – Majd a szövetséges seregek „diadalmas fegyverei” sorozatos győzelmének leírása után ez a mondat következik:

„Még csak egy hatalmas erőfeszítésre van szükség és a miénk lesz a világtörténelem legszebb és legértékesebb diadala, amelynek nyomán hatalom, jólét, gazdasági és kulturális felvirulás vár a mi nemzetünkre.” – A „szükség” szó után következő, szokatlanul sok pont bizony elgondolkodtathatta az akkori olvasókat is. Aztán ilyen mondatok sorakoznak egymás után:

„Ebben a nagy erőfeszítésben érvényesülnie kell tehát a nemzet minden erkölcsi és gazdasági erejének; meg kell nyílnia a nemzeti erő minden forrásának és a haza rendelkezésére bocsátania a maga kincseit.

Az ágyuk bömbölő tüzeiben, a lövészárkok halált lehelő és mégis életet szülő veszedelmes rejtekeiben a magyar katona büszkén állja meg a nemzet történeti hivatásától részére kijelölt helyet.”

És mindez még csak a körlevél gyanúsán hosszú nyúlt *bevezetése*. Ezután már végre a sablonos szónoki fogásnak kell következnie: meg kell dicsérni a „Hinterland” polgárait:

„A front mögött küzdő nemzet teljesítette eddig is kötelességeit. Levett kalappal kell meghajolnunk a magyar társadalom szinte egészének nemes áldozatkészsége előtt, amely személyes szolgálataival és vagyoni hozzájárulásával egyaránt méltó társa volt úgy a harctéren küzdő seregnek, mint dicsőséges szövetségeseinknek.”

Amennyire bosszanthatta az olvasót a felhívás utóbbi mondatának durva germanizmusa, annyira

felháboríthatták a különféle egyesületek józan gondolkodású vezetőit a következő sorok:

„Méltóztassék a bölcs vezetése alatt álló intézmény vagyoni viszonyait megvizsgálva, az illetékes felsőbb hatóság hozzájárulásával olyan határozatot kieszközölni, mely szerint az intézménynek lehetőleg minden erre alkalmas tőkéje a hadi kölcsönre fordíttassék.

Önként érthető, hogy az intézmény működéséhez felhasználásra szükséges összegekre felkérésem nem vonatkozik, mert társadalmunk egyéb munkásságának sem szabad a háború alatt megszakadnia; azonban oly tőkének, amelynek az intézmény csupán hozadékát használja fel, hadi kölcsönben kell elhelyeztetni.”

Íme, így festett akkoriban a kisemberek filléreiből fenntartott társadalmi szervezeteknek az *önállósága*, amelyek pedig végeredményben az államnak a néppel szembeni kötelezettségéből vállaltak nem kis részt magukra. És így értelmezte a körlevél aláírója, a Patronage Egyesületek Országos Szövetségének elnöke – az „Igazságügyminisztérium államtitkára” – az egyesületek vezetésének *demokratizmusát*, midőn egyrészt határozat „kieszközlése”-ről beszél, másrészt a „kell” szócskával *imperative* teszi rá a kezét az amúgy is többnyire 73 máról holnapra tengődő egyesületek megtakarított pénzecskéjére.

Befejezésül még egy kis hazafias intelem, illetőleg a bukás rémének felvillantása:

„Ezt kívánja fegyvereink győzelmének döntő fontosságú érdeke, amely nélkül egész nemzeti létünk összeomlanék és így társadalmi szervezeteink létjoga is elenyészne, de ezt kívánja az intézmények közvetlen gazdasági érdeke is.”

Észrevehettük, mennyire hamis mindvégig e felhívás logikája. Ami pedig az intézmények „gazdasági érdek”-t illeti, akkor is mindenki láthatta, és a történelem is bebizonyította, hogy a *közvetlen* vagy éppen a *távlati* érdekek szolgálatának semmiképpen sem a hadikölcsön-jegyzés volt a leghatásosabb eszköze...

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Karner Károly: Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből I. rész

Karner Károly: Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből I. rész

Az 1681-i soproni országgyűlés jelentős esemény volt Sopron történetében. Erről tanúskodik két, 1681-ből származó nyomtatvány, amely – mivel akkor Sopronban nyomda még nem volt – Bécsben, Van Ghelen egyetemi tipográfus nyomdájában jelent meg. Az egyik üdvözlő irat *I. Lipót* soproni bevonulása alkalmából, a másik, eddig ismeretlen nyomtatvány az *I. Lipót* soproni bevonulásakor született *Pamer Lipótra* vonatkozik.

1. Amikor *I. Lipót* 1681. május 22-én ünnepélyesen bevonult Sopronba, az ide meghirdetett országgyűlésre, egy soproni polgár, *Dr. Lochner János András* 4 levélből álló ünnepélyes latin üdvözlő irattal köszöntötte „hazája és saját nevében.” Az üdvözlő irat címe magyarra fordítva:

„*I. Lipót* Őfelségét, római császárt, Magyarország és Csehország királyát, Ausztria főhercegét stb. Magyarország országgyűlésére Sopronba való ünnepélyes belépésekor, szerencsés megérkezése alkalmából hazája, valamint saját nevében is köszönti Őfelségének odaadó alattvalója, a soproni Lochner János

András, a jogtudományok doktora. A földkerekség megváltásának 1681. évében, május 22-én.”¹⁽¹⁷⁰⁾

Az üdvözlő irat dagályos barokk stílusban, hosszú, túlsúlyos mondatokkal köszönti az uralkodót. „A hűséges, királyi és szabad város”: ez a cím adja meg a köszöntés alaphangját, amikor az uralkodó először lép a város területére. Ennek a városnak – mondja Lochner – kezdettől fogva mindig a hűség volt a jellemző tulajdonsága. Mások hűtlenül önféjűen elpártoltak, de ez a város akkor is a kegyesség és állhatatosság jelképe volt. Hűsége nem ingadozott akkor sem, ha alkalmilag kénytelen volt más fejedelmet urául elfogadni.

Ennek az alaptételnek a szemléltetésére a város történetéből hoz fel példákat. Ezek ugyan mai történeti ismereteink szemszögéből vizsgálva nem mindig pontosak, sőt részben nem is helytállóak, de tanulságosak: nem is csak a gondolatmenet, hanem a szerző és kortársai helytörténeti ismeretei, valamint történeti műveltsége szempontjából.

Így Sopronnak akkor közhasználatú latinosított nevét, a *Semproniumot* véve alapul a város alapítójának egy állítólagos *T. Sempronius* tekint, aki azt a római *Noricum* provincia határainak védelmére építtette volna fel. Ma tudjuk, hogy a Sempronium nevet humanisták találták ki, és vele a város régi latinitását akarták igazolni. Az állítólagos *T. Sempronius*nak a város alapításához semmi köze sincs. – Nem kevésbé téves mai ismereteink szerint az az állítás, hogy Sopront II. Henrik német-római császár adta volna nászajándékul I. István királynak, amikor Gizellát, Henrik nővérét feleségül vette. Ezt az „adatot” Lochner minden valószínűség szerint korának egyik híres tudósától, *Conring Hermann*tól (1606–1681) vette, aki „*De finibus imperii Germanici*” c. művében, a 17. fejezetben részletesen idézi *Aventinus* (1477–1534) német humanista történétíró „*Annalium Boiorum libri VII*” c. művének IV. és V. könyvéből azokat ^{74a} szakaszokat, ahol – tudomásom szerint – ez a nászajándék-monda először feltűnik.²⁽¹⁷¹⁾ Noha *Aventinus* azt állítja, hogy közléseit „a császárok és főpapjaink okirataiból és leveleiből” vette, művének célzatossága nyilvánvaló. Egykorú forrásiratok, okiratok vagy feljegyzések semmit sem tudnak arról, hogy Sopron ajándékként került volna Magyarországhoz.³⁽¹⁷²⁾

Sopron hűségének igazolására mondja el Lochner azt is, hogy a soproniak „II. András” javára saját fiaikat „legkedvesebb zálogul szentelték oda”. Ez az adat sem pontos. Mint ismeretes, II. Ottokár cseh király volt az, aki 1273-ban soproni polgárok gyermekeit túszokul vitette el, hogy a várost térdre kényszerítse. IV. (Kun) László jutalmazta meg azután a soproniak hűségét 1277-ben városi kiváltságok adományozásával. Ha tehát Lochner adata helyreigazításra szorul is, mégis van történeti alapja.

Az újabbkori történeti eseményekből az üdvözlő irat kiemeli, hogy a soproniak *Zápolya Jánossal* szemben I. Ferdinándhoz, a harminc éves háborúban „a csehekkel szemben” II. Mátyáshoz, *Bocskai*val és *Bethlennel* szemben pedig II. és III. Ferdinándhoz ragaszkodtak. Ez utóbbinál azonban a szerző óvatosan és megszorításul hozzáteszi, hogy amikor a várost falai nem tudták mindig megoltalmazni az ellenség ellen, lakosai szívükben mégis mindig hívek maradtak. Érthető, ha a szerző hallgat arról, hogyan hódolt a város Bethlen Gábornak és küldte el követeit a beszercebányai országgyűlésre.

Amikor I. Lipót összehívta az országgyűlést, javában állott *Thököly Imre* vezetése alatt a felkelés. Ezért nyilvánvaló, hogy Sopron hűségének ilyen hangsúlyozott kiemelése az üdvözlő iratban az evangélikus Lochner részéről fokozott politikai jelentőséggel bírt. Aláhúzza ezt a hűségnyilatkozatot annak hangsúlyozása, hogy Sopron királyi város: „*non principalis, non popularis*”, tehát sem nem „fejedelmi”, sem nem „népi” város. Ki ne érezné az első megjelölésben, hogy az célzás azokra a városokra, amelyek a „fejedelemnek” meghódoltak. A „*popularis*”-nak pedig itt egyenesen „lábadó” melléke van. De a

„királyi”-nál is nagyobb súlyt helyez Lochner arra, hogy Sopron „szabad” város. „Szabad” azért, mert a törvénynek engedelmeskedik. „A törvény szolgálja azért vagyunk – olvassuk –, hogy szabadok lehessünk. Jó fejedelemnek szolgálni pedig szabadság”. Ezek az antik stoikus államfilozófiára emlékeztető mondatok nemcsak az alattvalói hódolat megszokott, illedelmes frázisai, hanem világosan és tudatosan utalnak az uralkodó kötelességeire is. Ezt a mondatot még nyomatékosabbá teszi annak kiemelése, hogy Sopron mint szabad királyi város „*sajátos jog alapján*” a királyé, és hogy az „öt év előtti”, ti. 1676-i nagy tűzvész után a város újjáépítése az uralkodónak „nemcsak irányításával, hanem támogatásával” is ment végbe.

A hódolat e nagyon barokkos megfogalmazása sem nélkülözi a konkrét aktualitást. Ezután azonban néhány olyan mondat következik, amely az alattvalói tisztelet keretei közt az uralkodó tisztére emlékeztet és alattvalói várakozására utal. „Olyan hűséges alattvalókat kívánsz – írja Lochner –, akikkel együtt nyugodt biztonságban pihenhetsz meg.” Azután hangsúlyozza: királyi feladat az, hogy az uralkodó jót tegyen alattvalóival. „Gyakorlott orvos módjára jársz el: ezek sem amputálnak végtagokat, csak a legvégső szükségben. Hasonlóan az állam sorvadásos testét sem műtéttel vagy kiégetéssel, hanem fájdalommal enyhítve gyógyítod. Amikor mások érvágást javasolnak, ⁷⁵országgyűlést hívsz össze, hogy az elgyötört tagok alkalmas elrendeződéssel megerősödjének. Eleged van abból, hogy alattvalóid vére az ellenség előtt folyjon el.” Ezek a mondatok világosan utalnak az ország állapotára. Ismeretes az is, hogy I. Lipót osztrák udvari környezete erélyes megtorló intézkedéseket követelt a „vad és rebellis” magyarok ellen. A Wesselényi-féle összeesküvés idején egyenesen azt ajánlották az uralkodónak, hogy ne riadjon vissza az „érvágástól.”⁴⁽¹⁷³⁾ Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy ezek vagy hasonló gondolatmenetek – általában a bécsi udvar hangulata és gondolkodásmódja – ismereteseek voltak Sopronban is Lochner előtt is, és hogy az idézett mondatok éppen erre az udvarban elterjedt gondolkodásmódra utalnak. Lochner úgy köszönti Lipótot, mint aki az uralkodói abszolutizmus megvalósítására irányuló kísérlet bukása után országgyűlést hirdetve megbékélésre nyújtja kezét a sokat szenvedett nemzet felé, hogy új korszakot indítson el. Ez a reménység különösen világosan szólal meg az üdvözlő irathoz csatolt versben: „Miközben az előkelők tárgyalóasztalánál a haza gondjait rendezik és a régi bajok gordiusi szíjait vagdossák el, számodra – ugyebár – a közjólét egyetlen és legfőbb törvénye az, amely a népeket a béke kölcsönös szeretetével kapcsolja össze. Ezért parancsolod, hogy reméljük, – és most mindnyájan hisszük is, hogy Általad fog visszatérni a közjólét” – mondja a költemény”⁵⁽¹⁷⁴⁾.

2. Ki volt *Lochner János András*, hogy a barokk kor oly szigorúan tagolt társadalmában „hazája és saját nevében” ezt az üdvözlő iratot készítette I. Lipót bevonulása alkalmával?⁶⁽¹⁷⁵⁾

Lochnert az irodalmi lexikonok *Czittinger Dávid* „*Specimen*”-jétől fogva *Szinnyeiig*⁷⁽¹⁷⁶⁾ számon tartják ugyan, de alig tudnak róla többet, mint hogy soproni volt, Tübingenben tanult, ott jogi doktori fokozatot szerzett, majd hazatérve itt ügyvédként élt.⁸⁽¹⁷⁷⁾ Sajnos, ezeket az adatokat nem sokkal lehet kiegészíteni.

Lochner János András Sopronban, 1648. május 10-én (vagy 11-én) született⁹⁽¹⁷⁸⁾. Atyja, *Lochner Bernát* Bécsből költözött Sopronba, itt kötött házasságot *Rainer Rosinával* 1645. május 22-én, és hamarosan a vezető polgári családok sorába emelkedett. 1653 és 1658 közt a belső tanácsnak is tagja volt.

Fia, *Lochner János András* fiatalon, tizenöt éves korában ment ki egyetemre Németországba: a háború elől menekült, ⁷⁶hogy a tanulásnak hódolhasson – írja¹⁰⁽¹⁷⁹⁾. 1664. július 13-án iratkozott be a tübingeni egyetemre¹¹⁽¹⁸⁰⁾, ahol akkor több magyar diák – köztük a soproni *Preisegger György* is – tanult. A magyar diákok vezetője valószínűleg *Dömötöri György*¹²⁽¹⁸¹⁾ volt, akit a soproni evangélikus gyülekezet vezetősége („*consistorium*”) küldött ki és Wittnyédy támogatott¹³⁽¹⁸²⁾. Lochner valószínűleg azzal indult el Sopronból, hogy Tübingenben csatlakozik a bizonyára még Sopronból ismert Dömötörihez és

Preiseggerhez. Valószínűleg még 1664 végén érkezett meg Tübingenbe a hír a költő Zrínyi Miklós tragikus haláláról. Mivel Dömötöri kapcsolatban volt Wittnyédy Istvánnal, talán a hírt is tőle vette. A gyászír különösen is fájdalmasan érthette a magyar diákokat: ők az egész keresztyénség veszteségének tartották Zrínyi halálát. Dömötöri ennek a gyásznak adott kifejezést, amikor *Honor posthumus* címen emlékfüzetet bocsátott közre¹⁴⁽¹⁸³⁾. Zrínyi európai jelentőségét érzékelteti, és rangot ennek az emlékfüzetnek az a körülmény ad, hogy benne – Dömötöri diáktársain kívül – az egyetem rektora, kancellárja és több professzora megemlékezésekkel méltatta Zrínyi jelentőségét. Dömötöri maga is hosszú verset írt a füzetbe¹⁵⁽¹⁸⁴⁾. Preisegger német szonettel, Lochner pedig latin verssel járult hozzá a füzet tartalmához. A kor latinos műveltségének hódolva Lochner a római mitológiából vett motívumokkal siratja Zrínyit: „Semmi sem tartóztathatja fel a rosszindulatú végzetet”, „az ész semmit sem ér, ha a végzetet kell legyőznie” – olvassuk benne. „Élettelenül fekszik már, akit az egész török birodalom gyűlölt, s akit most a megszorodott föld is sirat.”¹⁶⁽¹⁸⁵⁾

Tübingeni egyetemi tanulmányainak megkoronázásaként Lochner alig két évvel odaérkezése után a jogtudományokból doktori fokozatot szerzett „*Facies iuris publici Hungarici*” c. disszertációjával, amelyet Grad György soproni polgármesternek és Serpilius János soproni syndicusnak (ügyésznek) ajánlott.¹⁷⁽¹⁸⁶⁾ A 40 oldal terjedelmű, 10 fejezetre oszló értekezésben a szerző először a Hungarus név eredetét, majd a magyar királyság ⁷⁷közjogi jellegét, a király, a nádor és a főurak, valamint az egyházi rend közjogi tisztségét, utána pedig a vármegyék, szabad királyi városok és nemesek jogállását tárgyalja. A vallásról szóló fejezet nemcsak a nyilvános vallásgyakorlat jogával bíró egyházakról szól, hanem felsorolja a legfontosabb (protestáns) iskolákat és szól a zsidókról is. „A magyar katonaságot és vitézséget” írja le az egyik leghosszabb fejezet, végül pedig a „Magyarország törvényeiről és jogáról” c. fejezet zárja le az értekezést. A fejezetcímek felsorolása is mutatja, hogy nagyon vázlatos és sokszor hiányos áttekintéssel van dolgunk¹⁸⁽¹⁸⁷⁾. Erre utal egyébként a cím is: *facies*, a. m. „külső alak”, itt „alapjelleg, fővonások”. Lochner ugyan leírja Magyarország közjogi berendezéseit, de értekezését ma inkább az ókori irodalomból vett párhuzamokra hivatkozó és történeti visszatekintésre támaszkodó „szociográfiának” lehetne mondani. Az előadás vázlatossága és anyagfeldolgozásának sok fogyatékosága ellenére is a szerző meglepően széleskörű olvasottságot és sokoldalú tájékozottságot mutat. Ez annál meglepőbb, mivel olyan ifjú művéről van szó, aki még húszéves sem volt, amikor értekezését megírta. Érthető, ha műve hiányos: Erdély különállásáról pl. egyáltalán nem szól. Az értekezés hiányosságait már Czvittinger felismerte, de ugyanő tudta azt is, hogy Lochner „utat tört” értekezésével.¹⁹⁽¹⁸⁸⁾

Nem ismertethetjük részletesebben Lochner disszertációját, csak néhány jellemző mozzanatot kell kiemelni. Az egyik: erős „magyarság”- vagy pontosabban: „Hungarus-tudata”. Könyvét hazájától távol, nem magyar olvasóknak írta, azzal a céllal, hogy az ismeretlen hazai viszonyokat külföldi olvasóival megismertesse. „Tübingenben adtam közre munkám zsengéit – írja az előszóban –, *Németországban* vitattam meg [értekezésemet], de *Magyarországról* [vettem a tárgyát]. Annál inkább áthatott az igyekezet, mert úgy véltem, hogy nagyobb szégyen, ha valaki nem ismeri hazája állapotát.”²⁰⁽¹⁸⁹⁾ Ez az alapállás mutatkozik abban is, hogy hangsúlyozza: Magyarország független királyság. Erre hangsúlyt tesz a német birodalomhoz való viszonyban éppen úgy, mint a pápasághoz és a török szultánhoz való viszonyulásban: „sem a pápának, sem a császárnak, mint császárnak, sem a töröknek nincs semmi joga felette.”²¹⁽¹⁹⁰⁾ Ilyen értelemben emeli ki Magyarország szerepét, mint a „*Nyugat védőbástyáját*” és idézi V. Károly német császárt, aki szerint Magyarország „fal, mely az egész Németország javára száll szembe a törökök mérhetetlen hatalmával”. Ugyanilyen értelemben hangsúlyozza a magyar vitézséget, de azzal, hogy a hadviselésnek igazságos ügyet kell védelmeznie, mert különben „inkább rablásnak, mint hadviselésnek kell nevezni”. Külön is kiemeli az egri nők vitézséget, amelyet „az összes történetírók ünnepeltek műveikben”.

„A hunok a szüleink, akik a szittyáktól származnak!” Végül is hazája üdvéért, javáért, további boldogulásáért és a béke megmaradásáért mondott könnyörgéssel zárul értekezése.²²⁽¹⁹¹⁾

De amilyen határozott ez a magyar hazájához ragaszkodó Hungarus-tudat, éppen olyan világosan szólal meg nála szeretete szűkebb hazájához, szülővárosához, Sopronhoz. „Elhagytam hazámat és száműzött (*exul*) lettem, sőt elhagytam hazámat, amely maga is 'száműzetésben él' és szerencsétlen (*exulante et calamitosam*), de azért, hogy egykor majd virágzóbbként lássam viszont. Így még ⁷⁸itt is Sopronomat láttam magam előtt és titeket patrónusaimat: úgy éreztem, hogy mindig szemem előtt lebegtek és figyeltek viselkedésemet!” – írja az előszóban. Amikor a szabad királyi városok közt felsorolja Sopront, akkor sem mulasztja el hozzátenni, hogy az a „hazája” (*patria mea*).²³⁽¹⁹²⁾

Végül ehhez még csak annyit, hogy kora humanista műveltségének az irányvonalát követi, amikor a hazai berendezéseket folyamatosan görög római ókori íróktól vett idézetekkel hasonlítja össze és állítja párhuzamba, azért is, hogy azoknak a nyugati berendezkedésektől való különbözőségét, sajátosságait igazolja, tőlük a „barbárság” vádját távolítsa és ezzel kimutassa, hogy hazája antikvitas és műveltség tekintetében nem marad el a nyugati országok mögött.

Noha Lochner disszertációjának vázlatossága – mint már említettük – sok hiányosságot és fogyatékoságot mutat, azt úttörő jellege miatt nemcsak kortársai, hanem a következő nemzedékek is becsben tartották. *Jony János*, a felvidéki (iglói) származású, Halléban jogot tanuló magyar diák is figyelmes lett rá.²⁴⁽¹⁹³⁾ Mivel Lochner disszertációja még Tübingenben is ritkán volt elérhető, egy barátjával lemásoltatta és saját jegyzeteivel kiegészítve és jelentősen kibővíve 1717-ben újból kiadta, sőt az *Jony* halála (1755) után – az utóbbinak két másik rokon tárgyú értekezésével együtt – 1756-ban harmadszor is megjelent.²⁵⁽¹⁹⁴⁾

Hogy mikor tért haza Németországból Lochner, nem tudjuk. Tübingenből még Jénába ment, ahol 1667-ben iratkozott be az egyetemre.²⁶⁽¹⁹⁵⁾ Hazatérte után Sopronban ügyvédi gyakorlatot folytatott, de hogy a városnál tisztséget is töltött volna be, nem tudtam megállapítani. A soproni városi levéltárban azonban van egy levele, amelyet 1681. augusztus 13-án – tehát a soproni országgyűlés idején – Bécsből írt *Preining András* városi kamaráshoz. Ebben Preininget arról értesíti, hogy ott szerzett hírek szerint I. Lipót a vallásügyi kérdésben nagyon kemény álláspontra határozta el magát.²⁷⁽¹⁹⁶⁾

Három év múlva, nem egészen 36 éves korában Lochner meghalt. Jómódú és tekintélyes polgárként temették el 1684. május 7-én.²⁸⁽¹⁹⁷⁾

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Zakar János: Müllner Mátyás elfelejtett soproni szakíró

Zakar János: Müllner Mátyás elfelejtett soproni szakíró

A mai nemzedék már hírből is alig ismeri Müllner Mátyást, a soproni ev. líceum egykori tanárát, majd igazgatóját, pedig 1843-tól 1889-ig, negyvenhat éven át tanított a mai „Berzsenyi Gimnázium” elődjében és tevékenykedett 1902-ben bekövetkezett haláláig városunkban. Kortársai értékelték munkásságát. A líceum 1901/1902. évi értesítőjében megjelent nekrológ szerint: „Nehéz volna meghatározni: az egyháznak, vagy a hazának, a tudományos, vagy az erkölcsi nevelés szent ügyének tett-e nagyobb szolgálatot... negyvenhat évi közhasznú munkássága?” Müllner Mátyás¹⁽¹⁹⁸⁾ 1818. február 7-én ⁷⁹született a Sopron megyei Meggyesen, németajkú családból. A szülői házban jó nevelés és zavartalan boldog gyermekkor jutott

osztályrészül, és szülőfalujában játszva sajátította el az elemi iskolai tárgyakat. A törekvő, szorgalmas fiút szülei tovább taníttatták a soproni ev. líceumban, hol kitűnő eredménnyel tanult mindvégig. A Berzsenyi Gimnázium könyvtárában levő régi iskolai értesítő szerint az 1829–30-as tanévben iratkozott be, 12 éves korában, helyét kitűnően megállta. 1838/1839-ben mint a Classis philosophico-theologica harmadéves hallgatója fejezi be soproni tanulmányait. Három évig osztálytársa volt a kapuvári születésű Lumnitzer Sándor, későbbi híres pesti orvosprofesszornak. Hogy szabad óráiban tanulmányain kívül mivel foglalkozott és milyen eszmék foglalkoztatták, a mellékelt fényképen bemutatott dicsérő oklevél ad némi felvilágosítást. Müllner ugyanis élénken részt vett a Magyar Társaság nevű ifjúsági önképzőkörben, a magyar nemzeti eszmék hű harcosa volt, ezért neki, amikor az intézetből távozott, a megváláskor búcsúzóul, emlékül és bizonyosságul szép oklevelet állítottak ki. Az oklevél:

A Magyar Társaság által Müllner Máttyás részére kiállított oklevél

„Mi a soproni Nemes Tanuló Magyar Társaság Elölülője, Tisztjei, s minden Munkás tagjai bizonyítjuk ezen levelünk rendjeiben, hogy Müllner Máttyás – Medgyes Sopron Megyei – az 1836/7-ik évben Időre-Társ, s 1837/8 és 78/39-ik évben Munkás Tag kötelességeinek pontos teljesítése, kitűnő előmenetel, s jeles szorgalommal s tehetséggel kidolgozott munkái által legméltóbb dicséretünket és ajánlásunkat megérdemelte. Mellynek nagyobb hitelesséül adjuk fenn-nevezett Barátunknak nevünk aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősített bizonyáglevelünket.

Költ Sopronban, Junius 22-én 1839-ik esztendőben.

Az egész Társaság

Hetyési László
Elnök

Óri Sándor
r. Titoknok”

80Az oklevélen fenn lanttal és olajággal díszített embléma, lenn a Magyar Társaság ovális alakú száraz bélyegzője „Soproni Magyar Társaság” körirattal.

Színház utca 23. Müllner Mátyás egykori háza

Huszonegy éves volt Müllner, amikor befejezte Sopronban a tanulmányait; még bizonytalankodott, hogy a papi vagy tanári pályára lépjen-e, de Töpler Károly soproni orvos tanácsára úgy döntött, hogy életét az oktatásügynek szenteli. Berlinbe ment, ahol a Frigyes Vilmos Egyetemre iratkozott be. Itt két évig (1839–1841) tanult, elsősorban teológiát hallgatott, de szerepelnek tanrendjében az irodalom, a filozófia és

természettudományi tárgyak is. Ez időszakáról két érdekes okmány van birtokomban. Elsősorban útlevele, amelyet 1839. augusztus 23-án állítottak ki a számára, azzal a megszorítással, hogy csak a berlini egyetemen való tanulásra használható. Az útlevél hátlapja tele van bélyegzésekkel „Az első a porosz királyság bécsi követségéé 1839. szeptember 19-én, az utolsó láttatkozás 1841. szeptember 10-én a bécsi rendőrség részéről, amikor hazaindult onnan Sopronba. Berlinbe Drezdán és Lipcsén át vitt az útja. Berlinben áttanulmányozta az egyetem nyomtatott tanrendjét és a 144 előadás közül kiválasztotta az őt érdeklőket. Akkoriban még nem volt az egyetemeken szakosítás; bárki bármilyen tárgyat hallgathatott. Müllner a birtokomban levő leckekönyv belső oldalán állította össze az órarendjét. A berlini egyetemen akkor négy kar működött: teológiai, jogi, orvosi és filozófiai, Müllner a jogi előadásokon kívül a többiekből busásan válogatott: így po. az orvosi karon botanikát, összehasonlító anatómiát, az elmebetegségek kórtanát és gyógy módját, a bölcsészeti karon esztétikát, latin és görög klasszikusokat, a színjátszás történetét a rómaiaknál. Az első félévben 21 tárgyból alakult az órarendje, némelyik óra már reggel 7-kor kezdődött, általában 8-kor. Berlinből hazatérve Dráskóczy Gömör megyei alispán gyermekei mellett volt nevelő, majd 1842-ben meghívást kapott a soproni líceumba, itt tanított megszakítás nélkül nyugdíjaztatásáig. 1902. január 30-án, 84 éves korában [81](#) halt meg. Idős korában az 1880-es évek vége felé megszerezte a mai Színház utca 21-es számú szép klasszicista házat az öt domborművel. Özvegye még egy darabig birtokolta, majd az ő halála után rokonságára maradt az utolsó időkig (Csatka Endre közlése).

Életrajzírói kiemelik harmonikus egyéniségét, szilárd jellemét, hazafias magatartását, szorgalmát, munkabírást. A tanári teendők ellátása mellett ideje maradt arra, hogy megírja Latin szókötés és verstan c. könyvét, mely 1845-ben jelent meg, és így egyike volt azoknak, akik magyar nyelvű tankönyvvel ajándékozták meg a középiskolát. 1857-ben a líceum történetét írta meg magyar és német nyelven; az iskola akkor lett 300 éves, legalább is a hagyomány 1557-hez köti alapítását. Elismerést érdemlő volt működése mint a híres líceumi nagy könyvtár vezetője és az alapítványi pénztár kezelője.

E rövid visszaemlékezés idézze fel a líceum egy érdekes korszakát és Müllner Mátyás figyelemre méltó alakját.¹

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Fried István: Székács József és Sopron

Fried István: Székács József és Sopron

Nagy töprengés után döntöttek a Székács-szülők: Sopronba indul az alsó iskolát kitűnő eredménnyel végzett fiú: József. Pozsony vagy Sopron? – így hangzott a kérdés. Pozsony nagyhírű líceuma, országgyűléseinek fénye csábítóan hatott, de orosházi mesterének sógora a kisebb, kevésbé pompázatos Sopronban lakott, s a messze vidéken nevezetes lelkész-poétához, Kis Jánoshoz is kaphat ajánlólevelet annak egykori osztálytársától, Machula Gábor esperestől. Így indult el a 17 esztendő Székács József a messzi útra: a Tiszántúlról Sopron városába.¹⁽¹⁹⁹⁾

Kerüld a rossz társaságot! – csengtek fülébe anyja óvó szavai. Ám nem volt ok aggodalomra. Maga így emlékezik vissza diákéletére: „Nem értem rá, mint némely társaim tevék, ide s tova kószálni s a névnapi estéken az olcsó, de erős soproni bort inni”. Minden percét beosztja. Alighogy megérkezik, jelentkezik Ihsász Imrénél, ki sógora ajánló sorait olvasgatva is bizalmatlanul fogadja. Latinul kezd vele beszélgetni, figyelme, vizsgálhatja, ki lesz fiának s testvére fiainak nevelője. A fiú alapos főkészültségét, a magyar

irodalomban való jártasságát, megnyerő modorát megismerve kissé föloldódik. Ihász Imréné, Szigethy János egykori özvegye már barátságosabb hozzá; míg az Ihász-házban az instruktorságerért teljes ellátást kap, addig Ihászné szerez számára szállást.

Naponta négy iskolai órán vesz részt, magántanítványokat vállal, az Ihász-fiúkat instruálja, de szombat-vasárnap még Kis János házába is eljár, részint a költő iránti tiszteletből, részint azért, hogy szónoklatból leckét kapjon. Ez a nagy elfoglaltság nem meríti ki annyira, hogy – ha nem is vesz részt a társasági életben – ne élje át teljes szívvel a líceumi Magyar Társaság törekvéseit, ne érezze a reformkor nekilendülő nemzeti mozgalmait.

Sopron történelmi házai a régi korok dicsőséges emlékeit, ünnepi napjait idézték. Ahol Ihász Imre lakott, a mai Hátsókapu 2., az ún. Zöldház, a belváros egyik legszebb háza, itt ülésezett 1681-ben az országgyűlés főrendi háza, itt választották Esterházy Pált nádorrá.²⁽²⁰⁰⁾ De a jelen napjai sem voltak kevésbé dicsőségesek. Sopron városa a sok német anyanyelvű polgár ellenére – vagy talán azok kívánságára – egy pillanatig sem ellenezte, gátolta a magyar nyelv terjedését,³⁽²⁰¹⁾ sőt az 1829-es tanácsjegyzőkönyvben is helyet kap a magyar nyelv.⁴⁽²⁰²⁾

A líceum Magyar Társasága pedig egymás után neveli föl a magyar nyelvért lelkesedő, a reformkor harcaiban részt ⁸²vállaló ifjakat: Kis János, Döbrentei Gábor s maga Ihász Imre is a társaság neveltje. A magyar újságok is eljutnak a társaság tagjaihoz, kik a Tudományos Gyűjtemény nemzeti öntudatot ébresztő cikkeiért, a Kazinczy szellemét árasztó Felsőmagyarországi Minerváért lelkesednek, az üléseken Virág Benedek történeti munkája, a Magyar Századok többször tárgy.⁵⁽²⁰³⁾ Ihász Imre is résztvevője az 1792-es Hunyadi László színlelőadásnak, s e társaság buzgalma neveli drámaíróvá-fordítóvá, többek között Schiller művet dolgoz át magyarra (Ármány és szerelem).⁶⁽²⁰⁴⁾

Ez a magyarosodást sugárzó légkör indítja el benne azt a folyamatot, mely az 1827-ből származó „Az én nemzetségem” című versben fakad föl. Székács ősei – maga is írja önéletrajzában – szlávok, Pozsony is a szláv nyelv kedvéért merült föl a családban. Apja, az egyszerű tímár mégis a magyarosabb szellemű Sopron mellett döntött, így tett hitet magyarsága mellett. Kollár János ekkor megjelent eposzában, a Slávy Dcerá-ban (A dicsőség leánya, 1826.) erősen ostromozza az „elfajzott fiak”-at, az őseiket megtagadó, „felemás” éltű nemzedéket. Ennek a magyarság útját választó, de szláv őseit soha meg nem tagadó nemzedéknek öntudatos szép vallomása a soproni környezetben és soproni hatásra született Székács-költemény. Ő már magyarnak vallja magát.

Szorgalmát a Társaság is méltányolja. Előbb „időre társ”, majd 1827. márc. 10-én rendes társ lesz. „Minthogy Székács József, Ihász Lajos és Kalchbrenner Károly időre társak magokat szorgalmok, pontosságok és jó magaviseletük által a többiek felett megkülönböztették, hogy mi is azért őket megjutalmazzuk, közibénk munkás tagoknak bevettük közmegegyezéssel”. Székács már a júniusi örömnünpen saját versét, a 122 hexameteres sorú „Az árva” c. költeményét szavalja el. Nagy sikeréhez kitűnő előadói képességei is hozzájárultak, Győry Vilmos szerint „igazi szavaló volt”,⁷⁽²⁰⁵⁾ Ballagi Mór úgy emlékezik rá: „mindenek fölött fényes ékesszólása emelte magasra”.⁸⁽²⁰⁶⁾ Majd részt vesz a Társaság munkájában, „A menyegző” c. versének ritmusát bírálja Horváth József. Tevékenysége eredményesnek mondható, Székács „kincstartói” tisztségre emelkedik, s tagja annak a gárdának, mely Vörösmarty: „Salamon király”-át adta elő, most már bizonyíthatóan 1827-ben.⁹⁽²⁰⁷⁾ Székács *Ottó morvai fejedelem* rövid, de hatásos szerepét játszotta, s bár nem tartozott azok közé, kik a színdarabra elő is fizettek, Vörösmartynak a Társaság előlülőjéhez, Odor Istvánhoz intézett levelének néhány mondatát bizonynyal megjegyezte: „Az ifjúság éveiben egyebet is tenni, mint szilaj kicsapongást, ritkaság; de annál nagyobb

érdem”.¹⁰⁽²⁰⁸⁾

Tudjuk, Székács „egyebet” tett, szinte állandóan. Amilyen szorgalmasan tanult, úgy igyekezett eleget tenni versírási „kötelességének”, hiszen a Társaság tagjai egymás műveit is bírálták az üléseken. Már mezőberényi diákként kezébe kerültek a kor nagy költőinek kötetei: Kisfaludy Sándoré, Berzsenyié, ott ismeri meg Csokonai, Dayka, Kölcsey műveit is. Sopronban Kazinczy és Vörösmarty működéséről szerez tudomást, Ihász né olvasmányai közt akad a német klasszicizmus két óriásának köteteire: Schiller és Goethe műveire. A retorika iránt fogékony ifjút – úgy látszik – inkább Schiller vonzotta, műveiből fordít is. Versei általában a kor költői hangulatainak utánérzései, inkább arról tanúskodnak, milyen élményanyagot, milyen hangulatvilágot közvetített a líceum, a Társaság, környezete. „Csesznek vára” c. verse például élénken emlékeztet Kölcsey: Zrínyi dalára. Székács „vár-omladék”-ról beszél, s a völgyek lakója „könnyet ont, ha föltekint reád”. Másutt nem ilyen közvetlenül mutatható ki a ⁸³hatás. De az 1837-es Virágfüzérben¹¹⁽²⁰⁹⁾ megjelent „A költő” c. verse tárgyválasztásában s némely kifejezésében (százados álom, sírod komor éjjele, felleg moraj éjezi tiszta eget) Vörösmarty Mihály költészetére emlékeztet, sőt verselése (anapestusok) még a közvetlenebb Vörösmarty-hatást is föltételeznél, ha nem találkoznánk – stíluskeveredésként – ilyen kazinczys fordulatokkal: zephyr, philomela, éddel omol, szütelen érc stb.

E stíluskeveredés, a klasszicista s a romantikus költői nyelv és képkincs közötti ingadozás – úgy látszik – a soproni líceum verselgető diákjainak „szabvány” stílusa lehetett, hiszen az említett kötet többi versében is hasonló jelenséget figyelhetünk meg. Pl. Baranyay László: Hajós dala c. költeménye tárgyában, címében Kis János Hajósénekére emlékeztet, de képkincse Vörösmarty felé mutat előre. V. I.: A berki vadászának története némely képében is Vörösmartyéra emlékeztet, bár nem egy kazinczys fordulat ütközik elénk olvasásakor. Kazinczy állandó stílus-jelenlétét talán Kis János személye s egyéniségének hatása biztosította. Kis János nem tartozott a líceum tanárai közé, mégis nagy hatást gyakorolt az ifjúságra. A német egyetemeken megismerkedett a neohumanista-filantropista pedagógiával, s maga is – észrevétlenül – kitűnő pedagógussá vált. Az iskolában kiemelkedő eredményt elért fiatalokat maga köré gyűjtötte, s foglalkozott velük. Így került hozzá – az ajánlólevéllel – Székács József is, kinek szónoklati feladatokat ad, majd a feladatok végrehajtását is ellenőrzi. Kis János eszméi, gondolatai formálták Székács eszmevilágát is, pesti lelkészségének nem egy tette, írása, gondolata Kis János nevelő hatására vezethető vissza. Az ő türelmes, racionalista, a konzervatív lutheránus dogmatikusokat elutasító magatartása, a babonák ellen küzdő, népművelői szándéka majd Székács 1840-es, pesti éveiben gyümölcsözik igazán.

Tanárai közül Hetyésy László nevét írhatjuk ide azok közül,¹²⁽²¹⁰⁾ kik Székács élettörténetébe jelentősebb tettekkel írták be nevüket. Az ifjúság fegyelmezetlenségeit kemény kézzel megtorló tanár segíteni is tudott: az önmagát eltartó Székácsot anyagiakkal támogatta. Mint a Társaság könyvtárosa, a Tudományos Gyűjtemény cikkírója s Horvát István levelezőtársa egyébként is nagy tekintéllyel rendelkezett.

1826 és 1829 között járt Székács József a soproni líceumba, itt végezte a bölcséleti-filozófiai osztályokat, 1829 júniusában mondott búcsút a városnak, Ihásznak, akiknél igazi nevelőanyára lett.

Esetleg Székács nevéhez fűzhető a Tud. Gyűjt. 1828. X. kötetében a 114. lapon megjelent Intézetek c. híradás. Arról van szó, hogy a soproni ev. gyülekezet Biztossága aug. 6-i ülésén Ihász Imre javaslatára a magyar nyelv terjesztésének előmozdítására rendeleteket hozott. A „normális” iskolában heti 2 óra magyar írás-olvasás, a líceum alsó osztályaiban magyar nyelvű retorika, történelem és földrajz óra tartassék, míg a bölcséleti osztályokban a magyar irodalmat magyarul adják elő. Az egyházi gyülekezet aug. 20-i ülése e javaslatokat nemcsak jóváhagyta, hanem a bölcséleti osztályokban a történelem magyar nyelvű tanítását is kötelezővé tette. Székács szerzőségére utal az aláírt betűjegy: Sz. J. Ihász szerepének kidomborítása is erre

vall, nemkülönben az, hogy a Magyar Társaság lelkes munkásától nem állhatott távol ilyen jellegű híryanag közzététele az általa olyannyira tisztelt Vörösmarty szerkesztősége alatt álló újságban. Persze csak erős fenntartással kardoskodhatunk Székács szerzősége mellett.

Kapcsolata később sem szakadt meg Sopronnal. Az 1830-as években az egykori soproni diákból Eperjesen önképzőköri tanár-elnök lesz. 1834-ben örömmünnetet rendez a „soproni és pozsonyi példájára.” Székácsot az örömmünnek elménye ide is elkísérte.¹³⁽²¹¹⁾ Majd mikor a soproni Magyar Társaság fennállásának 50. évfordulóját ünnepli, már büszkén említik a Társaságból kinőtt nevezetes egyéniségek között. Meg is hívják az ünnepélyre. Székács 1840. június 10-ről keltezett levelében menti ki magát: tengernyi ⁸⁴teendője miatt nem juthatott el diákévei városába. „Köszönöm, hogy literatúránknak azon hősei között, kik egykor Társaságunknak tagjai voltak, rólam is megemlékeztek.”¹⁴⁽²¹²⁾ További sikereket kíván.

Székács nem tartozik legjelesebb költőink közé. De korszakalkotó jelentőségű műfordításkötete (Serbus népdalok), pesti lelkészi tevékenysége, mely a Kossuth irányította unió-küzdelmekben s a Protestáns Egyházi s Iskolai Lapok körüli viharos csatározásokban nőtt jelentőssé, szükségessé teszi, hogy foglalkozzunk vele. Életútja érdekes példája a magyarsághoz vezető asszimilációs útra, melynek kezdetét s önkéntességét, minden kényszertől mentességét cikkünk néhány adattal igyekezett bizonyítani.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hetyéssy István: Sopron kuruc ostroma és a labanc megtorlás Sopron megyében

Hetyéssy István: Sopron kuruc ostroma és a labanc megtorlás Sopron megyében

(Két egykorú levél tükrében)

1705 végére egymás után hódoltak meg a dunántúli várak és városok a kuruc hadaknak, melyek 1705. december 8-án értek Kőszeg alá. Ennek eleste felvillanyozta a nemzetet, és dec. 9-én „nyíltlevélben” újólag felszólították a még be nem hódolt területeket a hűség eskü letételére. Sopron fanatikusan császárhű polgármestere azonban inkább bízott a bécsi udvar nagyhangú ígéreteiben, és ellenállásra buzdította a város kurucérmű lakosait is. Ezért a győzelmes kuruc vezérek: Bercsényi, Bottyán, Andrassy tábornokok, Ocskay, Ebeczky, Bezerédi, Kisfaludi brigadérosok és ezredesek Ruszton haditanácsot tartottak s azt végezték, hogy a Lajta vonalát Andrassy és Ebeczky védje, nehogy Bécs felől segítséget kaphasson Sopron, míg a hódolást megtagadó Sopront a főerővel Bottyán támadja meg, Kisfaludi György és Kiss Gergely pedig a Stayer határvidéket őrizze.¹⁽²¹³⁾

Bottyán 6 gyalog- és 2 lovas ezreddel fogta ostrom alá Sopront, mely ekkor tetemesen meg volt erősítve. Őrségül báró Weitersheim ezredes parancsnoksága alatt álló német és rác gyalogság volt benne, néhány ezernyi felfegyverezett német polgárral és legénységgel: ágyú, várpuska, kézi fegyver, mindenféle lőszer és eleség volt benne bőségesen.

Bottyán Jánosnak segítségére rendeltetett Ocskay, Bezerédi és Fodor Lászlónak – főleg szökött német katonákból verbuvált – gyalogsága. December 24-én ezekkel táborolta körül a várost, és a gyalogságát olyan előnyösen helyezte el a szomszédos hegyek kövágási üregeiben, hogy a várbeli lövések mit sem árthattak nekik. A mai Kuruc-dombnak nevezett halmon Riviere ágyútelepeket állított fel rendes sáncokkal és elkezdte lövetni a várost. Főhadiszállása a városhoz közeleső malomházban volt (egy Natl nevű gazdag polgáré volt ez), melynek biztosítására néhány száz lovas mindig nyeregben ült. Innen Bottyán gyakran

felment a dombon levő útegekhez, hogy személyesen láthassa ágyúi hatását és utasítást adott, hogy a városnak melyik részét töressék leginkább.

Egymás után gyulladtak fel a városban a tüzek, néha egyszerre 5–6 helyen is. Dec. 25-én egész éjjel folyt a lövetés, minden lecsapott bomba és tüzes golyó után az asszony- és gyermeknép jajkiáltása és sírása hangzott fel. A pócsi kapunál a tűz már majdnem elérte az ott felhalmozott löszert és gránátokat, melyeket ezért gyorsan a földbe kellett ásniok a védőknek. Alig maradt 1–2 ép ház, fedett állapotban egy sem, mert a tetőket a le nem égettekről leverték, nehogy tüzet foghassanak. Emberéletben nem sok kár esett, mert a lakosság nagy része a pincékbe menekült. Bár a gazdag város anyagiakban kimondhatatlan 85kárt szenvedett, de azért a város nem hódolt meg, mert egyrészt a Lajta felől segítségére sietett Pálffy, másrészt meg tudták, hogy az ostromlónak nincsenek faltörő ágyúi.

Bottyán János szoros ostromzárat hagyva Sopron körül, seregével Pálffy elé sietett, s azt véres csatában visszanyomta Bruck alá, és a Sopronnak szánt élelmiszereit, sátrait, társzekereit zsákmányul ejtette. Dec. 31-én ismét Sopron alá ment seregével és jan. 2-án újult erővel bombázta, reggeli 4–5 órától esti 9–10 óráig 6 bombavető mozsárból és 8 tábori ágyúból izzó golyókkal annyira lövette, hogy a védősereg már a város feladására készült, mikor Dobner polgármester a bécsi udvar nagyhangú ígéreteivel újabb szívós ellenállásra bírta a lakosságot. A megadásra szánt 3 napi gondolkozási idő eltelte után Bottyán jan. 5-én este ostromlétrákat osztott szét seregében. A rohamra menendő alakulatokat a futósáncokba vonta előre a falak alá, részükre egész éjjel bőségesen vitetett boros- és pálinkás hordókat a harci kedv fokozására. A magyar vér kímélése céljából a rohamosztatok élére a szökevény német századokat küldte Fodor László ezredéből. A támadás dühös volt és sok helyen rohamoztak. Az egyik rohamoszlopot Bottyán, a másikat Ocskay, a harmadikat Horváth Mihály ezredes vezette.

Nagy elszántsággal küzdöttek fel magukat a falakra és már a bástyatetőkön harcoltak, sőt az ún. Scharfen-Eck-en (mai Rákóczi utca) már a magyarok zászlója is lobogott. Itt *Horváth Mihály* ezredes vezette az ostromot (aki – a Ritter krónika szerint – erővel is neki hajtotta a hajdúkat), baljában volt a zászló, jobbában kivont karddal maga rohant legelő, s egyik létrán felhatolván, elsánt vitézséggel vágott sort az ellenség közt fegyverével, majd bevette magát az ellenség kopjái közé. A hajdúság utána, és Horváth kitűzte a kuruc zászlót a fokra, de a következő pillanatban halálra találtan bukott le a hős a sánc árkába (Ritter krónika). Eleste megingatta az eddig rettenthetetlenül küzdő kurucok bátorságát – bár az ott talált ágyúkat beszegezték –, mégis a bástyákról leszorultak.

Bottyán belátván, hogy az ellenállás erősebb, mint azt sejtette, visszavonulást fuvatott, mire mindhárom rohamoszlop egyszerre a legnagyobb rendben azon az úton vonult vissza, amerre jöttek, és közben ráértek halottjaikat is összeszedni, magukkal hozni őket. A roham mindössze fél óráig tartott, mialatt a kurucok bátran viszonozták a várbeliek szakadatlan tüzelését. Január 6-án Bercsényi megadásra szólító felhívását a császárhű polgármester január 8-án már azért is visszautasította, mert nyilván tudtukra jutott, hogy a kurucoknak fogytán van a löszerük, jóllehet időközben a kurucok még színlelt támadásokkal igyekeztek ráijeszteni a városbeliekre. Végre január 10-én felszedték a táborot és a legközelebbi falvakba téli szállásra mentek, Bottyán János pedig Harkán üttötte fel főhadiszállását.

Riviere tüzérsége valószínűleg Fertőszentmiklóst kapta téli szálláshelyül, mert itt került Ebergényi fogságába, amint arról e kiváló császárhű tábornok 1706. márc. 13-án Nagycenkről keltezett levelében a következőket jelenti Pálffy Jánosnak:[2\(214\)](#)

„Én az hadakkal ide érkeztem és már Szentmiklóst is nem messze Széplakhoz valék az ellenség után,

gondolván megállja a harcot. Isten velem lén, én azon leszek, bellebb mehessek a vármegyékbe és Kegyelmeteken is tágithassak.

Heister urral ugy vala a végezés, hogy eő kegyelme Küszögh felé, én pedig Szombathely felé nyomakodjunk, de ez a rendelkezés megváltozott és eő kegyelme Szentgothárd felé marchérol népeivel. Remélem azonban Isten velem lén, nemsokára Kegyelmetek felé közellehetek.

Minapában midőn az ellenség után nyomakodtam Szentmiklós felé, kezembe került egy La Rivier nevű francia arteglena Obrist Laidinont, aki hies Ingenieur és aki Sopront lövette.

Isten engedgyen minél előbb láthassam friss jó egészségben Kegyelmedet. Nicky Sándor és Szarka Ferenc uraknak halálán magam is szánakodom, de az meg lőtt dolgokrul, valamint hogy nem tehetünk, ugy feledékenységgel köl azokbul eredett bánatunkat fogyasztani.” (Eredetije Szécsenyben volt az Ebergényi lvtárban.)²⁽²¹⁵⁾

86Ebben a levelében a hős labanc generális szerényen csak annyit ír, hogy az ellenség után nyomakodva kezébe került a Sopront nemrég bombázó francia tüzer alezredes, de a következő levelében már szigorúságát csillogtatja a kurucok ellen, sőt udvariasan burkolt formában adja értésére atyjafiának (akinek neve lemaradt a címzésből), hogy életével fizet, ha a felsorolt pártosokkal szemben nem járna el az általa kívánt módon, illetve ha csak egy maréknyit is kedvezne eljárásában a Pórládonyban lakó Horváth Jánosnak és Vörös Ferencnek. Minthogy a levél címzettje nincsen feltüntetve, azért ebből arra következtethetünk, hogy hadi-írnokaival ezt több példányban is leíratta, és azután az egyes példányokat ő maga küldötte el ismerősei címére. Ugyanis Ebergényi Lászlóé volt a dasztifalusi – ma Egyházasszalu – kastély, s így nyilván jól volt értesülve a környékbéli Sopron megyei vétkesek és gyanúsítottak személyét illetőleg. Rendelkezése aránylag nagy területet ölel fel, s így egy személy nem is lett volna képes a levélben megjelölt személyek és községek ellen eredményesen eljárni.

Akár egy személynek, akár több személynek küldötte is el levelét, mindenesetre értékes adatokkal járul hozzá ez a levél az örvendetesen fellendült helytörténetíráshoz, de érdekes fényt vet a Sopron megyei kuruc-megmozdulásokra is, amikor így szól:³⁽²¹⁶⁾

„Ajánlom szolgálatomat Kegyelmednek. Tegnap irtam vala egy levelet Kegyelmednek bizonyos szükséges dolgoknak végbevitelére iránt, azon levelemet vette-e Kegyelmed, nem tudom. Mindazonáltal bizonyos lehetek benne, büven megérthette Kegyelmed szándékodat; ha pedig nem vette volna, az volt a szándék, hogy Kegyelmed magára vegye azon fárottságot (mely maholnap nem kevésbbé fog használni Kegyelmednek) minden nemű gabonáját pártosoknak csépültesse el, rendelt falukból u. m.: *Bőből, Domonyáról, Pinnyeházáról és Mesterházáról, Porládomból*, kinek serényeb véghez viteléért bocsátottam vissza 8 cséplőt. (tegnap)

Kegyelmed az iránt is továbbra is kérem (szeretvén maga becsületét s el akarván távoztatni jövődüböly szerencsétlenségét) ezen dologban járjon el hiven, megh nem bánja Kegyelmed. Azonban bizonyosan tudom, azon pártosoknak feles marhájok az szegénység marhája között vagyon elosztva, kíváltképen Porládomban *Horváth Jánosnak és Vörös Ferencnek* (a ky is büven van hiremmé). Kegyelmed azért azt is – fére vetvén minden barátságot – s ma holnap kívánván elümentét, lölkösen megvizsgálja s megvizsgáltassa, valamennyi találkozik ide hozzám Patyban hajtassa minden executio nélkül, valamennyi lészen; vermekben Porládomban vagyon gabona buza, Ros, árpa, azt is tudom.

Emberségét jól megvizsgálván Kegyelmed et futurum subsequens bonum et commodum sincere

vizsgáltassa (azt jelenti: a jövőben reájutó javakat és jövedelmét is alaposan vizsgálta) meg és exquiráltassa Kegyelmed és az hol mi találtatik ide (említett falvakból hajtattván szekereket) elhozattassa.

Ezen dolgot Kegyelmedre akartam bizni, mint jó akarója Kegyelmednek kívánván pro primo ingressu fidelitatis (azt jelenti: hűsége első lépésül) Kegyelmednek médiumot sibministrálnom, kit – ha jó néven veszen s hiven eljár – meg nem fogja bántani. Kérem és intem is atyafiusághossan kegyelmedet, úgy gondolkodjék pedig kegyelmed azon dolghokról, hogy *Kegyelmed után kemény vigyázás vagy*on s csak egy marknyi deffectusban vagy partialitasban (hiányban vagy részrehajlásban) találtatik, tehát mindenét elveszti és élete is pericléltatik (életét is veszélyezteti), azért lássa Kgmed, én irok, mint igaz atyafi s miért irom: én tudom, lássa Kgmed.!!

Az tudósítást pedig – mint előbbeni levelemben is meghírom – várom Kgmedtől mind arról, mikor kezdett az munkához, mind pedig mennyi és mikor csépültetik el azon gabona, marha és vermük iránt is.

Maradtam Kegyelmednek
Patty 22. marc. 1707.

Igaz atyafia:
Ebergényi L. m. k.”

⁸⁷Az Ebergényi neve után álló *m. k.* betűk azt jelentik, hogy ekkor már lovassági generális volt (Mareschal der Kavallerie), viszont nem lehet elgondolni, hogy melyik „attyafiának” szólhatott ez a levél, mert anyáról testvérei Thury Judit, Kata és Krisztina voltak. Ezt a magas rangot azonban nem a kurucok elleni hadjáratban szerezte magának, mert a kurucok elleni hadjáratban csak 1706 tavaszától kezdve vett részt, hanem már kora ifjúságától fogva sok csatát nyert vitézeinek kára nélkül. Pétervárad alatt a keresztyénség bal szárnyát vezérelte, „amikor is 3 sebeinek felvételével s annyi paripáinak elestével nem gondolván, mindaddig helytállta, míg az ellenséget ki nem nyomta és meg nem futamította. Sörénységével, sudaras természetével, vitézségével gyorsan haladt felfelé, számos halálos sok sebeinek felvételével élete utolsó órájáig állhatatosan megmaradt Ura (Császára) hűségében”. Udvarházai voltak Bellatinc, Dasztifalu és Iványban. Nejétől Széchenyi Juliannától 2 lánya született (Ilona férje gr. Csáky György; Eszter férje: báró Viczay Jób), akik Thury Krisztinával együtt sokat éjszakáztak mellette halálos sebesülésekor. Sopronban halt meg 1724. június 25-én, reggel 4–5 óra között 68 éves korában, ott nyugszik feleségével a volt Bencés templomban, temetésén jelen volt Thury István, a mostohaatyja is. Végrendeletében a Sopron városban lakóknak alamizsnául 1000 Ft-ot, a Szent Ferenc rendieknek Szent Lászlóra 5000 Ft-ot hagyott. „Kesztheli-, Büki-, Iványi-, Egyházasfalui Istennek házaira 100–100 Forintokat. Aranyos-ezüstös oltárokat státuákkal, szép képekkel, casulákkal és más egyházi felszerelésekkel ékesítette a Szentlászlói-, Iványi-, Büki-, Völcei és Egyházasfalui templomokat és klastromokat. A regedei kapucinus atyáknak évente örökké 10–10 bellatinci öreg-köböl gabonát rendelt adni.”^{4(217) 5(218)}

Mindezeket azért soroljuk így fel, mert ezekből egyúttal azt is megállapíthatjuk, hogy a Sopron megyei labanc megtorlást egy élettapasztalatokkal kiformált, élete teljében levő (50 éves) vitéz végezte, akinek a vitézségen kívül szíve is volt megyéje községeknek istápolására. Ebből egyúttal azt is sejthetjük, hogy a levelében felsorolt kuruc falvak lakói is bizonyára méltányos eljárással úsztak meg a megtorlást. Érthető, hogy a Pórládonyban és Mesterházán birtokos Horváth (másként Kákó de Nemeskürtös) családra nézve „büven” kapott híreket, mert hiszen Horváth Ferenc annak idején Újpalánkánál Thökölyvel és Petróczy Istvánnal együtt várta (a Heisterért kicserélt) Zrínyi Ilonát és 2 fia már 1695-ben Sárváron volt

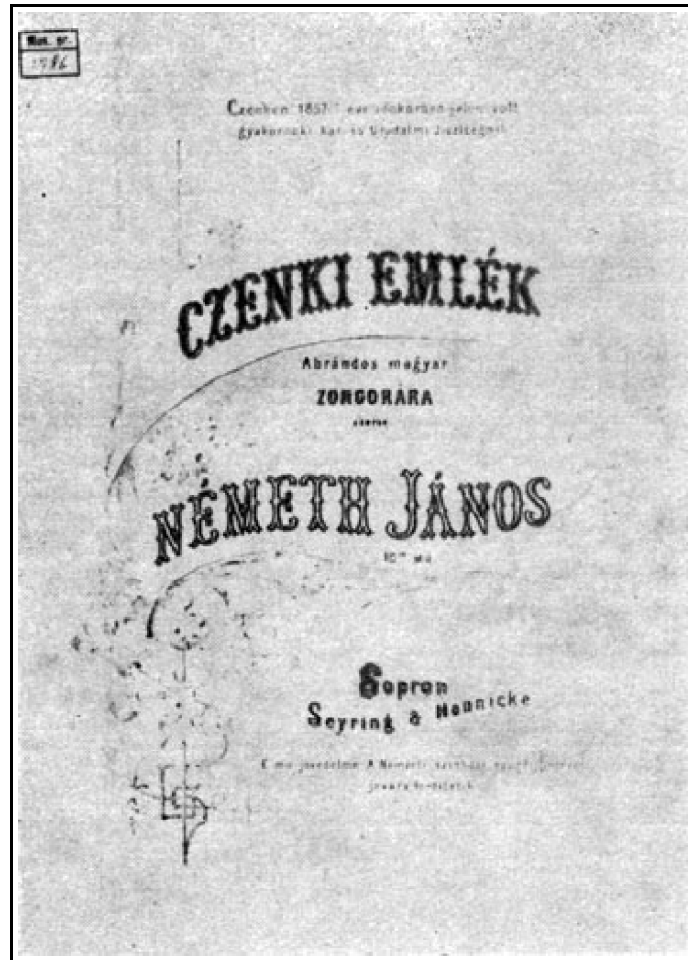
fogságban⁶⁽²¹⁹⁾, míg őt magát 1702. július 2-án a nádor azzal sújtotta, hogy Thököly-pártisága miatt összes ingó- és ingatlan vagyonát 2 testvérének: Jánosnak és Györgynek adományozta.⁷⁽²²⁰⁾ A kuruc vér azonban annál is inkább forrott a családban, mert János nevű testvérét Ebergényi számolta fel, Mihály nevű fia pedig Sopron várfokán kuruc zászlóval kezében esett el.

Tudjuk, hogy II. Rákóczi Ferenc a kurucokat ért megtorlások elkerülhetése céljából a dunántúli vezéreknek, haditisztjeinek és nemeseknek féltöbb jószágait – nejeikkel, gyermekeikkel együtt – szekerekre rakva csapatostul költöztette át őket a karvai réven a Felvidékre és ott a herceg Esterházy-féle lévai – s a gr. Koháry-féle csábrághi és szitnyai urodalmakat rendelte nekik szállásul. Így került el – egyelőre – a megtorlást Sopron megyéből többek között Kisfaludy György, Domonkos Ferenc és telekesi Török István is.⁸⁽²²¹⁾

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csenár János: „Czenki emlék”

88 Csenár János: „Czenki emlék”

Szentirmay Elemér a *Csak egy kislány van a világon* c. dal szerzője. Polgári nevén *Németh János*. Horpácson született 1836. nov. 9-én, Budapesten halt meg 1908. okt. 3-án. Volt gazdálkodó, szolgabíró meg biztosítási hivatalnok. Írt színdarabokat, novellákat, értekezéseket. Nevét példátlanul népszerű dalai tették ismertté. A legismertebb a *Csak egy kislány van a világon*, aztán a többi: *Szálldogál a fecske...* *Gyászba borult az életem...* *Ne menj el, maradj itt...* *Ne menj, rózsám, a tarlóra...* stb. stb. Ő szerezte a *Falu rossza*, a *Sárga csikó*, a *Piros bugyelláris* és még jónéhány népszínmű nótáinak dallamát.

A Széchényi Könyvtárból került elő Szentirmay 10. műve, a „Czenki Emlék.” „Ábrándos magyar zongorára” – ezt közli róla a felirat. Előadta a szerző „Czenken 1857-i évi időkorban jelen volt gyakornoki kar és Irodalmi Tiztségnek”, ami úgy értendő, hogy a Széchényi-urodalom tisztjeinek játszottja először Szentirmay.

Nagycenken,... de hol? A kastélyban nem valószínű. Széchenyit akkor Döblingben ápolták, s így felesége semmiesetre sem rendezett ünnepséget a kastélyban. Ám ha mégis ott játszották, bizonynyal ezt is kiemelték volna címlapon.

Ilyenformán csak a „palota” jöhet számításba, a Fehér Lóhoz címzett vendégfogadó. A nagyvendéglő akkoriban még a hitbizomány tulajdona volt, emeletén négy szobában az urodalmi tiszttek kaszinója. A kapubejárat és mészárszék feletti két kisebb és két nagyobb szoba volt berendezve erre a célra. Díszescserépkályhák álltak ezekben a szobákban, illetve az egyikben szépmívű vaskályha, ezen felül persze billiárdasztal és zongora. A kaszinó a század végén szűnhetett meg, berendezését 1907–1908-ban hordták szét.

Nos e helyiségek mellett van egy táncterem, akkoriban még magas dongaboltíves, karzatos, három csilláros helyiség. Ezt a tánctermet még ma is „palotának” hívják. Így mondják Cenken: „A palotán lesz a báld.” És

mert a távolbalátó ott van ma felszerelve, így is halljuk: „A palotára megyek televíziót nézni.”

A kastély után csak ez az egy helyiség jöhet számításba, s így bizonyosra vehetjük, hogy Szentirmay Elemér „Czenki Emlék” című zeneművét a nagycenki Fehér Lóhoz címzett vendégfogadó tánctermeben játszotta először.

A zenemű tulajdonképpen három csárdás, s így meg lehetünk győződve arról is, hogy azon a nevezetes 1857-i mulatságon „jelen volt gyakornoki kar és urodalmi tisztség” a Czenki Emlék csárdásaira ropta a táncot kivilágos-kivirradtig.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

89 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964)

Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964)

Számos vonatkozásban öröndetes fellendülés, szokatlan változatosság és rendkívül bőséges ismeretterjesztő munka jellemzi az 1964. év kulturális és szórakoztató rendezvényeinek évi mérlegét.

A Liszt Ferenc Kultúrház termeinek kiesése mellett az eredmény külön is értékelendő, mert új lehetőségek felkutatása mellett számos kényszermegoldással mégis sikerült a fokozott eredményes munkát elvégezni. A TIT ismeretterjesztő munkásságával 443 előadáshoz 23 998 hallgatót vonzott.

A Liszt Ferenc Kultúrház a mostoha körülmények mellett is tovább folytatta a szakkörök és tanfolyamok munkáját, segítette a TIT munkáját és különösen a 90 munkásakadémiai és 82 ifjúsági akadémiai előadás

szervezésével hozzájárult az eredményhez. (4640+3258 = 7898 hallgató.) Az Ady Endre Kultúrház 98 688 vendéget fogadott falai között. 12 266 az ismeretterjesztő előadásokra érkezett, műsor nélküli táncmulatságra 36 259 fő, 82 alkalommal és tánc nélküli egyéb rendezvényre 29 ízben 11 759. Újra emelkedett a mindinkább népszerűbbé váló FILMKLUB előadások látogatóinak száma: 9965.

8 műkedvelő művészeti csoport, 8 ismeretterjesztő szakkör és 7 tanfolyam működött összesen 938 résztvevővel.

A Petőfi Kultúrházban 42 ismeretterjesztő előadáson (köztük számos műszaki vonatkozású) 3400 volt a résztvevők száma.

Különösen aktív volt a Műszaki és Tudományos Egyesületek Soproni Intézőbizottságának működése. Változatos műsorban, számos külföldi előadóval 16 szakcsoportjuk szervezte előadásait, azonkívül néhány nagysikerű bel- és külföldi tanulmányi kirándulását. Az előadásokat a székházukon kívül gyakran rendezték az egyes üzemekben is. Rendkívül jól sikerült a Gyógynövény Szimpózium 40 előadásos sorozata.

A kiállítások változatos anyaga sok érdeklődőt vonzott. Elevenedett a színházi élet is. Mind a győri, mind a veszprémi színtársulat szereplése újra divatba hozta a színházi előadásokat. A győri társulat 19 előadással (7 komolyabb és 8 könnyűzenei) a veszprémi 6 előadással (4 komolyabb és 2 könnyebb) szerepelt.

A zenei rendezvényeket különösen gazdag változatosság jellemezte. Nagyhírű hazai művészekon kívül a zenekedvelő közönség számos világhírű külföldi együttest és szólistát ismerhetett meg. A szovjet gárdát (Zarah Doluhanova, Szovjet Hadsereg Központi Együttese, Vilnuszi Zeneakadémia litván művészei) követte a lipcei Tamás-templom világhírű 100 tagú kórusa, a francia Bretagne-Koroll népi táncegyüttes, egy indiai, egy olasz táncegyüttes, majd számos osztrák kórus és népiegyüttes.

Az ismeretterjesztő előadások statisztikája a következő: (zárójelben a résztvevők száma).

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964) / TIT ELŐADÁSOK

90 TIT ELŐADÁSOK

Biológia 13 (599), Csillagászat 6 (224), Egészségügy 16 (589), Filozófia 25 (757), Fizika 8 (745), Földrajz 13 (990), Jogtudomány 24 (1156), Kémia 12 (657), Kesz 8 (1007), Irodalom 14 (373), Műszaki 50 (1283), Művészet 74 (2043), Matematika 3 (64), Közgazdaság 13 (452), Nemzetközi ismeretek 12 (741), Pedagógia 31 (1548), Történelem 5 (240), Társadalomtudomány 44 (2632).

Összesen 371 előadás (16 100).

90 munkásakadémiai és 82 ifjúsági akadémiai előadáson a résztvevők száma: 4640+3258=7898.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964) / MTESZ ELŐADÁSOK

MTESZ ELŐADÁSOK

Matematika 5, Faipar 16, Gépipar 16, Közlekedéstudomány 14, Hidrológia 13, Geofizika 3, Mezőgazdaság és Élelmiszeripar 12, Építésügy 7, Bányászat 5, Híradástechnika 9, Gyógynövény Szimpozion 40, Erdészet 8, Textilipar 38, Geodézia-Kartográfia 10, Agrártudomány 11, Ipargazdaság 2.

Összesen: 209 előadás 9400 résztvevővel.

Az összes ismeretterjesztő előadások száma 752 volt, a résztvevők száma 33 398, egyes előadások látogatottsága átlagosan 44 fő.

Az Országos Rendező Iroda 7 alkalommal (II. 4, II. 27, III. 3, IV. 2, V. 18, VII. 19, XI. 17 és X. 26) hozott könnyűzenei előadást a Petőfi Színházban, egy ízben az Autóklub rendezett ismeretterjesztéssel kapcsolatos vetélkedőt, és július 19-én a helybeli műkedvelők rendeztek Tánczenei Coctail címen zenés előadást.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964) / SZÍNELŐADÁSOK

SZÍNELŐADÁSOK

A győri társulat előadásai a Petőfi Színházban: I. 4. és VII. 15. Cyrano de Bergerac (Rostand). I. 18. A szabin nők elrablása (Schönthan Kellér-Horváth). II. 2. Rómeo és Júlia (Shakespeare). II. 22. Az igazi (Király-Vécsey). III. 15. A kék rapszódia (Pagonyin). III. 27, 28, 29. A milliomosnő (Shaw). IV. 18. A nemzet csalogánya (Szinetár-Pongrácz). IV. 29. Bel ami (Maupassant Kreuder). V. 26. Karenina Anna (Tolsztoj). VII. 14. Luxemburg grófja (Lehár). VII. 31. Három a kislány (Schubert) X. 3, 4. Fekete gyémántok (Jókai). X. 17. Csongor és Tünde (Vörösmarty). X. 31. Szelistyei asszonyok (Mikszáth-Sárközi). XII. 12. Lili bárónő (Huszka).

A veszprémi előadások műsora a Petőfi Színházban: II. 11, 12. A nagy család (Németh László) II. 13, 14. A néma levente (Heltai Jenő). II. 15, 16. Szent Johanna (Shaw). VII. 7, 10. Osztrigás Mici (Feydeau). VII. 8. Othello (Shakespeare) VII. 9. Lángeszű szerelmesek (Gyárfás Miklós).

A Soproni Vasas Művészegyüttes a Petőfi Színházban előadta XII. 6-án Ibsen Nóra című színművét. Szereplők a következők voltak: Korán Jenő, Kovácsffy Zsuzsa, Nagy Irén, Magyar György, Mészáros Tibor, Nagy Emőke, Németh József.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964) / KÜLÖNBÖZŐ RENDEZVÉNYEK

KÜLÖNBÖZŐ RENDEZVÉNYEK

A soproni belvárost és külvárost 100 séta keretében 12 810 üdülő, ill. szanatóriumi beutalt részére ismertették, ugyancsak ezek részére 49 alkalommal rendeztek vetítettképes előadásokat és vezettek 40 műtermi látogatást.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési

események Sopronban (1964) / KULTURÁLIS RENDEZVÉNYEK ÉS HASONLÓK

KULTURÁLIS RENDEZVÉNYEK ÉS HASONLÓK

I. 12. Határőrség Kultúrversenye. III. 22. Liszt Kultúr csoport Művészestje. III. 24. Olasz béke-gyűlés. III. 25, 26. Járási Kultúrhangverseny. IV. 3. Áprilisi békegyűlés. IV. 5. Pedagógus énekkarok fesztiválja. A Soproni Liszt Ferenc Pedagógus Kórus jubileuma alkalmából rendezett díszhangverseny. IV. 4. Városi tánczenei fesztivál 91a „Pataki István” Kultúrházban az Egyetemi KISZ rendezésében. IV. 17. Zsongó melódiák az Ady Kultúrházban. IV. 22. Lenin emlékünnepe. IV. 27. Postások ünnepe. V. 24. A Városi Tanács Művelődési Osztályának rendezésében ÉNEKLŐ IFJÚSÁG hangversenye. Gyermejjátékok-népdalok és kórusok. VI. 29. A Budapest Népi Együttes vendégjátéka. VII. 4. KISZ Kultúrest. VII. 12. Tornaverseny. VIII. 17. Néphadsereg Művészegyüttesének műsora. IX. 10. A Határőrségi Zenekar hangversenye. XI. 6. Az októberi forradalom emlékünnepe. XI. 21. A Pedagógus Szakszervezet dísztermében A VÁCI VOX HUMANA énekkar hangversenye. Vezényelt Maklár József. XI. 27-én Irodalmi est az Ady Endre Kultúrházban: Dürrenmatt és Frisch. Fáy Árpád előadása.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964) / KIÁLLÍTÁSOK

KIÁLLÍTÁSOK

A rendszeresen megnyíló helybeli képzőművészeti, valamint a Műcsarnok és a múzeumok által rendezett különkiállításokon kívül az év folyamán az alábbiak nyíltak: Kisplasztika és grafika (IV. 30–V. 15.), László Gyula rajzai (V. 10–28.), Gyufacímke és kisgrafika (V. 16–18.), Halasi csipke (V. 31–VII. 20.), Magyar rajzművészet (VI. 28–VII. 22.), Gorka Livia kerámiaművészete (IX. 12–X. 5.), Képzőművészet (IX. 27–X. 22.), A soproni belvárosi műemlékek helyreállítása (X. 4–XI. 1.), Galambkiállítás (XI. 7–8.), Mende Gusztáv emlékkiállítása (XI. 8–22.), A Soproni Ünnepi Hetek kiállításai (VI. 26–VII. 20.), a következők voltak: Kisipari Szövetkezetek munkája – Képzőművészek – Süketnémák faipari munkái – Soproni Fotoklub – Híradástechnikai és háztartási kisgép – Hanglemezek – A Soproni Levéltár várostörténeti kiállítása – Kisiparosok kiállítása – Grafika.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964) / ZENEI ÉLET

ZENEI ÉLET

A Városi Tanács „Liszt Ferenc” Szimfonikus Zenekarának hangversenyeit június 27-ig Horváth József, november 28-án Székely Endre vezényelte. A hangversenyek színhelye VI. 27-ig az Ady Kultúrház, november 28-án a Petőfi Színház.

A bemutatott műsorok a következők voltak:

III. 14. Földi Bence közreműködésével

A. Vivaldi: g-moll concerto grosso op. 3. No. 2

J. S. Bach: d-moll zongoraverseny

Haydn: G-dúr szimfónia (Paukenschlag). Vez.: Horváth József

IV. 25. Sándor Judit (ének) és Szücs Lóránt (zongora) közreműködésével

Händel D-dúr (V) Concerto grosso

Gluck: Iphigenia Aulisban

Händel: Judas Makkabeus

J. S. Bach: Pünkösdi kantáta Áriák

Christian Bach: D-dúr szimfónia (op. 18. No 4)

Mozart: Recitativo és Rondo Esz-dúr (Köch. 505)

Haydn: G-dúr szimfónia (No. 27) „Bruckenthaler”. Vez.: Horváth József

VI. 6. Masopust Rezső közreműködésével

Reznicek: Donna Diana Nyitány

Mendelssohn: Hegedűverseny

Manuel de Falla: Bűvös szerelem (Balett szvit) Vez.: Horváth József

VI. 27. Fischer Annie kétszeres Kossuth-díjas közreműködésével

Mozart: Nyitány a „Figaró lakodalma” c. operából

Mozart: D-moll zongoraverseny Köch. 466

Beethoven: G-dúr zongoraverseny. Vez.: Horváth József

92 XI. 28. A Soproni Pedagógus Kórus és a Soproni Kisipari Szövetkezetek Kórusának közreműködésével

Liszt: Les Préludes

Haydn: Részletek az „Évszakok” oratóriumából

Beethoven: V. Szimfónia. Vez. Székely Endre

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964) / EGYÉB RENDEZVÉNYEK

EGYÉB RENDEZVÉNYEK

IV. 29. Az Egyetemi Színpad rendezésében a KISZ házában

a Tátrai vonósnégyes hangversenye

Haydn: G-dúr vonósnégyes (op. 76)

Mozart: g-moll zongoránégyes (Almási László)

Beethoven: F-dúr vonósnégyes (op. 59)

V. 9. Az Ady Kultúrházban

Zarah Doluhanova (Szovjetunió) ária- és dalestje

Mozart – Stravinszky – Prokofjev – Hacsaturján – Britten – Purcell – de Falla – Szwiridov –
Dolohanjan dalai és áriái

V. 23. Az Ady Kultúrházban a BM SZIMFONIKUS ZENEKAR HANGVERSENYE

Vezényelt Sándor János, közreműködött Banda Ede (gordonka)

Händel: F-dúr concerto grosso op. 6. No 2

Haydn: gondonkaverseny

Mozart: g-moll szimfónia Köchel 550

V. 15. A Petőfi Színházban a SZOVJET HADSEREG KÖZPONTI MŰVÉSZEGYÜTTESÉNEK
műsora. Népi táncok, tánckompozíciók és katonatáncok. Művészeti vezető: Georgij Minajev, zenei vezető:
Vlagyimir Bagadajaka.

VI. 6. A Petőfi Színházban az OKISZ rendezésében

a POTTSCHACHI „ALMRAUSCH” MUNKÁSDALÁRDA hangversenye. Vezényelt: Herbert Unger

VI. 28. A Petőfi Színházban VERDI-EST

A Győri Filharmonikus Zenekar és a W. P. Járműipari Művek Kórusának hangversenye. Vezényeltek:
Fejér György és Pető Kálmán

VII. 5-én a Petőfi Színházban és 6-án az evang. templomban a

LIPCSEI TAMÁS-TEMPLOM KÓRUSÁNAK HANGVERSENYEI

Orgonazene és vegyeskórus. Vezényelt Prof. Erhard Mauersberger

VII. 11-én a Petőfi Színházban az OKISZ rendezésében

a francia Bretagne–Koroll népi együttes műsora

VII. 12-én a Petőfi Színházban a Vilnusi Zeneakadémia Kamarazenekarának hangversenye. A zenekart
vezényelte Szondeckisz Szaulusz, a Litván SzSzk érdemes művésze.

Bach: Brandenburgi koncert 3. sz.

Kodály: Intermezzo

Csajkovszkij: Vonós szerenád

Galinyin: Ária

Balbisz E.: Négy részlet egy balettből

Sosztakovics: Szimfonietta

Pjácisz: Koncert vonós hangszerekre

X. 11. A KISZ székházban OSZTRÁK NÉPI EST a Loipersbachi és Puchbergi énekegyüttesek közreműködésével.

93XI. 9. A Petőfi Színházban az ÁLLAMI HANGVERSENYZENEKAR műsora.

Vezényelt: Sulyok Tamás

Közreműködtek: Szeszler Tibor, Meizl Ferenc, Medveczky András, Hara László

Bach: III. Brandenburgi hangverseny

Mozart: Symphonie concertante négy fuvolás hangszerre és zenekarra

Beethoven: VII. szimfónia A-dúr

XII. 4. A Petőfi Színházban SZONÁTA-EST

Közreműködtek: Lukács Pál (mélyhegedű), Zempléni Kornél (zongora), Bodonyi Anikó (zongora)

Veracini: c-moll szonáta

Bach: Kromatikus fantázia és fuga

Schubert: g-moll szonatina

Liszt: E-dúr Petrarca szonett

Bartók: 15 magyar parasztdal

Hindemith: Szonáta (1939)

53 zenei rendezvényt nyújtott a Megyei Idegenforgalmi Hivatal az üdülők, a szanatórium beutaltjainak és június 26-án megrendezte az Ünnepi Hetek Toronyzenés ünnepi fényhatású nyitó hangversenyét a Beloianisz téren. Ezen a hangversenyen a közreműködők a következők voltak: Az Ifjúsági Fallalla-Kórus, a Soproni Kisipari Szövetkezetek Kórusa, a Városi Tanács Fúvószenekara. Vezényeltek: Párdányi Judit, Radó Ferenc és Monostori Ferenc. A zenei rendezvényeken is ezek szerepeltek, továbbá Szentgyörgyi Kálmán karigazgató, orgonazenével.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1964) / A SOPRONI FILMSZÍNHÁZAK MŰSORA

A SOPRONI FILMSZÍNHÁZAK MŰSORA

Az Ady, Petőfi, Szabadság és Vörös Csillag filmszínházakban bemutatásra került 444 műsort 1508 előadásban pergették.

A bemutatott filmek összetétele a következő volt:

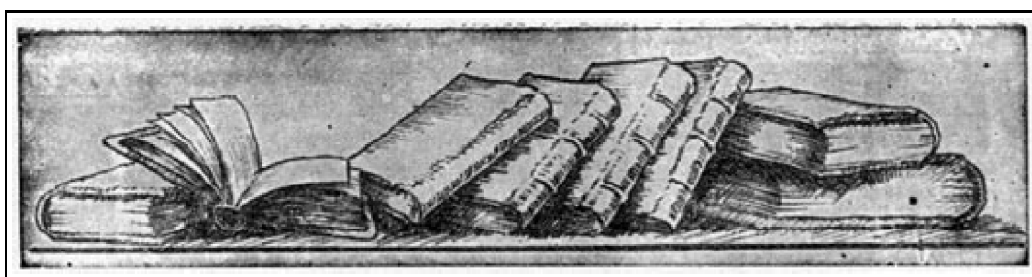
97 színes, 347 fekete-fehér, 61 szélesvásznú és 383 normál méretű.

Sopron látképe 1900 körül, előtérben a „Bakter” tenispálya (Adorján Attila repr.)

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

94 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Mühl Nándor: A soproni szőlészet története 1845–1945

Mühl Nándor: A soproni szőlészet története 1845–1945

(A Soproni Szemle kiadványainak új sorozata 5. szám) Sopron. 1964. 100 lap 13 kép

Mühl Nándor összefoglaló tanulmánya a Sopron város története utolsó száz évét kutató munkaközösség működésének újabb eredeti szándékú, hasznos eredménye. Megjelenésekor értékes monográfiával gyarapodott Sopron történetének bibliográfiája. Hosszú idő óta jelentős vállalkozás ez, mert a gazdaságtörténeti művek, tanulmányok vagy cikkek száma méltatlanul kevés az utolsó száz évről, sőt korábbi történeti szakaszok ilyen értelmű feldolgozásával sem dicsekedhetünk. Az agrár-, ipar- vagy társadalomtörténet kissé elhanyagolt téma a helytörténeti kutatásban. A *soproni szőlészet története* c. tanulmány az adósságokat számottevően csökkentette. A szőlőtermesztés múltjának tudományos igényű megírása napjainkban kiemelkedően időszerű, mert Sopron életében szinte a legfontosabb, szerteágazó hatású gazdasági tevékenység, azonkívül gyors átalakulásban is van, korunk új szerkezetet, tartalmi elemeket épített ki struktúrájában, helye is más rangsorolást kapott. A nagyüzemi szőlőtermesztés kikristályosodása egész sor ősi eljárást, technológiát, társadalmi hatást kicserél, elsorvaszt, a továbbélésre méltókat átalakítva gazdagítja. Jelenleg alkalom nyílik a múlt minden részletének pontos rögzítésére, mert közelünkben van elérhető „emlék” még.

A szerző dolgozata előszavában a szőlőtermesztés múltját „minden vonatkozásait összevetni és fellelni” kívánja, és elismerésre méltó buzgósággal ezt a szép szándékot nagy részben el is éri.

A tanulmány három részben dolgozza fel a szőlészet történeti sorsát, az első rész – a leghosszabb – szervezeti, technikatörténeti és néprajzi jellegű. Részletesen vizsgálja a soproni borvidék éghajlati és geológiai feltételeit, a szőlő- és borkezelés sajátos technikáját és eszközeit, a borkivitel és védelmének szervezését, a fajták arányát, mértékrendszereket és azok mai értékét, a hegymesterek és csőszök tennivalóit, beosztásuk rendjét, a szőlőbetegségeket és állati kártevőket, különféle érdekvédelmi egyesületeket és szabályokat, valamint a szőlőtermesztéssel összefüggő adózási és jogi jelenségeket.

A második részben jobban érvényesül a történeti szemlélet, a termelés folyamatszerűségének érzékelése; a kiegyezéstől az első világháborúig lezajlott eseményeket elemzi a szerző körültekintően és igényesen.

A harmadik rész a két világháború közötti időszak rajza, a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája és az 1929–33. gazdasági válság központi hangsúlyozásával. A tanulmány az 1945. gazdasági év általános jellemzésével fejeződik be.

95A szerkezeti tagoltság és felépítés – amivel nem értünk mindenben egyet – kissé elhomályosítja a fejlődés érvényesülésének érthetőségét, darabokra tördeli a tanulmányt. A szerző nagy tényanyag, számos forrás, levéltári adat feldolgozásával erősíti megállapításait, ez nagy értéke tanulmányának. Azonban adós marad olyan szükségképpen felvehető kérdések válaszával, mint a szőlőtermesztés társadalmi és osztályszerkezeti kölcsönhatása, vagy a kapitalista agrárfejlődés egészével való összefüggése. A tanulmány értékét nagyban fokozná a következetesebb gazdaságtörténeti szemlélet érvényesítése, a társadalmi vonatkozások és a szőlőtermesztés Sopron megyére is kiterjedő vizsgálata, a dualizmus gazdaságpolitikája helyi következményeinek kifejtése.

A tanulmány végén még statisztikai összeállítás is szerepel, ami azonban sok érdekes adata mellett sincs

minden esetben szerves egységben a tanulmány céljával.

A kiegészítő képek dokumentum értékűek, történelmet ábrázolóak, mindegyikre szükség van, jól szolgálják a szerkesztés céljait.

A mű nyomdai kiállítása, címlapjának grafikai megoldása szép és értékes, méltó kerete ennek a hasznos és inspiráló munkának.

Simkovics Gyula

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Bencze József: Nedliczi Váli Mihály. K. 1. ny. az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár közleményeiből

Bencze József: Nedliczi Váli Mihály. K. 1. ny. az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár közleményeiből

A 18. század második felében élt orvos működésének java a régi Sopron megyében zajlott. Kitűnően ismerte a gyógynövényeket, könyvet is írt róluk, a népgyógyászat derék munkása volt, azonban a korabeli felekezeti villongásokban ellenségei a legszemenszedettebb rágalmakkal illették, és ezeket a Sopronban iskolázott Veszprémi István, egyébként kitűnő tudós, a magyarországi orvosokról szóló lexikonális művében meg is örökítette, ezek Válit még azzal is meggyanúsították, hogy nem tudott írni-olvasni, jöllehet igen szép, tisztán írott kéziratai maradtak fenn. Udvari orvosa volt az Erdődyeknek, majd Eszterházán a hercegnek. Szoros kapcsolatban állt a csornai premonstreiekkal is. Fertőszentmiklóson halt meg 1772-ben mint nyugdíjas. Bencze József nagy és érdemes munkát végzett, amikor kikutatta Váli Mihály életének minden mozzanatát és azzal, hogy feltárta a korabeli gyalázkodások okait, nem csupán orvostudományunk történetét gazdagította egy félreértett tudósunk rehabilitálásával, hanem rávilágított a 18. század derekán dúló, legtöbbször egyéni érdekből fakadó harcokra is.

Cs. E.

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Berczeller: Die sieben Leben des Doktor B. Odyssee eines Arztes München (1965) List. 269 lap

Berczeller: Die sieben Leben des Doktor B. Odyssee eines Arztes München (1965) List. 269 lap

Az eredetileg angolul (Displaced doctor), legújabban pedig németül is megjelent könyv nemcsak tartalmilag kelt nálunk érdeklődést, hanem a soproniakat írója folytán is erősen érdekli. A szerző ugyanis soproni születésű, Sopronban járta a középiskolát; családja: apja, a Munkásbiztosító igazgatójaképp, nagybátyja, neves tüdőszakorvos révén beírta nevét a soproni egészségügy történetébe. Az író 1919 óta, amikor is a forradalmi mozgalomban való részvétele miatt el kellett hagynia az országot, Ausztriában élt mint orvos, Nagymartonban és Bécsben. A könyv azzal kezdődik, hogy 1938-ban Hitler ausztriai bevonulása után Berczeller kénytelen volt családjával együtt Franciaországba emigrálni. Ettől fogva olvashatjuk egy

diplomás ember hányattatásait számos országon át.

96 Történelmi dokumentum-e a könyv? Feltétlenül az, apró adatbeli tévedések ellenére, mély tanulságokkal, de nem a történelmi szakirodalom rendszerezésével, hanem költői formabontásokkal. Ebben a tekintetben nagy ügyességet tanúsít a szerző. Mintegy messzire elhajít egy követ, annyira eltávolodik az elbeszélésében életének attól a szakaszától, amellyel éppen foglalkozik; szinte azt hisszük, kizökkent a biztos menetből. Nem, merészen fordul a kő: visszaperdül oda, ahonnan kiindították. Példaként felhozzuk a következőt. A második világháborúnak vége, az író sorsa jobbra fordult, látogatóba megy a felszabadult Ausztriába. Felújulnak emlékei arról a keserves időszakról, amikor 1938-ban égetően felmerült a lehetetlenségben gyökeredző életkérdés: hová menekülni? Most meglepő fordulattal ott vagyunk a század elején, a nagyanya lakompaki otthonában, ahol a falon egy kép függ az agyonlőtt mexikói császárról, Ferenc József öccséről. A régi légkör felújul: a nagyanya meghatott hangon mondja el a történetet, átkozva a francia császárt és a mexikói felkelőket. A gyermekre nagy hatást tesz az elbeszélés, férfikorában is él benne. 1938-ban, mikor végre sikerült szülei számára szerezni beutazási engedélyt, az anyja visszautasítja: az engedély Mexikóba szólt, ahol meggyilkolták Miksa császárt. A látogatás során egyébként eljutott Berczeller Lakompakra, de hasztalan keresi a nácik által feldúlt temetőben a nagyanyja sírját.

Sopron is csak kisebb beiktatott visszaemlékezések kapcsán került szóba. Sok minden történés zsúfolódik össze, néha nehéz megtalálni az időrendet; mégis nem lehet letenni a könyvet. Nem álló képek sorakoznak fel. Páris, amely befogadja az üldözöttet, de kenyeret nem ad, Páris és Franciaország, amelyen eluralkodnak a nácik és francia elvbarátai. Kényszerű letelepedés az Elefántcsontparton, majd internáló tábor Casablanca közelében, végre Amerika. A diplomás orvos egy kis szatócsbolt kihordója, felesége pedig egy számukra hihetetlenül hangzó furcsa üzem dolgozója: valami konzervüzemben tojást tör fel. Végre szegényházak és nyomortanyák orvosa. És a paragrafusok mindenütt! Vannak ebben a zaklatott életben hihetetlenül hangzó fordulatok, de el kell hinnünk az aquinói bölcselőre gondolva, aki szerint el kell hinnünk éppen, mert hihetetlen valami. No meg akik éltünk ennek a korszaknak hasonló fejezetei idején, nem egyszer megértünk hihetlent, főleg azt, hogy életben maradtunk.

Orvos írása, így a laikusnak néha kevésbé van kedvére a betegségek és gyógymódok részletes megjelenítése, de ezenfelül a stílus kellemes és egyáltalában nem a nehéz és küzdelmes évek okozta komor hangulatot érezzük benne főhangnemnek, hanem azt, hogy a jószándék gyakran hozott ebbe a zaklatott életbe, ha nem is segítséget, de legalább együttérzést. És ellágyult a szöveg, valahányszor a minden küzdelemben megértő élettársként feleségről és gyermekükről van szó.

Csatkai Endre

1966. XX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Krajevszky Gizella–Takács Miklós:
Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777–1963. Szombathely 1964. 109 lap.

**Krajevszky Gizella–Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok
bibliográfiája 1777–1963. Szombathely 1964. 109 lap.**

A soproni helytörténeti kutatás számára nemcsak példaadó, de igen használható kötetet jelentetett meg a szombathelyi Berzsenyi Könyvtár fenti címmel és terjedelemben. A 322 tétel nemcsak felsorolás, de egyúttal eligazít a lelőhelyek dolgában is, így a kutatót sok felesleges kérdezősködéstől mentesíti. Igen

helyesen tekintetbe vették a szerzők azokat a Sopron megye területén megjelent lapokat is, amelyeknek erős vonatkozásai voltak a szomszédos Vas megyével, vagy újabban megyénkből az egykori lapot kiadó helység közben átkerült. Ilyen újságok a Csepreg és vidéke, a Répcevidéke Hírlap, a Csornai Hírlap, a Dunántúli Hétfői Újság, a Felsődunántúli Hétfő, az Irodalmi Magazin és a Munka.

Cs. E.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Vö. A turistaság kézikönyve (Reichart G. szerk.) Bp. 1927., vagy Jellinek J.: A magyar természetjárás története. Bp. 1939.

2 (Megjegyzés - Popup)

Gröger–Rabl: Die Entwicklung der Hochtouristik in den Österreichischen Alpen. Wien, 1890.

3 (Megjegyzés - Popup)

Scheiger: Andeutungen zu einigen Ausflügen im Viertel unter dem Wienerwalde. Wien, 1828.

4 (Megjegyzés - Popup)

A világ első turista egyesületei az angol Alpine Club (1857) mellett az Österreichischer Alpen Verein (1862) és a Schweizer Alpen Club (1863).

5 (Megjegyzés - Popup)

Az istenszéki menedékház építésével kapcsolatban.

6 (Megjegyzés - Popup)

Példa rá egyes soproni vezetők és a sopronbánfalvi csoport (1933–1939) sorsa.

7 (Megjegyzés - Popup)

Az országban 1910-ben 978 306 ipari munkás van, ennek az 51%-a nagyipari. Míg Sopronban 1000 lakosból ugyanebben az évben 55 a nagyipari munkás, addig Budapesten 141, Pozsonyban 146, Győrött 118. (Berend–Ránki: Magyarország gyáripara 1900–1914. Bp. 1955.)

8 (Megjegyzés - Popup)

Ezek az adatok Berend–Ránki i. m.-ből valók.

9 (Megjegyzés - Popup)

Berend–Ránki i. m., a munkásbiztosító pénztár jelentése és a korabeli sajtó alapján.

10 (Megjegyzés - Popup)

A D. T. E. évkönyve 1910.

11 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Thirring G.: Statisztikai adatok Sopron városáról. Sopron, 1936.

12 (Megjegyzés - Popup)

Bredeczky S.: Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn. Wien, 1803.

13 (Megjegyzés - Popup)

Zadjeli Slachta Etelka naplója 1839. szept. 27. (VI. köt. 27–28 l. Soproni Áll. Levéltár).

14 (Megjegyzés - Popup)

Kurz Antal beszámolója 1943. febr. 14. kgy. jkv. és Zsembery Gyula dr.: Túravezetés és utánpótlás c. cikke a Turisták Lapja 50. évi jubileumi számában a „vad turista” fogalmáról.

15 (Megjegyzés - Popup)

A Sempronia kerékpáregylet 1897 óta áll fenn. Müllner Antal a T. T. E. soproni csop. első pénztárosa oszlopos tagja volt, de más kapcsolatot a két egyesület között később se igen találunk.

16 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Rendeletek Tára 1898. I. 645–647 l.

17 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Garai Lenke cikkével SSz. XVIII. évf. 4. sz. 330. l., a csoport alakulásáról a rendőrségi iratok szólnak (S. Á. Lev.).

18 (Megjegyzés - Popup)

Népszava 1912. márc. 31. függeléke: a szocdem. párt jel. 1911. márc. 16–1912. márc. 15.

19 (Megjegyzés - Popup)

Ennek a résznek az adatai a Természetbarát c. folyóirat különböző évfolyamaiból valók.

20 (Megjegyzés - Popup)

Természetbarát I. évf. (1912) 1. sz.

21 (Megjegyzés - Popup)

Természetbarát I. évf. (1912) 1. sz.

22 (Megjegyzés - Popup)

1911. febr. kgy. hat. Természetbarát I. évf. 1. sz.

23 (Megjegyzés - Popup)

Népszava 1911. máj. 14. és jún. 14. számaiban.

24 (Megjegyzés - Popup)

Természetbarát II. évf. (1913) 1. sz.-ban.

25 (Megjegyzés - Popup)

Megválasztásukról a Soproni Vörös Újság ápr. 9-i számában olvashatunk. A munkástanács ülését Fürész Gyula nyitja meg (jún. 18.) stb.

26 (Megjegyzés - Popup)

A Természetbarátok iratanyagában (levéltári letét).

27 (Megjegyzés - Popup)

Sopron és a nyolc község érvényes szavazatainak 63,6%-a esett Magyarországra. Sopron eredménye külön: 71,2%.

28 (Megjegyzés - Popup)

Egy röpcédulán az áll, hogy a kormány semmit sem valósított meg a német ajkúaknak tett ígéreteiből (Sopronvármegye, 1922. máj. 20.)

29 (Megjegyzés - Popup)

Fényképét l. SSz. XIII. évf. (1959.) 142 l.

30 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye 1923. ápr. 17. Korabeli hivatalos iratok nincsenek róla.

31 (Megjegyzés - Popup)

ifj. Schottan Rezső szóbeli közlése.

32 (Megjegyzés - Popup)

1926-ban adómérséklést kér. A beadvány piszkozata a 26. sz. jegyzetben említett levél hátlapján.

33 (Megjegyzés - Popup)

Hébelt maga mondta ezt az Oedenburger Zeitung cikkírója szerint (1926. dec. 14.). Bár ugyanekkor az Egyletek Törzskönyve szerint 2800 tagja van a pártnak...

34 (Megjegyzés - Popup)

Pl. az ínségmunkák órabérének javítása (XV. 200/1929), vagy: karácsonyi segély iránti kérvény (III. 235/1929). Nemcsak ezek nem sikerültek, még a Korona szállóbeli helyiségeit is elveszítette (1930-ban, IV. 40/928. sz. iratcsomóban).

35 (Megjegyzés - Popup)

Peresztég, Nagycenk, Sopronbánfalva...

36 (Megjegyzés - Popup)

1923. máj. 13. (a Sopronvármegye közlése).

37 (Megjegyzés - Popup)

ifj. Schottan Rezső és Márkus Ferenc szóbeli közlése.

38 (Megjegyzés - Popup)

Míg Kirnbauer Ferenc nyomdász volt, Kurz Antal elnöksége már a vasasok térhódításának bizonyítéka. A vasöntöde élmunkása majd művezetője 1924 óta tagja az egyesületnek. 1935-től elnök.

39 (Megjegyzés - Popup)

Néma tüntetés az Istenszéken az Isten és a haza fogalma ellen (Soproni Hírlap 1937. szept. 28.)

40 (Megjegyzés - Popup)

Levél az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligától 1930. május 25-én (a Természetbarátok iratanyagában).

41 (Megjegyzés - Popup)

Márkus Ferenc cipészsegéd, szakszervezeti, majd egyesületi tag szóbeli közlése saját esetéről.

42 (Megjegyzés - Popup)

Leleplezte a rendőrség a vörös szociból „nácivá lett” Knabel és tizenegy társának röpcédula manőverét. Soproni Hírlap 1939. febr. 17.

43 (Megjegyzés - Popup)

Egyletek törzskönyve. Kimutatás 1927-ből: 801 tag. Ez a szám megmaradt.

44 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. az 1950. okt. 19.-i vál. ülésről.

45 (Megjegyzés - Popup)

A tagnévsorok alapján számolva.

46 (Megjegyzés - Popup)

Egésznapos túra volt például 1923. aug. 5-én vasárnap reggel 5-től: Széchenyi tér–Deákkút–Fáber-rét–Vadászforrás–Istenszéke–Lövölde útvonal. (Sopronvármegye 1923. aug. 4.) Az 1964-ben, az ünnepi hetek idején tartott terepversenyen a Béka-tó–Várhely távolságot (oda-vissza) kerek másfél óra alatt tette meg a győztes versenyző.

47 (Megjegyzés - Popup)

Schmidt János: Német telepesek bevándorlása Hessenből Tolna–Baranya–Somogyba a XVIII. század első felében. (Győr, 1939.)

48 (Megjegyzés - Popup)

Haag Henrik házasságkötése és Haag Péter születési adatai a majosi evangélikus anyakönyvben található.

49 (Megjegyzés - Popup)

A soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium könyvtárának irattárában. Fasc. 31. No. 9. Unger Mihály bizonyítványa Haag Péter részére. 1815. máj. 29. – Uo. Fasc. 31. No. 10. Balassa János bizonyítványa Haag Péternek. 1815. szept. 21.

50 (Megjegyzés - Popup)

Soproni evangélikus anyakönyv. Haag Konrád 1799. II. 4.

51 (Megjegyzés - Popup)

A soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium könyvtárának irattára. (Anyakönyvek 1815–1819.) A Berzsenyi Gimnáziumból nyert adatokért Pröhle Jenő könyvtárosnak tartozom köszönettel.

52 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Schematizmusok 1817–1819. Egyénileg kidolgozott témái: 1817-ben: Omnis malus stultus. 1818-ban: Non videri, sed esse bonum, optima via ad gloriam. 1819-ben: Unum insatabiliter parandum, prospera sui memoria. (Tacitus)

53 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Magyar Társaság jegyzőkönyve 1818–1819. Szereplései: 1818. okt. 24-én: Az ősz, folyó beszéd] (azaz próza). Ez az első szabadon választott téma, a következők a „munkás tagok” által kijelölt 3–4 téma egyikének a kidolgozásai. – 1818. nov. 25-én: Ne kevéldj a földi kintsekkkel. 1819. febr. 6-án: A Testvéri frigyet kár felbontani. 1819. márc. 6-án: Az alkonyodás kellemei. (Ezúttal H. P. és még négy tag „ezen alkalmatossággal munkáik által leginkább megkülönböztették magukat”.) 1819. ápr. 17-én: Ki találja fel a Természetben legnagyobb gyönyörűségét. 1819. május 22-én már mint munkás tag „A NeuhoF” címen szabadválasztású témáról olvas fel.

54 (Megjegyzés - Popup)

Szekszárdi Állami Levéltár (továbbiakban: Sz. Á. Lt.) Haag jelentése és kérése Tolna vármegyéhez. 1821. I. 10. (Hivatalos feljegyzés: 40) 821. E szám alatt intézte el a közgyűlés. Lev. jelzete: 1821:3:2.

55 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Á. Lt. 1821:3:109. Wagner Ferenc soproni polgármester levele Gamauf Gottlieb evang. lelkészhez. 1821. márc. 16.

56 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Á. Lt. 1821:3:109. Benedek András, Zsolnay és Raics doktor orvosi bizonyítványa. 1821. márc. 30.

57 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Á. Lt. Gamauf G. beadványa a soproni tanácshoz. 1820. okt. 9. Lev. jelzet: 1821:3:2.

58 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1821. okt. 9. Sopron város tanácsa Tolna megyének. Lev. jelzet: 1821:3:2.

59 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Á. Lt. Iskolai bizonyítvány Raics Péter rektortól. 1821. márc. 19. Lev. jelzet: 1821:3:109.

60 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Á. Lt. 1821:3:109. v. Wildan levele a brünni katonai bírósághoz. 1821. ápr. 20.

61 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Á. Lt. 1821:3:2. Schön Miklós orvos bizonyítványa. 1821. január 10.

62 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Á. Lt. 1821. évi közgyűlési jegyzőkönyv 40. sz. Tolna megye Sopron városának. 1821. esztendei Boldogasszony hava 23-án Szekszárd mezővárosban tartott kisgyűléséből. Csatolva hozzá a főbíró jelentése.

63 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Á. Lt. 1821:3:109. A brünni Judicium Delegatum Militare Mixtum levele Tolna megyéhez. 1821. május 5.

64 (Megjegyzés - Popup)

Evangélikus Országos Levéltár (Továbbiakban: E. O. Lt.) Dunántúli egyh. ker. lt. Majosi esperesi gyűlés jkv.-e 1833. V. 8. Jelzete: N. III. 15.

65 (Megjegyzés - Popup)

Soproni evangélikus egyház házassági anyakönyve: 1824. 25. bejegyzés.

66 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Dunántúli ev. egyh. ker. lev. tár. Haag Péter beadványa Kis János püspökhöz. 1832. dec. 8. Jelzete: N. III. 15.

67 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Tolna–Baranya–Somogyi egyh. megye lev. tára 4. csomag. Bizonyítvány Bonyhád m. város bírójától és tanácsától 1834 pünkösöd hava 9.

68 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Tolna–Baranya–Somogyi egyh. m. lt. 4. cs. 5 folio. Schmidt István paksi iskola tanító

bizonyítványa. 1834. május 7. u. o. Kurtz József bizonyítványa. Paks 1834. máj. 5.

69 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Tolna–Baranya–Somogyi egyh. megye lt. G. I. cs. 3. Gyöngön tartott egyh. m. gyűlés. 1830. I. 14. uo. Győry József vallomása. Sz. Lőrincz. 1832. III. 15. Hittigh Lajos notárius és Kis Mihály öregbíró előtt.

70 (Megjegyzés - Popup)

Sebestyén Gyula: Adat Petőfi tanuló korából (Hazánk s a Külföld. 1868 okt. 15.)

71 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Dunántúli kerületi lev. tár. I.² IV. 11-ből. 1834. május 12. Majos. – Schlajer Dániel bíró és esküdtek bizonyítványa.

72 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Á. Lt. Peczel Imre jelentése Csapó Dániel alispánnak. 1831. okt. 12. Jelzet nélkül. A Csapó-család levéltára.

73 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Dunántúli egyh. kerületi lev. tár. I.² IV. 11-ből. folio 12. Bebnovszky Károly táblabíró várkapitány bizonyítványa. 1834. május 9.

74 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Tolna–Baranya–Somogyi egyh. megye lev. tára 4. cs. I–41 folio. Balassa János levele az espereshez. 1832. febr. 1.

75 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Tóth János lőrinci nemes levele az espereshez. 1832. febr. 12.

76 (Megjegyzés - Popup)

Uo. folio 26.

77 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Dunántúli egyh. ker. lev. tára N. III. 15.

78 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Csapó Dániel bizonyítványa Haag Péter részére. Pozsony, 1833. június 24. uo. Kis János püspökhöz írt levele 1833. jún. 24.

79 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Haag beadványa az egyh. kerületi gyűléshez címezve. Sopron, 1833. június.

80 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Dunántúli ker. jkv. 1834. G. 2. III. 11.–1–20 folio.

81 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Dunántúli ker. lev. tár I.² III. 24. Haagné kérvénye 1840. okt. 6.

82 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre szíves közlése.

83 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Dunántúli egyh. ker. lt. I.² IV. 11-ből, folio 1. Haag Péter kérvénye. 1844. aug. 10.

84 (Megjegyzés - Popup)

Soproni evangélikus egyház anyakönyve. Halotti akv. 1863 és 1866.

85 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Tolna–Baranya–Somogyi egyh. megye lev. tára. 1841. febr. 15–16-án Kétyen tartott senioralis gyűlés jk.-e.

86 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Protokoll Canon. Visit, ab anno 1742–1798 et Catalog ordinator Districtus A. C. Evang. montani ab. Anno 1801. 348. old.

87 (Megjegyzés - Popup)

Sárkány János: Felvilágosítás Petőfi Sándor születéséről és napjáról. (Vasárnapi Újság. 1857. január. 4.)

88 (Megjegyzés - Popup)

E. O. Lt. Tolna–Baranya–Somogyi egyh. megye lev. tár 4. cs. 1–41 folio.

89 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Statisztikai Évkönyv 1873. II. évfolyam 127.

A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája 1895. évi összeírás IV. kötet adatai alapján.

Simkovics Gyula: Sopron megye birtokviszonyainak és agrárnépességének rétegződése a XIX. század végén. SSz. 1964. 1. Magyar Statisztikai Közlemények 1910. IV. kötet adatainak felhasználásával.

90 (Megjegyzés - Popup)

Sopron. 1881. III. 23. Vö.: Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1848–1948. Bp. é. n. 118–130.

Sándor Pál: A XIX. század végi agrárválság Magyarországon Bp. 1958. 97.

Király István: A parasztság felbomlásának néhány kérdése Századok 1952. 439.

Pach Zsigmond Pál: Tanulmányok a kapitalizmus történetéből Magyarországon 1867–1900. Bp. 1956. 215–281.

Mérei Gyula: Adalékok a mezőgazdaság kapitalista fejlődéséhez. Századok 1950. 1. szám.

Szabad–Simon: Parasztságunk helyzete Magyarország mezőgazdaságának kapitalizálódásakor 1849–1890. Bp. 1959.

91 (Megjegyzés - Popup)

Élő: Sarród monográfiája Bp. 1937. 99.

Simkovics i. m. a kivándorlás mértékéről.

92 (Megjegyzés - Popup)

Élő i. m. 51.

93 (Megjegyzés - Popup)

Gaál Jenő: Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második évezred küszöbén I. Bp. 1907. 155.

94 (Megjegyzés - Popup)

Sopron. 1882. november 20.

Rábaközi Hírlap 1898. II. 20.

95 (Megjegyzés - Popup)

Sopron. 1882. január 6. A tervezet szerkesztője, gróf Széchenyi Béla, az egyesület elnöke; álláspontján érezhető, hogy a nagybirtok érdekeit is ki akarja szolgálni.

96 (Megjegyzés - Popup)

Sopron. 1882. I. 6.

97 (Megjegyzés - Popup)

Németh Imre: Vág község története Bp. 1931. 35.

98 (Megjegyzés - Popup)

Szabó István: A parasztság történetének problematikája Magyarországon a kapitalizmus korában

Századok, 1961. 6.

99 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Szent Korona Országainak Közgazdasági állapota 1898-ban, 1899. Bp. (Sopron megyéről szóló rész) Szerkesztette: Matlekovits Sándor.

100 (Megjegyzés - Popup)

u. ott.

101 (Megjegyzés - Popup)

megszűnik 1901-ben.

102 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Statisztikai Évkönyv II. évf. 1873., V. évf. 1875.

Berényi Pál: Soproni Takarékpénztár története 1892. Sopron.

Lestyán Sándor: Százéves a Soproni Takarékpénztár, Sopron 1942.

M. Stat. Évkönyv X. évf. 1880. VI. füzet, V. évf. 1875. V. füzet, VIII. évf. 1900.

Berényi: Sopron megye monográfiája, 1895. Bp.

Taizs: Soproni bankbukás Sopron é. n. (Adatai nem egyeznek más források adataival).

Berényi: 25 éves a Sopronmegyei első Takarékpénztár Kapuvárott, Sopron 1898.

Hárs József: Az Építőbank működése és bukása SSz. 1961. 4.

Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv II. évf. 1888.

A soproni Építő- és Földhitelintézet a 80-as évektől nem foglalkozik jelzálogkölcsönökkel.

103 (Megjegyzés - Popup)

M. Stat. Évkönyv 1896. IV. évf. 322.

Varga Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története Bp. 1896. Adatai több esetben nem egyeznek a Statisztikai Évkönyv adataival, itt 38 hitelintézet szerepel.

Matlekovits: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor I. Bp. 1897. 198 oldalán 39 hitelintézetről tud.

104 (Megjegyzés - Popup)

Varga Gyula i. m. 511.

105 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Stat. Évkönyv. VIII. 1900. 277.

106 (Megjegyzés - Popup)

M. Stat. Évk. III. 1895. 301, VIII. 1900. 287.

107 (Megjegyzés - Popup)

Varga Gyula i. m. 586.

108 (Megjegyzés - Popup)

Élő i. m. 131.

109 (Megjegyzés - Popup)

Élő i. m. 51.

110 (Megjegyzés - Popup)

Sopron. 1885. I. 3.

111 (Megjegyzés - Popup)

Sopron. 1882. I. 25.

112 (Megjegyzés - Popup)

Berényi i. m. 79.

113 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Gazdák Szemléje 1900. 606–618.

Említésre méltó az egyházi adó nagy összege: 9,4%.

114 (Megjegyzés - Popup)

Élő i. m. 99.

115 (Megjegyzés - Popup)

E cikkek zömmel a Magyar Nemzet 1962. évi júniusi számaiban jelentek meg sorozatosan, de azóta is évről évre visszatérő témái az újságírásnak a minden évben – nagyrészt májusban – megismétlődő ballagásokkal kapcsolatban. E cikkek s idevonatkozó kisebb-nagyobb tanulmányok közül messze kimagaslik Padisák Mihálynak, az „Ifjú Kommunista” című folyóirat 1963. évi 4. számában (p. 39–45) megjelent „Ballagásról–ballagóknak” című munkája, melyben a budapesti, győri, gyulai, keszthelyi, komlói, pécsi, sárospataki, szegedi, tatabánya és váci középiskolák tanárainak és diákjainak közlései alapján állította össze az iskoláinkban évenként megismétlődő különböző ballagási szokásokat. Kár, hogy a szerző nem tanulmányozta a soproni és miskolci egyetemek erdő-, illetve bányamérnökhallgatóinak ballagási szokásait, ahol részben megtalálhatta volna még a ballagás eredeti „selmeci” formáit s hagyományait, és ezzel továbbvihette volna a munkájában fölvetett kérdéseket. Ennek ellenére nagy értéke a munkának, hogy pl. a

123 (Megjegyzés - Popup)

L. Tassonyi Ernő a 6. számú jegyzetben idézett munkáját, p. 335. L. még Pipifax a második lábjelezetben idézett tanulmányát, hol azt olvassuk, hogy „a később országos hírűvé vált jelesünkről, Beniczky Lajosról (1832-ben iratkozott be Selmecen bányamérnökhallgatónak. Szerző!) azt jegyzé fel egyik kartársa, hogy úgy évközben, mint különösen és kimagaslóan a bucsudalnak éneklésekor a legkülönbözőbb és legérdekesebb dévajtságot, neveltető tréfát szokott cselekedni mindnyájunknak mulatságára, megörvendeztetésére.” Hogy minők voltak ezek a „megörvendeztetések, erről bajos volna e helyen szólnunk, kissé erős idegzetűeknek való olvasmányba illők azok.”

124 (Megjegyzés - Popup)

A miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Bányamérnöki Karának ballagó hallgatói, az Egyetemnek a várostól való nagy távolsága miatt a Városi Népkertből indulnak ballagásukkal.

125 (Megjegyzés - Popup)

L. bővebben, Ernst Forstner: Studentisches Brauchtum an der Montanistischen Hochschule. Megjelent az Othmár M., Friedrich és Friedrich, Perz szerkesztésében 1949-ben kiadott „Die Montanistische Hochschule Leoben. 1849–1949” című jubileumi emlékkönyv 170–176. oldalán. – Vogelhuber bányaigazgató nevét, sajnos, nem találtam a selmeci bányamérnökhallgatók nyilvántartásában.

126 (Megjegyzés - Popup)

Faller Jenő: Tudományos bányaműszaki konferencia Selmecbányán, egykori Bányászati Akadémiája alapításának 200. évfordulója alkalmából. Bányászati Lapok. 98 (1964). évf. 12. sz. p. 858–859.

127 (Megjegyzés - Popup)

Az iskoláról, főiskoláról, egyetemről távozó diák búcsú-, valéta- vagy obsitosdalát a körülöttünk lévő közeli s távoli országokban is ismerik chansons de depart, Abschiedlied, Valentinlied, Adelied stb. néven.

128 (Megjegyzés - Popup)

A dal eredeti tíz strófáját és kottáját a Heinrich Scherrer-féle Lipcsében 1911-ben kiadott, „Die meistgesungenen Deutschen Studentenlieder” című daloskönyv 110–111. oldalain találjuk. A régebbi „selmeci” daloskönyvekben – pl. az 1878-ban kiadott „Schemnitzer Akademischer Lieder” címűben – már csak hat strófát, a legújabbakban, pl. a Sopronban 1931-ben kiadott „Mi nótáink” című daloskönyvben a dalnak már csak egyetlen strófáját találjuk párhuzamosan magyarul s németül. Egy 1939. évi, soproni kiadású „Mi nótáink” című daloskönyvben a „Ballag már a vén diák”-nak két strófáját olvassuk, de második strófájának semmi köze sincs a „Bemooster Bursche zieh ich aus” szövegéhez. Végül az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Borsodi és Egyetemi Csoportjának kiadásában 1965-ben megjelent „A mi nótáink” című daloskönyvben (p. 40.) ugyancsak egy strófáját találjuk a dalnak.

129 (Megjegyzés - Popup)

L. bővebben Bevilacqua Borsody Béla, a 3. sz. jegyzetben idézett munkáját p. 61. – L. még Bevilacqua Borsody Béla: A magyar serfőzés története (1932) című munkáját, melyben (II. köt. p. 1096–1097) a

„szepességi” dal teljes szövegét is közli, mely eszerint a következő volt:

*1. Jetzt reise ich zum Thor hinaus, ade!
Mein Schatz der schaut zum Fenster aus, ade!*

2. Ach Schätzchen, reich mir deine Hand, ade!
Ach Schätzchen reich mir deine Hand.
Weil ich muss reisen ins fremde Land!

3. Die Blümlein blühen weiss und rot
Ach Schatz, ich lieb dich bis in's Tod!
Ade, ade, ade!

130 (Megjegyzés - Popup)

L. bővebben, Faller Jenő: Régi „selmeci” daloskönyvek. Bányászati Lapok. 96 (1962). évf. 2. sz. p. 104–105.

131 (Megjegyzés - Popup)

Tagadhatatlan, hogy a Selmecen, majd az 1920-as évektől kezdődően Sopronban diákösszejöveteleken gyakorta fölhangzó dal elterjedéséhez s népszerűsítéséhez nagyban hozzájárult Farkas Imre: Iglói diákok című. 1909-ben megjelent 4 felvonásos könnyű kis dalos színműve, melyet különösen vidéki műkedvelő színjátszók játszottak szívesen, s melyben mindig nagy sikere volt a fölcsendült diákdalnak.

132 (Megjegyzés - Popup)

L. Tassonyi Ernő a 6. számú jegyzetben idézett munkáját. p. 334.

133 (Megjegyzés - Popup)

Nehéz megállapítani, melyik soproni részletet ábrázolja a rajz. Mindenesetre a Bánfalvi patak partját. A helytörténet egyik ismerője szerint alkalmasint a mai vágóhíd környékét, a Kópházára vivő út mentén. Ott állott egy fakereszt, amelyet a mai köemlékkel pótoltak később.

134 (Megjegyzés - Popup)

Magyary–Kossa: Magy. Orv. Eml. III., 219. o.

135 (Megjegyzés - Popup)

Linzbauer: Cod. San. Med. III., 853.

136 (Megjegyzés - Popup)

Milleneumi Emlékkönyv, B. 1896, 518 o.

137 (Megjegyzés - Popup)

Győry Tibor: Az orvostud. kar története, Bp. 1936, 220 o.

138 (Megjegyzés - Popup)

Bartók I.: A magyar szemészet története, Bp. Akadémia, 1954.

139 (Megjegyzés - Popup)

Grosz Emil: Előadások, beszédek, tanulmányok. Bp. 1925, 166 o.

140 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1965. 158. lap. Kelényi: „Soproni újdonságok” az Életképek 1847-es évfolyamában.

141 (Megjegyzés - Popup)

A Hattyú fogadó a Pócsi utca és Magyar utca sarkán állt. Az átalakított ház teteje felett ma is még látható a hattyú alakja. Érdekes volna tudni, hogy az a Dessauer és Co cég, amely 1857-ben a Fehér Rózsa Szállóban szemüveget árult, szakorvos közbejöttével adta-e el áruit. (Ö. Intelligenz und Anzeige-Blatt. 1857. 17. szám.)

142 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1957. 300. lap. Csatai: Dobner Ferdinánd, a könyvbarát. Naplójában a két aranyláncról írja: die 2 kostbahren Gnaden Ketten Leopoldi Magni gloriossissimae memoriae.

143 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsjegyzőkönyv (Tjk). 1723. 359. lap.

144 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1768. 19. lap.

145 (Megjegyzés - Popup)

Községi ülések jegyzőkönyve. 1701/5. 1703. 230. 231. lap.

146 (Megjegyzés - Popup)

Községi ü. jegyzőkönyve, 1701–5. 1704. 246. 273. 277. 278. lap.

147 (Megjegyzés - Popup)

Községi ü. jegyzőkönyve, 1701/5. 1704. 338. lap.

148 (Megjegyzés - Popup)

Községi ü. jegyzőkönyve, 1704. 308. lap.

149 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1702. 96. lap. Két évig volt magyar szón.

150 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1961. 41. lap. Csatkai: A soproni nyomdászat a 18. század első felében.

151 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1704. 31. 34. lap.

152 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1704. 60. lap.

153 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1704. 62. lap.

154 (Megjegyzés - Popup)

Ritter krónikájának Paúr kiadását (1874) használtuk. Weitersheim versét a 84. lapon találjuk. Egy igen durva hangú gúnyverset 1705-ből közöl Weber a Történeti Szemle 1915-ös évfolyamában (582. lap). Szinte történelmi hűséggel szedi versbe a nagy ostrom körülményeit, a kórház, a Szent György templom, a malmok stb. elpusztulását.

155 (Megjegyzés - Popup)

Ritter. 30. lap.

156 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1707. Ritter családi feljegyzései. (Haus Prodicol) 102. lap (Liszt Ferenc Múzeum).

157 (Megjegyzés - Popup)

Ritter. 30. lap.

158 (Megjegyzés - Popup)

Ritter. 102. 104. lap.

159 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1706. 6–8. lap.

160 (Megjegyzés - Popup)

Ritter. 164. lap.

161 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1757. 14. lap. Kittel soproni orvosnál volt zálogban.

162 (Megjegyzés - Popup)

Tairov, Alekszandr Jakovlevics kiváló szovjet-orosz rendező volt. 1914-től a Moszkvai Kamaraszínház Kalidásza, Racine, O'Neill, Jacobson, Gorkij, Visnyevszkij stb. darabjait rendezte sajátos stílusban.

163 (Megjegyzés - Popup)

Mejerhold, Vszevolod Emiljevics szovjet rendező, aki igen nagy hatást gyakorolt az orosz, majd a szovjet színművészet fejlődésére. 1920-tól az általa szervezett, majd róla elnevezett moszkvai színházban újszerű rendezései sok vitára adtak alkalmat. Később Sztanyiszlavszkij operaszínházának főrendezője lett Moszkvában.

164 (Megjegyzés - Popup)

A soproni tartózkodására vonatkozó adatokat Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841–1950. Sopron 1960 c. könyvéből vettem.

165 (Megjegyzés - Popup)

Varga Ferenc Elemér írói álneve.

166 (Megjegyzés - Popup)

Genthon Magyarország művészeti emlékei. II. kötet. 1961. 154. lap szerint Conti csak „valószínűen” szerzője a műnek, de az ugyanazon évben megjelent Kecskemét c. könyv (Entz, Genthon és Szappanos szerzőségével) „teljes bizonyossággal” neki tulajdonítja. (131. lap). E könyv szerint 1745 és 1747 közt Conti még a kecskeméti piarista templom homlokzatának szobrai is faragta, továbbá a jászberényi plébániatemplom külsején a szobrokat és a budapesti Kápolna téri kápolna oltárát. (138. lap).

167 (Megjegyzés - Popup)

Schoen: A budapesti Központi városháza. 1930. 110. lap.

168 (Megjegyzés - Popup)

Conti Péter Antal életrajzi adatait Csatkai Endrének köszönhetem.

169 (Megjegyzés - Popup)

Schoen: i. m. és h.

170 (Megjegyzés - Popup)

Vö. RMK III., 3095.

171 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Conring Hermann*: De finibus imperii Germanici, 1654, 276. és köv. lpk. – *Aventinus*: Annalium Boiorum 11. VII., Ingolstadt, 1554, vö. kül. a 342., 511. és köv. lpk-at. – *Lochner András* nyilván ismerte Conring említett művét: ezt ajándékozta *Ádám Mátyás*, *Eggenberg* hercegné titkára, aki közeli kapcsolatban volt Lochner sógorával, *Pamer Györggyel*, 1680-ban névnapjára *Streng Györgynek*, vö. SSz 1965, 373 és k. lap.

172 (Megjegyzés - Popup)

A kérdéshez vö. *Komjáthy (Kring) Miklós*: Magyarország határai Szent István korában, Sz. I. Eml. 1938, II, 483. lp. – Sajnálatos, hogy ezt a nászajándék mondát – mint nem is vitatott történeti tény – felújítja a *Schusteritsch Eugen* szerkesztésében 1964-ben „*Ödenburg und Umgebung*” címen megjelent „Heimatsbuch”. Sajnálatos, hogy ez a szépen illusztrált mű egyoldalú szemléletével egészen hamis képet ad Sopron történetéről azoknak, akik abban nem járatosak.

173 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Szekfü Gyula*: Magyar történet, V. 348. lap.

174 (Megjegyzés - Popup)

Az eredeti szövegben:

*Dum Patriae Procerum componat Curia curas,
Atque mali veteris Gordia lora secet,
Nempe Tibi lex est et sola et summa salutis,
Quae mutuo populos pacis amore liget.
Hinc sperare iubet, quod nos nunc credimus omnes,
Publica quod per TE sit reditura SALUS.*

175 (Megjegyzés - Popup)

Nincs adatunk azonban arra vonatkozólag, hogy Lochner vagy a város vezetősége az üdvözlő iratot átnyújtotta volna I. Lipótnak. Az nem is került bele az akkori bécsi udvari könyvtár (ma *Nationalbibliothek*) anyagába, ill. ma ott nem található meg.

176 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, VII, 1345. Uo. megadva a régebbi irodalom is.

177 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei id. h. hozzáteszi, hogy Lochner „a soproni Lakner-család egyik őse”. Eltekintve attól, hogy Sopronban több Lackner-család is volt, Lochnerről a soproni evangélikus gyülekezet anyakönyveiből csak az állapítható meg, hogy Sopronban sem házasságot nem kötött, sem gyermekei nem születtek, ill. ilyeneket nem kereszteltek meg. Így valószínűleg aggregényként, ill. gyermektelenül halt meg. Csak testvérének, Lochner János Bernátnak voltak gyermekei, ezek közül az egyiket 1687. szeptember 10-én ugyancsak János András névre keresztelték. Lehet, hogy *Szinnyei* adata az utóbbira vonatkozik.

178 (Megjegyzés - Popup)

Lochner születési adata a soproni evangélikus gyülekezet keresztelési anyakönyve (I. kötet, f. 233 v.) szerint. Lochnert 1648-ban a *Cantate* vasárnap utáni hétfőn, azaz május 11-én keresztelték. Mivel abban az időben az újszülötteket még aznap, de leginkább másodnap keresztelték, azért tehető születésnapja minden valószínűség szerint május 10-re. – A Lochner-család háza a mai Szt. György u. 11. sz. ház helyén állott. Vö. *Házi Jenő*: Soproni házak. SSz. 1965, 128 k. lpk.

179 (Megjegyzés - Popup)

Az alább tárgyalandó disszertációja, a *Facies iuris publici Hungarici* előszava (3. lap) szerint.

180 (Megjegyzés - Popup)

A tübingeni egyetem anyakönyve alapján: *Tübinger Matrikel*, hg. v. *Albert Bürk*. u. *Wilhelm Wille*, Bd. 2, Nr. 25751 (a tübingeni egyetemi könyvtárból *Dr. Neuscheler* szíves levélbeli közlése alapján).

181 (Megjegyzés - Popup)

Dömötöri Györgyre nézve vö. *Szinnyei* II, 1061 és 769. lpk. Az utóbbi helyen feltüntetett *Demeter György* ti. azonos Dömötöri Györggyel. Továbbá vö. *Csatkai Endre*: Soproni diákverselők a 17. század derekán, SSz. 1955 (IX.), 1–2. füzet 75. k. lpk.

182 (Megjegyzés - Popup)

Wittnyédy Grad György tanácsossal 1652-ben azt az ajánlatot tette a városi tanácsnak, hogy hajlandó a soproni iskolában hat magyar származású tanuló eltartásáról gondoskodni, vö. *Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyházközség története, 365. és k. lap. Talán ezek közé tartozott Dömötöri is, akinek ilyen alapon is lehetett kapcsolata a soproni consistoriummal. Tübingenben Wittnyédy is támogatta Dömötörít, vö. *Csatkai*, id. h. 78. lap.

183 (Megjegyzés - Popup)

A *Honor Posthumus*-hoz vö. RMK III, 2219 (újabban áttéve RMK I, 1017a alá). RMK III, 2219 az iratot az 1663. évi nyomtatványok közt sorolja fel, holott az nyilván csak Zrínyi Miklós halála után, legkorábban 1664 legvégén vagy talán már 1665-ben jelenhetett meg. A címlapon nincs évszám s a tévedés, amelyet már Bleyer Jakab és Csatkai Endre is észrevett (id. h. 82. lap), onnét adódott, hogy a füzetben a XIX, 5. sz. a. felvett, Dömötörítől származó *Chronostichon* betű számaiból 1663 kerül ki, de csak azért, mert a nyomdász az egyik *i*-betűt hibásan kisbetűnek szedte. Dömötörinek Zrínyi halálára írt hosszú magyar versét közli *Csatkai*, id. h. 82. és k. lpk. Az említett *Chronostichon* végén Dömötöri Wittnyédyt mecénásának, önmagát pedig Wittnyédy pártfogoltjának (*cliens*) mondja. – Dömötöri 1662-től 1666-ig tanult Tübingenben, tehát Lochnerrel kb. egyidőben távozott onnét. Vö. *Payr Sándor*: Egyháztörténeti emlékek, 145. lap.

184 (Megjegyzés - Popup)

Közli *Csatkai Endre*, id. h. 82 és k. lpk.

185 (Megjegyzés - Popup)

Latinul:

*Hic iacet exanimis, quem Turcicus oderat orbis,
Hungare, quem tellus nunc quoque triste gemit.*

186 (Megjegyzés - Popup)

Vö. RMK III, 2363. – A tübingeni egyetemi könyvtárban levő példányról a könyvtár vezetősége

fénymásolatot (xerokopiát) bocsátott a rendelkezésemre, amelyért e helyen is hálás köszönetet mondok. A disszertációról a nyilvános vita 1666. augusztus 24-én volt, vö. RMK III, 2363. – Vö. még *Csatkai E.*, id. h. 85. lap.

187 (Megjegyzés - Popup)

A róm. kat. egyházmegyék felsorolásából hiányzik pl. Nagyvárad és Veszprém, a protestáns iskolák felsorolásából Debrecen és Pápa. A jezsuita gimnáziumokat Lochner egyáltalán nem említi, de a nagyszombati egyetemet sem.

188 (Megjegyzés - Popup)

Specimen, 228. lap.

189 (Megjegyzés - Popup)

Facies, 3. lap.

190 (Megjegyzés - Popup)

Facies, 7. lap. – A 2. jegyzetben idézett *Conring* hivatkozott művében „mindenképpen azon van, hogy kimutassa: III. Henrik császár Magyarországot birodalmi tartománnyá tette” – mondja *Jony* a *Facies*-t kiegészítő jegyzetében (1756-i kiadás, 16. lap). – *Conring* *Aventinust* is azért idézi, hogy vele igazolja a német birodalom egykori határait, és hogy a magyar király hűbérese volt a német császárnak. Lochner ezért hangsúlyozza Magyarország függetlenségét a német birodalomtól. Az ő idejében volt aktuális értelme annak is, hogy hangsúlyozta az ország függetlenségét a pápától, és hogy nem fizet adót a török szultánnak sem.

191 (Megjegyzés - Popup)

Facies, 28. és k. lpk.

192 (Megjegyzés - Popup)

Id. h. 3. és 21. lap.

193 (Megjegyzés - Popup)

Jony János-hoz vö. *Szinnyei V*, 620 k. lpk.

194 (Megjegyzés - Popup)

Jony Lochner ajánlását és előszavát elhagyta, helyette új előszót készített. A szöveghez számos kiegészítést csatolt, amelyekkel az eredeti kiadás aktuális adatait a saját kiadása idején levő helyzetnek megfelelően időszerűvé tette. Kiegészítéseivel Lochner értekezése több mint terjedelme felével gazdagodott és összesen 68 oldalt tesz ki. A harmadik kiadás „*Tractatus iuris publici et historici Hungarici*” gyűjtő cím alatt Jenában 1756-ban jelent meg. A három értekezés közül a második Lochner disszertációja.

195 (Megjegyzés - Popup)

A jénai egyetemi könyvtártól vett szíves levélbeli értesítés szerint Lochner 1667 augusztusában iratkozott

be a jénai egyetemre. Többet Lochner jénai tartózkodásáról, sajnos, nem sikerült megállapítani. Vö. még *Haan*: Jena Hungarica, 1858, 21. lap.

196 (Megjegyzés - Popup)

Vár. lt. lad. XIV. fasc. 1, nr. 2.

197 (Megjegyzés - Popup)

Evang. gyül. hal. akv. I, f. 222v.

198 (Megjegyzés - Popup)

Életrajza megtalálható a líceum 1889/90. évi Értesítőjében, Poszvek Sándor tollából, nekrológja az 1901/1902-es tanév Értesítőjében. Adatokat találni működésére Payr Sándor: Negyedfélszázados főiskola Sopronban című 1907-ben megjelent emlékfüzetében.

199 (Megjegyzés - Popup)

Székács életrajzi adatait összefoglalja: *Benkő József*: Székács József élete és irodalmi munkássága. Marosvásárhelyt 1901., *Patay Pál*, Székács József, Bp. 1914. Az innen vett adatokat a továbbiakban külön nem dokumentálom.

200 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron 1941. 31. lap.

201 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi László: Adalék a magyar nyelv terjedésére Sopronban, SSz., 1941. 62–63.

202 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Százéves-e Sopronban a hivatalos magyar nyelv? Sopronvármegye 1939. IX. 3.

203 (Megjegyzés - Popup)

Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790–1890. Sopron 1890.

204 (Megjegyzés - Popup)

Magyar színészet története, Honművész 1833. 31., 33. sz. *Csatkai Endre*: Az első soproni magyar színielőadás szereplőinek levélváltásából, SSz., 1942. 37–44. lap.

205 (Megjegyzés - Popup)

Székács József emlékezete, A Kiszf. Társ. Évl. 1879–80. 469.

206 (Megjegyzés - Popup)

Emlékbeszéd Székács József t. t. tag fölött, Bp. 1879. Ért. a MTA Nyelv- és Szépirod. Oszt. köréből VII.

8. 3. lap.

207 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Vörösmarty Mihály soproni kapcsolatai, SSz. 1955. 124–26. lap.

208 (Megjegyzés - Popup)

Vörösmarty Mihály Összes Művei, Bp. 1965. XVII. 167.

209 (Megjegyzés - Popup)

Virágfüzér, kiadja a soproni tanuló Magyar Társaság, Sopronban 1837. *Sz-cs J.* álnéven jelenik meg Székács verse.

210 (Megjegyzés - Popup)

Zsilinszky Mihály: Dr. Székács József, Bp. 1909. 13. Szinnyei IV. 826. hasáb.

211 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp. 1963. 174. lap.

212 (Megjegyzés - Popup)

Idézi Kovács, id. m. 110 lap. Érdekes, hogy kapcsolata az eperjesi önképzőkörrel akkor is fennállt, mikor már Pesten élt. A Kölcsey-emlékműre gyűjtöttek, Székács ívén szerepel 28 ft-tal az „eperjesi magyar nevendék társaság”, Székács egy ft-tal és egy bizonyos Berzsenyi D. (nem a költő, aki már 1836-ban meghalt), szintén egy ft-tal. Honművész. 1840. 527. lap.

213 (Megjegyzés - Popup)

Thaly Kálmán: Bottyán János. Bpest. 1865.

214 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Széchényi Kvt. Fol. Hung. 1389/29. (408–411. old.)

215 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Széchényi Kvt. Fol. Hung. 1389/29. (408–411. old.)

216 (Megjegyzés - Popup)

Ebergényi Sándor soproni lvt.-ból közli Thaly Kálmán. (Fol. Hung. 1389.)

217 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Lvtár: Bírósági lvt. Polgári perek 77/24. (Itt található a temetésen mondott halotti beszéd, mely nyomtatásban jelent meg. Ebből kivonatoltam Ebergényi jellemrajzát, végrendeletét).

218 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Lvtár: Bírósági lvt.: Acta solonnes 3/571.

219 (Megjegyzés - Popup)

Szombathelyi Állami Lvt.: szhelyi káptalan hiteles helyi protoc. 1965. év Nr. 48.

220 (Megjegyzés - Popup)

Szombathelyi Áll. Lvt. Statutiones familiae Horváth 1702. év.

221 (Megjegyzés - Popup)

Thaly Kálmán: Dunántúli hadjárat. Bpest. 1880.